سُرُ آسا

مرتب

ڊاڪٽر محمد علي مانجھي

ثقافت ۽ سياحت کاتو
حڪومت سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سر آسا

مرتب

ڊاڪٽر محمد علي مانجھي

Jeay Sindh

ثقافت ۽ سياحت کاتو
حڪومت سنڌ
2009

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

(اداري جا سڀ حق واسطا محفوظ آهن)

كتاب جو نالو: سُر آسا

مرتب : ڊاڪٽر محمد علي مانجهي

ڇاپو پهريون: 2009ع

تعداد: هڪ هزار ڪاپيون

ملهه: 250 روپيا

ڇپائيندڙ: ثقافت ۽ سياحت کاتو، حڪومت سنڌ

ڇپيندڙ: عريبه پبليڪيشنز، ڪراچي. 021-5210909

ٽائيٽل : ڪپتان ابڙو

لي آئوٽ : ظفر آفتاب

ڪمپوزنگ: لعل محمد قريشي

Jeay Sindh

SUR AASA

Compiled by: Dr. Mohammad Ali Manjhi
Edition First: 2009
Title Design : Kaptan Abro
Printer: Areeba Publications, Karachi
252,253, International Shopping Center,
Abdullah Haroon Road, Saddar, Karachi.
Publisher: Culture & Tourism Department,
Government of Sindh
Price : Rs:250/-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فهرست

عنوان	ليکڪ	صفحو
1 ناشر پاران	شمس جعفراڻي	5
2 مهاڳ	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	7
3 وجود ۽ نابود، آس ۽ نراس جي ڪهاڻي	ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو	11
4 سُر آسا ۾ محبت جا مذڪور	ڊاڪٽر نواز علي شوق	17
5 سُر آسا جو مطالعو	ڊاڪٽر بشير احمد شاد	23
6 سُر آسا جو قومي ۽ سماجي پسمنظر	ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو	32
7 سر آسا جو فڪري جائزو	ڊاڪٽر مخمور بخاري	40
8 سُر آسا جا جاندار	پريتم "پياسي"	46
9 سُر آسا ۾ زندگي جو فلسفو	ڊاڪٽر عنايت حسين لغاري	66
10 سر آسا ۾ استعاره ۽ تشبيه جو استعمال	ڊاڪٽر امِ ڪلثوم	73
11 ڀٽائي - سر آسا ۽ اکيون	فيض جوڻيجو	85
12 شاهه لطيف : هڪ سهڻو صلاحڪار	محمد مارو خشڪ	90
13 سر آسا ۾ نفس سان جنگ	اعجاز ممنائي	97
14 سُر آسا ۾ اکين جو ذڪر	محمد هاشم حامي	111
15 سر آسا ۾ عشق جو اظهار	غوث پيرزادو	117
16 سر آسا ۾ جدوجهد جا پهلو	شير مهراڻي	125
17 سُر آسا جو پسمنظر	محمد خان زرداري	135
18 سر آسا جي ڪردار "آذر" جو پسمنظر	حزب الله - آءِ - سومرو	140

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

	عنوان	ليکڪ	صفحو
19	شاهہ عبداللطيف ماهر رياضي دان	پروفيسر مهرالنساءِ لاڙڪ	148
20	سر آسا جي روشنيءَ ۾ انساني عضون جو مطالعو	جاويد عمر ڪلوڙ	159
21	سُر آسا ۽ لطيف سائينءَ جو پيغام	سرور نواز ٻگهيو	163
22	لالائي لالڻ جي	زاهد حسين زرداري	169
23	سر آسا جو مطالعو	صفدر حسين ميرزا	172
24	سُر آسا ۾ سَقلتا جو سنيهو	احساس دانش	181
25	سر آسا جو لسانياتي جائزو	فهيدا شاهہ سبزواري	193

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

ناشر پاران

ڪيترن سالن کان لڳاتار ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز پاران، حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي ڪلام، فڪر ۽ فلسفي تي تحقيقي ڪتاب شايع ٿيندا رهيا آهن. تقريباً ست ستر سالن کان شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ميلي جي موقعي تي ”لطيف ادبي ڪانفرنس“ ٿيندي رهي آهي، جنهن ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام جي مختلف سُرن مان ترتيبوار هڪ سُر تي ناميارن اديبن، عالمن، دانشورن ۽ محققن پاران مقالا پيش ٿيندا آهن. بعد ۾ انهن مقالن کي سهيڙي، ڇپائي سنڌ جي علمي ۽ ادبي حلقن تائين پهچايو ويندو آهي. اِها هڪ اهڙي علمي روايت آهي، جنهن سان شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي فن ۽ فڪر کي وڌيڪ سٺي ۽ جامع نموني سان سمجهڻ ۾ مدد ملي ٿي. شاهه عبداللطيف جي شاعري مختلف سُرن تي مشتمل آهي ۽ هر سُر ۾ سمايل ڪهاڻيون، ڪردار ۽ پسمنظر مختلف آهن، جنهن ڪري انهن کي سمجهڻ لاءِ مختلف رخن تي روشني وجهڻ ضروري آهي. مختلف سُرن تي ڇپايل مقالا شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي فڪر، فلسفي ۽ پيغام کي پروڙڻ جو وڏو ذريعو ثابت ٿيا آهن. ڪوبه شڪ نه آهي ته اُهي تحقيقي ۽ علمي مقالا شاهه عبداللطيف رحه تي وڌيڪ ٿيندڙ تحقيق لاءِ بنيادي مواد جا ماخذ ثابت ٿيندا.

گذريل سال 264 هين عرس جي موقعي تي ”سُر آسا“ جي چونڊ ڪئي وئي هئي. ان موضوع تي جيڪي مقالا مليا، انهن مان چونڊ مقالا هن سال شاهه سائينءَ جي 265 هين عرس جي موقعي تي ڪتابي صورت ۾ اوهان جي هٿن تائين پهچائي رهيا آهيون. هنن مقالن جي خصوصيت اِها آهي ته اهي مقالا شاهه سائينءَ جي فڪر، فلسفي ۽ شاعراڻي ذات جي گهري اڀياس ۽ تحقيق کان پوءِ لکيا ويا آهن، جن ۾ سُر جي مختلف پاسن، ان جي موضوعاتي گهرجن، ان ۾ سمويل گهڻ فڪري پهلوئن ۽ عام ماڻهن جي زندگيءَ تي اثر

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انداز ڏيندڙ شاعراڻي فڪر جي باريڪين تي قلم کنيو ويو آهي.

شاهه سائينءَ جي حوالي سان هن سال عرس جي موقعي ڇپيا ٻه ڪتاب شايع ٿي رهيا آهن. جيڪي اميد ته پڙهندڙن کي نئون اتساهه ۽ شاهه سائينءَ سان سندن عقيدت جو نئون باب رقم ڪندا. انهن ڪتابن ۾ سڀ کان اهم شاهه سائين جو رسالو آهي. جنهن کي هن دور جي وڏي عالم، اديب، لطيف جي پارکو ۽ محقق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ مرتب ڪيو آهي. جيڪو هن صاحب سمورن قلمي ۽ ڇاپي نسخن کي پيٽي ڪري تيار ڪيو آهي. ان کانسواءِ ڊاڪٽر عزيز الرحمان ٻگهيو جو ڪتاب " بيت نه ٻر آيتون" جناب آغا سليم صاحب جو ڪتاب "Melodies of Shah Latif" جو چوٿون ۽ آخري جلد ۽ شاهه سائين جي رسالي جي منتخب بيتن ۽ واين جو عربي ۽ انگريزي ترجمو شامل آهن. ثقافت ۽ سياحت کاتي جي هيءَ ڪوشش يقيناً لطيف سائين سان محبت رکندڙن وٽ ساراهي ويندي.

ان ۾ ڪو ٻه وڌاءُ ناهي ته انهن سمورن ڪتابن جي اشاعت اسان جي کاتي جي وزير محترمه سسئي پليجو صاحبه جي رهنمائي ۽ حوصله افزائي جي ڪري ئي ممڪن ٿي سگهي آهي. آئون ڊائريڪٽر ڪلچر ڊاڪٽر محمد علي مانجهي جو ٿورائتو آهيان. جنهن انهن ڪتابن جي ڇپائي ۽ وقت سر اشاعت جي عمل جي احسن نموني نگراني ڪئي.

شمس جعفراڻي
سيڪريٽري
ثقافت ۽ سياحت کاتو

ڪراچي 8- فيبروري 2009

Jeay Sindh

مهاڳ

آئون ننڍي هوندي کان وٺي شاهه لطيف جي فڪر جو شاگرد رهيو آهيان. سنڌس شاعري منهنجي لاءِ وڏي اتساهه جو سبب ۽ وسيلو رهي آهي. شاهه عبداللطيف جي شاعريءَ جو اڀياس منهنجي لاءِ سڀ کان اهم موضوع رهيو آهي. منهنجي ادبي اوسر ۾ لطيفي فڪر جو وڏو ڪردار رهيو آهي. شاهه صاحب سنڌ سان گڏ سڄي عالم ۾ سڪار، امن آشتي، پيار، محبت، ڀائيچاري، انسانيت ۽ انسان جي اعليٰ قدرن جو عالمي پيغام ڏنو آهي.

سنڌ حڪومت جي حڪم موجب آئون جڏهن 27 جولاءِ 2008ع تي ثقافت کاتي ۾ ڊائريڪٽر جي حيثيت سان شامل ٿيس. مون کي ثقافت ۽ سياحت کاتي جي وزير، سنڌي ثقافت، قديم آثارن، تاريخ، فن ۽ ادب سان گهرو لڳاءُ رکندڙ محترمه سسئي پليجو صاحبه ۽ کاتي جي سيڪريٽري محترم شمس جعفراڻي صاحب سان گڏجي ڪم ڪرڻ جو موقعو مليو جيڪا منهنجي لاءِ بنهه گهڻي سرهائيءَ جي ڳالهه آهي.

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ميلي جي موقعي تي "ادبي ڪانفرنس" سيد ميران محمد شاهه جي ڪوشش سان 1932ع کان شروع ٿي. هن ادبي ڪانفرنس ۽ راڳ رنگ جو رواج وڌو. اهو اڄ تائين هلندو پيو اچي. 1955ع ۾ لطيف يادگار ڪاميٽيءَ جو بنياد پيو، جنهن وسيلي شاهه لطيف جي ورسي کي منظم نموني سان پيش ڪرڻ جو سلسلو جاري ٿيو. 1951ع ۾ ڪوٺايل ادبي ڪانفرنس جي ڪاروائي سنڌ جي نالي واري محقق، عالم، اديب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هلائي. اهڙي ريت 1951ع کان 1967ع تائين ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ادبي ڪانفرنس جو انتظام سنڀاليو هن ڪيترائي محقق، لطيف سائين جا راڳائي ۽ واڄارا متعارف ڪرايا. جن مان ڪيترائي ناميارا ۽ مشهور ٿيا.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لطيف يادگار ڪميٽيءَ پاران ٽيندڙ چوٿين ادبي ڪانفرنس جي صدارت تڏهوڪي سنڌ جي وزير اعليٰ پيرزادي عبدالستار ڪئي. سنڌس صلاح سان 1954ع ۾ هن ثقافتي اداري کي سنڌ حڪومت جي حوالي ڪيو ۽ پهريون پيرو لطيف جي ميلي جي موقعي تي سڄيءَ سنڌ ۾ عام موڪل ڪئي وئي. 15 آڪٽوبر 1954ع تي ڪوٽايل ادبي ڪانفرنس، جنهن جو خاص مهمان پيرزادو عبدالستار هو، انهيءَ موقعي تي ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز جي پيڙهه جو پٿر رکيو ويو. 55-1950ع ۾ موجود ريسٽ هائوس نهي تيار ٿيو.

30 آگسٽ 1958ع تي شاهه لطيف جي 206هين عرس جي موقعي تي ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز جي سرڪاري سطح تي نيئن سرجوڙجڪ ڪئي وئي، جنهن جو پهريون چيئرمين حيدرآباد ڊيزن جو اڳوڻو ڪمشنر نياز احمد هو ۽ پهريون اعزازي سيڪريٽري آغا تاج محمد مقرر ٿيو. آغا تاج محمد جي تڪڙي وفات کان پوءِ 1958ع کان 1974ع تائين ڀٽ شاهه مرڪز جي ڪاميٽيءَ جو اعزازي سيڪريٽري ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ٿيو. پر پوءِ به گهٽي وقت تائين ڪانفرنس جا انتظام پاڻ سنڀاليندو رهيو.

شاهه لطيف ادبي ڪانفرنس جي موقعي تي مخزن جي شروعات 1958ع ۾ لطيف يادگار ڪائونسل پاران محترمه بيگم زينت عبدالله چنا جي ايڊيٽريءَ ۾ شروع ٿي. يادگار لطيف جا پرچا 1958ع ۽ 1959ع ۾ شايع ڪيا ويا. ان کان پوءِ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ پاران 1959ع کان 1975ع تائين لطيف سالگره مخزن جا 15 نمبر، 9 جلدن جي صورت ۾ ڇپائي پڌرا ڪيا. 1966ع کان ادبي ڪانفرنس ۾ سُر وارو سلسلو شروع ڪيو ويو. انهن ۾ پيش ٿيندڙ مواد کي ترتيب ڏئي ڪتابي صورت ۾ هيٺينءَ ريت شايع ڪيو ويو:

1. سُر ڪلياڻ جو مطالعو. مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ. (1970ع)
2. سُر جمن (يمن) جو مطالعو. مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ. (1971ع)
3. سُر ڪنيات جو مطالعو. مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ. (1972ع)
4. سُر سريراڳ جو مطالعو. مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ. (1973ع)

Jeay Sindh

5. سُر سامونڊيءَ جو مطالعو مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ،(1974ع)
6. سُر سهڻيءَ جو مطالعو مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، (1975ع)
7. سُر سسئي آبريءَ جو مطالعو ، مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، (1976ع)
8. سُر معذوري جو مطالعو مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، (1977ع)
9. سر ليلا چينسر، مرتب: حميد سنڌي، (1986ع)
10. سر ڪاموڏ،، مرتب: حميد سنڌي، (1987ع)
11. سر گهاتو ، مرتب: حميد سنڌي،(1988ع)
12. سُر ڏهر، مرتب، ڊاڪٽر نواز علي شوق، (1989ع)
13. سُر مارئي، مرتب حميد سنڌي، (1990ع)
14. سر ڪاپائتي، مرتب: حميد سنڌي، (1991ع)
15. سُر بلاول، مرتب: حميد سنڌي، (1992ع)
16. سر رامڪلي، مرتب: حميد سنڌي، (1993ع)
17. سُر ڪاهوڙيءَ جو مطالعو، مرتب: حميد سنڌي، (1994ع)
18. سُر بروو جو مطالعو، مرتب: حميد سنڌي،(1995ع)
19. سُر ڪارايل، مرتب: حميد سنڌي،(1996ع)
20. سُر سارنگ، مرتب: حميد سنڌي،(1998ع)
21. سُر رپ هڪ مطالعو، مرتب: تاج جويو (2002ع)
22. سُر سورٺ، مرتب تاج جويو (2003ع)
23. سُر مومل راڻو مرتب تاج جويو ،(2004ع)
24. سُر حسينيءَ جي هاڪ، مرتب تاج جويو (2005ع)
25. ديسي سيڻ ڪجن، مرتب تاج جويو، (2005ع)
26. سُر ڪوهياري، مرتب منظور احمد قناصرو، (2007)
27. سُر ڪيڏارو، مرتب: منظور احمد قناصرو، (2008ع)

گهڻن سالن کان حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ميلي جي موقعي تي ٿيندڙ "لطيف ادبي ڪانفرنس" ۾ پيش ٿيندڙ مقالن/ مضمونن کي گڏ ڪري ڪتابي صورت ۾ هئي سال ڇڏرو ڪيو ويندو آهي.

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

گذريل سال عرس جي موقعي تي "سر آسا" تي مقالا لکڻ لاءِ اديبن ۽ محققن کي گذارش ڪئي وئي هئي جنهن جي موٽ ۾ سڄي سنڌ مان عالمن ۽ اديبن پنهنجا مقالا ڏياري موڪليا. انهن مقالن مان چونڊ مقالا مناسب ايڊيٽنگ کان پوءِ هن ڪتاب ۾ شامل ڪيا ويا آهن.

هن ڪتاب ۾، سُر آسا ۾ سمايل ڪيترن ئي اهم موضوعن جيئن "سُر آسا ۾ جدوجهد جا پهلو"، "سُر آسا ۾ محبت جا مذڪور"، "سر آسا ۾ اڪيلي جو ذڪر" "سُر آسا جو پسمنظر"، "سُر آسا ۾ زندگيءَ جو فلسفو" ۽ ٻين انيڪ موضوعن تي اسان جي دانشورن ۽ شاهه سائينءَ جي عقيدتمندن قلم کنيو آهي. آئون پنهنجي مهربان لکندڙن جو دلي طور تي ٿورائتو آهيان. جن اسان جي ڪوٺ تي نه صرف پنهنجو وقت ڪڍيو پر سُر آسا جي رازن ۽ رمزن تان به پردو کنيو هي سلسلو جنهن جا رڳو باقي به سُر بچيا آهن، هڪ اهڙو سلسلو رهيو آهي، جنهن لطيف شناسيءَ ۽ فڪر جي آبياريءَ ۾ ڪليدي ڪردار ادا ڪيو آهي. آئون سمجهان ٿو ته ثقافت کاتي جو اهو عمل لائق تحسين آهي، جنهن اسان جي عام ماڻهوءَ کان وٺي لکيل پڙهيل ماڻهوءَ تائين ڀٽائي جي پيغام کي سندس اصل صورت ۽ سندس شاعرائي انداز ۾ لڪل رمزن کي پڌرو ڪندي عام ماڻهوءَ تائين پهچايو آهي.

آئون ٿورائتو آهيان ثقافت، ادب ۽ شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ تمام گهڻي دلچسپي وٺندڙ محترمه سسئي پليجو صاحبه، وزير ثقافت ۽ سياحت حڪومت سنڌ ۽ محترم شمس جعفراڻي صاحب سيڪريٽري ثقافت ۽ سياحت جن جو، جِن جي هدايتن ۽ ذاتي دلچسپيءَ جي ڪري نه فقط هي ڪتاب پر لطيفي فڪر تي آڌاريل ٻيا ڪتاب به شاهه سائين جي 265هين عرس جي موقعي تي شايع ٿي رهيا آهن.

ڊاڪٽر محمد علي مانجهي
ڊائريڪٽر ڪلچر

ڪراچي 6 فيبروري 2009

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

وجود ۽ نابود، آس ۽ نراس جي ڪهاڻي

توحيد ۽ تضاد، وحدت ۽ شرڪ، محبت ۽ مجاز توڙي اڪين جي آس ۽ نراس جي هڪ پرپور ڪهاڻي شاهه عبداللطيف سُر آسا ۾ نهايت پُر اثر ۽ جذباتي انداز ۾ آندي آهي نہ رڳو ايترو پر سُر سنگيت جو بہ هڪ پهلو هن ڪهاڻيءَ ۾ شامل آهي.

پهرين سُرآسا جي ظاهري مضمون ڪي پرورڻ جيٰ ڪوشش ڪريون تہ هي سُر "حقيقت ۽ مجاز" جو امتزاج آهي. چئن داستانن ڪي مضمونن جي مدنظر ورهائجي تہ پهريون ۽ چوٿون داستان حقيقت جي اُپٽار ڪن ٿا ۽ روحاني رنگ انهن ۾ نمايان آهي. ٻيو ۽ ٽيون داستان محبت ۽ مجاز بابت آهن. ٻيو داستان سچو اڪين جي حوالي سان آهي.

ڪن بيتن جا مثال وٺبا تہ سُر آسا جي اهميت معلوم ٿيندي. سُر جو پهريون بيت هي آهي:

لُڇان ٿي لاحد ۾، هادي لهان نہ حد،
سپيريان جي سونهن جو نہ ڪو قد نہ مد،
هِت سگهڻ بي حدد، هُت پرين پرواهہ ناهہ ڪا.

هن بيت ۾ طالب پاران پنهنجي محبوب مرشد هادي، نبي ڪريمﷺ يا الله پاڪ جي حضور پنهنجن جذبن جو اظهار ڪيل آهي. نسبتاً اشارو الله تعاليٰ ڏانهن لڳي ٿو. وحدت وارو مضمون هونئن ڪلياڻ ۽ ٻين سُرن ۾ بہ آيو آهي. هن سُر ۾ بہ اهڙا اشارا موجود آهن. جن موجب شاهہ صاحب شرڪ ڪي ننڍي ٿو ۽ چئن لفظن ۾ اهڙو اظهار ڪري ٿو تہ:

عين شرڪ اِي، جو ٻي شرڪ پانئين پاڻ ڪي،

Jeay Sindh

وڃائي وجود کي، پاڻان پاس ٿي،
هڏهين ڪونهي هي، هُو پڻ ڪونهي هِن ري.

پنهنجو وجود وڃائڻ جو اشارو تصوف جو آهي. اُهو رسالي ۾ هر هنڌ موجود آهي. آسا ۾ به چئن لفظن ۾ اهڙي پچار آهي. فرمائي ٿو ته

انا عبد، معبود تون، اِت نڪو شرڪ نه شڪ
پچارون پرينءَ جون، محبتين مرڪ،
سو سيوئي حق، جنهن ۾ پسين پرينءَ کي.

اهڙي معرفت انسان کي روحانيت جي معراج ۽ بلنديءَ تي رسائي ڇڏي ٿي. هو ڪجهه حاصل ڪري وٺي ٿو نه ته ٻيا محروم ٿي مري ويا. واصل حق نه ٿيا. شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

محروم ٿي مري ويا، ماهر تي نه مُئا،
چڙيءَ جئن چهنج ڀري، لڏيائون لُئا،
حُباب ٿي هئا، انهيءَ واديءَ وچ ۾.

شاهه صاحب پنهنجن مخصوص اشارن ۾ انسان کي روحاني رمز، رند ۽ دڳ ڏانهن راغب ڪري ٿو. انهن رمزن ۽ ۽ اشارن ۾ هڪڙو هي آهي.

چُپ ڪر چَپ مَ چور. پور اڪيون ڍڪ ڪَنَ.
پاڻي پي پيٽ م ڀَر. رهه اڏورو اَن.
هُوءَ جا مورت منجهاران مَنُ تنهن جو مشاهدو ماڻيين.

تصوف ۽ توحيد جو واضح اشارو هيئن ڏئي ٿو:

ڏسڻ ڏسين جي، ته همه کي حق چئين.
شارڪ شڪ م ني، انڌا اِنهنءَ ڳالهه ۾.

تصوير جو ٻيو پاسو مجاز آهي، جو حقيقت تي رسڻ جي ڏاڪڻ به چئي ويئي آهي. مجاز ۾ اڪين جو درجو مٿاهون آهي. اڪين سان هن ڪُل ڪائنات جو حسن پسجي ٿو اُن ۾ انسان، جيڪو اشرف المخلوقات آهي، ان جي حيثيت مرڪزي آهي. اڪين بابت شاهه صاحب هڪ مڪمل باب (داستان ٻيو) رقم

jeaySindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيو آهي. دنيا جي شاعريءَ ۾ به اهڙا باب موجود آهن. جنهن ۾ به اڪين بابت گهڻو ڪجهه چيو ويو آهي. هيٺيون دوهو اسان وٽ گهڻو مشهور ٿيو:

ڪاگا سب تن ڪائيو، چُن چُن ڪائيو ماس،
دو نينان مت ڪائيو، اِنهين پيا ملن ڪي آس.

شاهه صاحب اکين بابت مختلف انداز، زاويا ۽ روپ بيان ڪري هن موضوع جو سچ ته رهنما ڪردار ظاهر ڪيو آهي. آسا ۾ اِهي مثال ايترا آهن، جن جي بلاغت ۽ فصاحت توڙي معنويت ۽ ماهيت جو نڪو ڇيڙو نڪو سنڌو ۽ سيڙهو. اُميد ۽ بيم، آس ۽ نراس، حاصل ڪرڻ ۽ محروم رهڻ وارا اشارا ۽ مجاز جا رنگ روپ موجود آهن. اکين کي "مجازياٽيون" سڏي ٿو:

هي جي مجازياٽيون منهن ۾ ديک م تون سين تن،
ڪين سڄاتو سپرين، نهاري نيڻن،
پرين سي پسن، پٽي جنين پوٽيون.

مجاز لاءِ چوي ٿو:

مون کي ماءُ مجاز، پڇاري جٺن پڇيو،
هينئن ڇڏي هاج، ويئي سار سنڌن مان.

اکين جي باري ۾ هڪڙو هندي دوهو به شاهه صاحب جي ذهن تي هو. پوءِ اُن جو پاڇو سنڌس هڪ بيت ۾ به پيو:

اکيان انتر اُئيو، نين ڍانپ مين لون،
نا مين ديکون اور ڪو، نا تو هي ديکن دون

شاهه صاحب فرمايو ته:

اکين ۾ تي ويهه ته آءٌ واري ڍڪيان،
توکي ڏسي نه ڏيهه، آءٌ نه پسان ڪي ٻيو.

اکين جيڪو جلوو ڏٺو تنهن جو بيان به شاهه صاحب ڪن بيتن ۾ ڪري ٿو. چوي ٿو آءٌ بيوس آهيان. اکين جيڪي، ڏٺو اُن جي خبر انهن کي:

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

ڪي جو ڪيڏانهين، اکيون پسي آئيون،
تاڻين تيڏانهين، پيون پاڻ مُهاڙيون.
•
اُيرندي سِجَ، پرين جي نہ پسنديون،
ڪڏي ٻيئي ڏِجِ، اکڙيون ڪانگن کي.
•
مون ڪي اکڙين، وڏا تورا لائيا،
تہ پڻ پرين پَسن، ڪٺان جي ڪَرَ سامهيون.
•
نيرانا ئي نيڻ، نيئي آچ پرين کي،
ستر ڪاڏا ڪيڻ، جي ڏٺو منهن محبوب جو.

بيشڪ سُر آسا جو مضمون پُرڪشش آهي ۽ اُن ۾ دلي جذبن جو اظهار برملا ڪيو ويو آهي. شاھ صاحب هن سُرَ ۾ بہ پنهنجي فن جي بلندين تي نظر اچي ٿو. حقيقت ۽ مجاز جو بيان پُراثر ۽ پُرسوز انداز ۾ ڪري ٿو. صاف لفظن ۾ صلاح ٿو ڏئي تہ اکين ۾ لالڻ جي لالي رکو تہ سيکجهہ چٽو ڏسي سگهين:

تون ڪا ڪاني پاءِ، وِنن ۾ وصال جي،
دوبينائي دور ڪري، معرفت ملهاءِ،
سپريان جي سونهن ۾، رخنو ڪو نہ رهاءِ
اک اشهد چاءِ، تہ مسلماني ماڻئين.
•
سُرمون سياهيءَ جو، رنن کي رهاءِ،
ڪاني ڪارائيءَ جي، مڙس تي مَ پاءِ،
اکين ۾ اتڪاءِ، لالائي لالڻ جي.

آسا هڪ راڳڻي بہ آهي. اُن جو ڪلاسيڪي راڳ سان تعلق آهي. راڳ ۾ آساوري ٺاٺ ۽ ساڳئي نالي سان راڳڻي آهي. جا آساوري ٺاٺ مان ٺئي آهي. اُستادن پنهنجن ڪتابن ۾ اُن جو تفصيلي ذڪر ڪيو آهي.
شام چوراسي گهراڻي جا چشم چراغ اختر علي خان ۽ ذاڪر علي خان پنهنجي ڪتاب ”نورنگ موسيقي“ ۾ آساوريءَ جو بيان ڪن ٿا. (هي ياٺر

Jeay Sindh

ڳڌ ڳائيندا هئا ۽ نزاڪت علي خان ۽ سلامت علي خان جا ننڍا ڀائر هئا)

هيءَ آساوري ٺاٽ جي اوڊو- سمپورڻ راڳڻي آهي. اَروهي، اوروهي جي ترتيب پٽاندر پنجن ۽ ستن سُرن جي راڳڻي آهي. هيءَ صبح جي اڪثر راڳن ۽ راڳڻين وانگر بيحد شيرين ۽دلڪش آهي ۽ ڪيترن راڳ راڳڻين مان مرڪب آهي، جن ۾ گُن ڪلي، ڪٽ ٽوڙي، جونپوري ۽ مِلاس خاني ٽوڙي شامل آهن. (ص:140)

مشهور اسڪالر استادِ فن قاضي ظهور الحق آساوريءَ جي آروهي اوروهي هيءَ ڏني آهي،

آروهي : سا ري ما پاني ڌا سا

اوروهي : سا ني ڌاپا ڌا ماپا گا ري سا.

قاضي ظهور الحق اِهو بہ لکي ٿو تہ ڪي هن راڳڻيءَ کي پيروين ٺاٽ جي حساب سان بہ ڳائين ٿا. پيروين ٺاٽ ۾ هن جو صحيح نقشو قائم رکڻ البت مشڪل آهي (ص ص 207- 208)

ڊاڪٽر بلوچ: ڪلاسيڪي ۽ شاهہ جي راڳ جي پيٽ ڪندي: سُر آسا جي تشريح ۾ سامهون خاني ۾ فقط آسا ڏنو آهي. (ص 200) شايد ان سلسلي ۾ اُستاد منظور علي خان ۽ محترم سيد غلام شاهہ کان هيءَ راڳڻي الاپ ۾ نہ آندل آهي. جي گمان ڪجي تہ بہ آسا، آساوريءَ جو سنڌي روپ آهي ۽ ساڳي آهي. پٽ جي راڳائي فقيرن جي آلاپ ۾ وقت پوڻ سان گهڻو فرق اچي ويو ٿو ڏسجي ۽ اُتان پيٽ ڪرڻ ۽ پروڙڻ گهڻو مشڪل آهي. بهرحال تصوف، حقيقت ۽ مجاز تي مشتمل سُر آسا هڪ دلڪش ۽ دلنشين سُر (راڳڻي) آهي.

مون کي معلوم آهي تہ ڀٽائيءَ جي راڳاين مان ٻڪهين فقيرن جي هڪ نياڻيءَ جو نالو "آسا" آهي، جا مئٽرڪ ڪلاس ۾ پڙهي ٿي ۽ اتفاق آهي، جو ڪي سُرَهن جي گلي ۾ بہ سِرجن پيا.

Jeay Sindh

مددي ڪتاب:

1. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ "سنڌي موسيقي جي مختصر تاريخ" شاهه لطيف ثقافتي مرڪز 1978ع.
2. قاضي ظهور الحق. " رهنماءِ موسيقي" پاڪستان نئشنل ڪائونسل آف آرٽس" 1975ع
3. اختر علي خان، "نورنگ موسقي" اردو سائنس بورڊ لاهور، 1995ع
4. پير بخش مغل- "راڳ ساگر" ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز 1955/1997ع
5. اُستاد محفوظ علي کوکر "راڳ سروپ" لوڪ ورثه اشاعت گهر، اسلام آباد 1998ع
6. علامہ آءِ آءِ قاضي. شاهه جو رسالو سنڌي ادبي بورڊ 1993ع

Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر نواز علي شوق

سُر آسا ۾ محبت جا مذڪور

آسا هڪ هندوستاني راڳڻي آهي. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ جي راءِ آهي تہ: آسا راڳڻي سنڌ ۾ ڪنهن اڳاٽي وقت کان هلندڙ آهي. هيءَ راڳڻي اسُرجي وقت ڳائبي آهي. هن سُرجي داستان ٻئي، ٽئين ۽ پنجين ۾ محبت جا مذڪور نمايان نظر ايندا. هن سُر ۾ ”حوصلو حيرت ۾“ لفظن سان شروع ٿيندڙ جيڪي ڪنڊيءَ وارا بيت چيل آهن، تن ۾ ”حسن سندو حق“، ”محبت جون ميچون“ ۽ ”محبت سندي مام“ ڪُور پروڙي نہ ٿو سگهي. شاهہ صاحب فرمائي ٿو:

حوصلو حيرت ۾، ڪري ڪين درڪ،
حُسن سندو حق، ڪُورُ پروڙي ڪينڪي.
•
حوصلو حيرت ۾، وڃي ٿئو ويچون،
محبت جون ميچون، ڪُورُ پروڙي ڪينڪي.
•
حوصلو حيرت ۾، آهہ نہ متي عامَ،
محبت سندي مامَ، ڪُورُ پروڙي ڪينڪي.

محبت ۽ عشق جي حقيقت

هر صوفي شاعر عشق جي تعريف ڪئي آهي.

حضرت سچل سرمست فرمايو آهي:

عشق لڳئي تہ ڪر آمين
نا منجهہ ڪفر، نا منجهہ دين

عشق لڳي تہ آمين چئو. چو تہ اهو ڪفر ۽ اسلام جي جهڳڙي کان آزاد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪري ڇڏي ٿو. سيني مذهبن کان معاف ڪري ڇڏي ٿو. سچل سائين ٻئي هنڌ فرمائي ٿو:

ڏس عشـــق جـــو هـــي انصـــاف
سـب مـذهـب ڪـيـائـيـن مـعـاف

ان کان متاثر ٿي صوفي رڪيل شاهه جي فرزند سائين چيزل شاهه فرمايو:

ڏس عشـــق جـــو هـــي انصـــاف
ڪـعـبـو پـاڻ ڪـري ٿـو طـواف

بابا بُلهي شاهه عشق جي منزل ايمان کان بہ مٿاهين سمجهي ٿو. فرمائي ٿو:

ايمان سلامت هر ڪوئي منگي، عشق سلامت ڪوئي هُو
منگن ايمان شرماون عشقون، دل نون غيرت هوئي هُو
جس منزل نون عشق پچاوي، ايمان نون خبر نہ ڪوئي هُو
ميرا عشق سلامت رکين باهُو، ايمانون ديان ڌروئي هُو.

هاٿي اچو تہ ڏسون عشق ڇا آهي؟

عشق لفظ "عشقہ" مان ورتل آهي. عشقہ هڪ ول آهي، جنهن کي هنديءَ ۾ "عشق پيچان" ۽ سنڌيءَ ۾ "وڻ ويڙهي" چيو ويندو آهي. اها وڻ ويڙهي پيلي رنگ جي هوندي آهي، جنهن وڻ کي لڳي، ان کي ساڙي سُڪائي ڇڏيندي آهي. اهڙيءَ ريت جڏهن ڪنهن جي دل ۾ عشق پيدا ٿئي ٿو تہ ان جي وجود وارو وڻ معشوق جي حُسن ۽ جمال جي تجليءَ ۾ محو ٿي ويندو آهي ۽ محبوب کان سواءِ ٻيو سڀ ڪجهہ فنا ٿي ويندو آهي، فقط معشوق ئي رهجي ويندو آهي.

اسين سڪون جنهن کي، سي اسين پاڻ،
هاٿي وڃ گماڻ، صحيح سڃاتا سپرين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

”محبت“ لفظ ”حب“ مان نڪتل آهي. حب هڪ ٻج آهي، جيڪو جڏهن زمين تي پوي ٿو ته زمين ۾ گھر ٺاهي وجهي ٿو. جڏهن ان تي مينهن ڪٽيون پون ٿيون. گرمي ۽ سرديءَ واريون ٻئي موسمون گذري وڃن ٿيون ته به اهو زمين ۾ موجود رهي ٿو. پنهنجي وقت تي ڦٽي ٿو. گل ڪري ٿو ۽ ميوو جهلي ٿو.

اهڙيءَ ريت، جڏهن دل ۾ محبت پيدا ٿئي ٿي ته ان کي ڏک ڏاکڙا، سور سختيون، لذت ۽ راحت، فراق ۽ وصال فنا نه ٿو ڪري، بلڪ ان جي واڌ ويجهه ٿيندي رهي ٿي. نيٺ اها محبت وڌي عشق جو روپ اختيار ڪري ٿي.

عشق افراط محبت گفته اند
دُراين معنيٰ چه نيڪو سفته اند

شيخ مُحي الدين ابن عربي فرمايو آهي ته: قرآن مجيد ۾ عشق کي فرط محبت سڏيو ويو آهي. (اشدّحُبّ : سڪ جي شدت) جڏهن اهڙي محبت انسان جي دل تي ڏاڍو ڄمائي ٿي ته هُو محبوب کانسواءِ، هر شيءِ کان انڌو ٿي ويندو آهي ۽ اها محبت سندس بدن جي سيني جزن ۾ جاري ۽ ساري ٿي ويندي آهي ۽ سندس وجود سان ملي ويندي آهي. ان کي هر شيءِ ۾ پنهنجو محبوب نظر ايندو آهي. ان دلي ڪيفيت کي ”عشق“ سڏيو ويندو آهي.

چون ٿا ته جڏهن مجنون جو عشق ڪمال کي پهتو، ته ان کي ڪنهن چيو ته ”ڏس ليليٰ پئي اچي“ مجنون ان وقت استغراق جي حالت ۾ هو. چرڪ ڀري چيائين، ”مان ئي ته ليليٰ آهيان، ليليٰ مون ۾ ئي ته آهي“.

امام غزالي محبت جي تعريف هن ريت بيان ڪئي آهي: محبت طبيعت جو لاڙو آهي، اهڙي شيءِ جي طرف، جنهن مان لذت حاصل ٿئي. جڏهن اهو طبيعت جو لاڙو پڪو پختو ٿي ويندو آهي ته پوءِ ان کي ”عشق“ چئبو آهي.

ان مان اهو ظاهر ٿئي ٿو ته محبت جڏهن پنهنجي ڪمال کي پهچي ٿي ته پوءِ اندر ۾ عشق پيدا ٿئي ٿو.

شيخ عبدالعزيز پنهنجي ڪتاب ”رساله عشقيه“ ۾ محبت جا ڏهه رُتبا ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پنجاهہ درجا بيان ڪيا آهن. جن مان ڪجهہ هتي پيش ڪجن ٿا. هُو لکي ٿو تہ:

1- محبت جو پهريون رُتبو "الفت" لفظ مان ظاهر ٿئي ٿو. هن الفت جا پنج درجا بيان آهن.

2- محبت جو ٻيو رتبو "غيرت" آهي. هن درجي تي اچي عاشق غيرت مند ٿيو وڃي ٿو ۽ غيرت سبب هُو اهو نہ ٿو چاهي تہ ڪو سندس محبوب جو نالو وٺي يا ان ڪي هڪ نظر ڏسي.

اکين ۾ تي ويهہ، تہ آءٌ واري ڍڪيان،
توکي ڏسي نہ ڏيهہ، آءٌ نہ پسان ڪي پيو.

3- ٽيون درجو "اشتياق" آهي. هن مقام تي عشق جي آتش ڀڙڪي ٿي، محبوب جي ملڻ جي آرزو وڌي ٿي ۽ هُو ويچارو بي اختيار بڻجي دانهون ڪُوڪون ڪري ٿو.

لوچان ٿي لاحد ۾ هاديءَ لهان نہ حدّ،
سُپيريان جي سونهن جو نڪو قد نہ مَد،
هت سڪڻ بي عدد، هت پرين پرواهہ ناهہ ڪا.

4- چوٿون درجو ذڪرِ محبوب آهي. جنهن سان محبت هوندي آهي، ان جو بار بار ذڪر ڪيو ويندو آهي. چون ٿا تہ عاشق بيمار ٿيو. دوستن چيس تہ "ڪو طبيب وٺي اچون" هن هڪدم چيو تہ: "طبيبي، ذڪر حبيبي". منهنجو طبيب منهنجي حبيب جو ذڪر آهي.

الله پاڪ جا ڪي ٻانها عشق ۾ اهڙي مقام تي پهچي وڃن ٿا، جو انهن جو تَنُ تسبيح، مَنُ مٽيو ۽ دل دنبورو بڻجي وڃي ٿي. انهن جي محبت واريون تندون هيڪڙائي جو سُر آلاپين ٿيون ۽ سندن جسم جون رڳون اهوئي راڳ ڳائينديون رهن ٿيون تہ: خدا هڪ آهي، ان جو ڪو شريڪ ڪونهي.

"وحده. لاشريڪ لہ. اهو راڳ رڳن"

انهن جي ننڊ بہ عبادت آهي. يعني ظاهر ۾ تہ ننڊ نظر اچن ٿا. مگر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حقيقت ۾ اهي عبادت ۾ مشغول رهن ٿا:

تن تسبيح، من مٽيو، دل دنبورو جن،
تندون جي طلب جون، وحدت سر وڄن،
وحده، لاشريڪ له، اهو راڳ رڳن،
سي سُتائي سونهن، ننڊ عبادت اُن جي.

5-پنجون مرتبو "محبت" آهي. ان جا پنج درجا آهن: پهريون درجو حسن اخلاق آهي. هن درجي تي اچي عاشق جو اٿڻ ويهڻ ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ پيارو لڳندو آهي. سندس اکيون محبوب کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي نہ ڏسنديون آهن. شاهہ صاحب هن سُر ۾ اکين جو ذڪر مختلف انداز ۾ ڪيو آهي: هُو ٻڌائي ٿو تہ جيڪڏهن اکيون سڄ اپرڻ سان پرين نہ پسن، تہ اهڙيون اکين کي ڪانگن کي ڏجن:

اپرندي ئي سڄ، پرين جي نہ پسنديون،
ڪي ٻيئي ڏج، اکڙيون ڪانگن کي.
•
اکڙيون پرين ري، جي ڪي ٻئو پسن،
تہ ڪڍي کي ڪانگن، نِوالا نيڻ ڏيان.

اکيون ان درجي تي پهچي وڃن ٿيون، جو هر هنڌ محبوب ئي محبوب نظر اچي ٿو. ايتري قدر جو ڪرڏي نهارين، تہ اتي بہ پرين پسن.

مون ڪي اکڙين، وڏا تورا لائيا،
تہ پڻ پرين پسن، ڪٿان جي ڪر سامهيون.

حضرت بايزيد بسطامي محبت جي تعريف هن ريت بيان ڪئي آهي: محبت هيءَ آهي تہ پنهنجي گهڻي کي ٿورو سمجهہ ۽ محبوب جي ٿوري کي گهڻو سمجهہ.

ذوالنون مصري رحہ فرمايو آهي: مون ڪنهن جهنگ ۾ هڪ عورت ڏٺي، جيڪا محبت جي ڪري ڏاڍي خوش هئي. مون کانئس پڇيو تہ، "محبت جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انتها ڪهڙي آهي"؟
چيائين، "محبت جي ڪابہ انتها ناهي".
ڪانئس پڇيم تہ "چو؟"
چيائن تہ، "چو تہ محبوب جي ڪا انتها ناهي".

"نہ ڪا ابتدا عبد جي، نہ ڪا انتها".

مددي جي ڪتاب

1. شاھ جو رسالو، شاھ جو ڪلام (جلد9-8)ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
2. رسالو ميان سچل فقير جو، مرزا علي قلي بيگ
3. بحر العميق، سيد چيزل شاھ
4. چنبے دی بوٹی "ڪلام سلطان باھُو مع اردو ترجمہ) پروفيسر محمد يونس حسرت
5. فصوص الحڪم، ابن العربي (اردو ترجمو)
6. رسالہ عشقيہ، شيخ عبدالعزيز
7. رموز عشق، ڊاڪٽر مير ولي الدين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر بشير احمد شاد

سُر آسا جو مطالعو

لطيف سائين جو رسالو عقل وارن انسانن لاءِ هڪ ڪيمياگري جو ڪتاب آهي، جنهن ۾ اهڙا گرانمايه نسخا تحرير ٿيل آهن، جن کي هٿ ڪرڻ سان انسان کي انمول روحاني خزانا حاصل ٿي سگهن ٿا. جن جي زور تي هو پنهنجا ٻئي جهان جوڙي سگهي ٿو. رسالي جا سمورا سُر علم ۽ حڪمت، فن ۽ فڪر سان ٿمٿار آهن، جن مان ڪي سُر هندوستاني راڳڻين تي ٻڌل آهن: جن ۾ ڪلياڻ، يمن ڪلياڻ، ڪنيات، ڪاموڏ، سورٺ ڪيڏارو، سارنگ، بروو، پرڀاتي ۽ آسا اچي وڃن ٿا.

رسالي جي ٻين سرن جيان ”سُر آسا“ پڻ روحاني رمزن ۽ الستي رازن جو ڀنڊار آهي، جنهن ۾ الله پاڪ جي وحدانيت جي واکاڻ ڪيل آهي. مشرڪن کي سنئين راهه سونهائڻ جو سبق سمايل آهي. خالص خدا ڪارڻ عبادت جا اصول ڏسيل آهن. حلم ۽ هيٺاهينءَ سان هلڻ جي تلقين ٿيل آهي. نفس کي نابود ڪرڻ جا گُر ٻڌايل آهن. انسان کي پاڻ سڃاڻڻ جو ڏس ڏنل آهي. اکين ۽ عجيبن جي ناتي ۽ نيهن جو ذڪر به ٿيل آهي ته اکين جون عجب جهڙيون ۽ عادتون به ٻڌايل آهن، وحدت الوجود جي نظريي جي پرچار به ڪيل آهي. پٽ جي گهوٽ ٻڌايو آهي ته دنيا حق جو پاڇو آهي ۽ ڪائنات ۾ جيڪي ڪجهه آهي، سو سڀ خدا جي نور جو مظهر آهي.

متيون سڀ منجهاءِ، پاڻُ چڏي اُو چاڻ تون،
پهرين پاڻ پٽون ڪري، پرين پوءِ پڇاءِ،
وحدت ساڻ وڃاءِ، ڪثافت ڪثرت جي.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سُر آسا جي معنويت ۽ حقيقت بابت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رقمطراز آهي. "سُر آسا هڪ وڏو معنوي سُر آهي ۽ ان ۾ مجاز ۽ حقيقت بابت گهڻا معنوي اشارا ڏنل آهن. سُر ۾ ڪنهن روايتي پس منظر ۽ ماحول بدران تصوف جي رازن رمزن وارو فڪر سمايل آهي. جنهن ۾ مجاز ۽ حقيقت جي مثالن. صوفيانه فڪر جي اُلٽن اشارن ۽ سالڪن جي سلوڪ وارين منزلن ۽ مرتبن جا اهڃاڻ ڏنل آهن."

الله پاڪ انسان جي اندر عجب اسرار رکيا آهن. ڪيس سموري مخلوق ۾ شرف وارو ڪري خليقو آهي. حديث قدسي ۾ اچي ٿو "الانسان سري وانا سرهٗ" يعني انسان منهنجو (الله تعاليٰ) ڳجهه آهي ۽ آءٌ سندس ڳجهه آهيان. شاهه صاحب وحدة الوجود جي نظريي جو قائل هو. جنهن نظريي مطابق انسان، خالق ڪائنات جي تخليق جو مظهر آهي. انهيءَ اسرار کي فقط علم ۽ معرفت جا صاحب ئي پروڙي سگهن ٿا. جيئن پٽ ڌڻي فرمايو:

هُو پڻ ڪينهِن هن ري، هِي نه هُنهان ڌار،
الانسان سري وانا سرهٗ، پروڙج پچار،
ڪندا وٺا تنوار، عالم عارف اهڙي.

انسان، جسم ۽ روح جو مرڪب آهي. جسم فاني آهي، جڏهن ته روح باقي آهي. روح ازل کان آهي ۽ ابد تائين رهندو آهي. جهڙيءَ ريت انسان جي پيدائش روح جي پيدائش يا شروعات نه آهي. اهڙيءَ طرح سندس موت، روح جو موت يا پڄاڻي نه آهي. جڏهن خالق ڪائنات انسان جي جسم کي تخليق ڪونه ڪيو هو، تڏهن به روح عالم ارواح ۾ موجود هئا. موت انسان جي جسم جي فنا ٿيڻ جو نالو آهي. جسم جي فنا ٿيڻ سان روح فنا نه ٿو ٿئي. بلڪ جسم جي فنا ٿيڻ بعد روح، عالم ارواح ۾ واپس وڃي آرامي ٿئي ٿو. اصل اهميت روح کي آهي ۽ روح رب جي امر هيٺ آهي. جن انسانن الله پاڪ جي ذات کي ڪونه سڃاتو ۽ اهڙي اسرار کي ڪونه ڄاتو سي پنهنجي هٿيءَ هڃي ويا ۽ اهڙي گمراهي ۾ غرق ٿيا، جتان وري واپس ڪونه وريا.

الله جي نيڪ بندن آڏو اهڙي عبادت بي معنيٰ آهي، جنهن ۾ انسان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

خوديءَ جي غلاميءَ کان جان ڇڏائي ڪونہ سگھيو آهي. لاڪيٽي لطيف اهڙي مفهوم کي ڪھڙي نہ سهڻي پيرايي ۾ ادا ڪيو آهي. فرمائي ٿو تہ جيسين تون خوديءَ جو بندو آهين، تيسين تنهنجي عبادت (نماز) ناقص آهي. پنهنجي دل مان سمورا غيرگمان ڪڍي، باطل حيلا وسيلا ترڪ ڪري، وهم ۽ وسوسا وساري اندر کي اجروڪر، ان ڪانپوءِ ئي ربّ جي اطاعت ۽ عبادت جو صحيح معنيٰ ۾ حق ادا ڪري سگھندين.

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناہ نماز،
سڀ وڃائي ساز، تھان پوءِ تڪبير چؤ.

لطيف سرڪار جي مٿين بيت جي روح تائين پھچڻ لاءِ مان دنيا جا بہ مثال پيش ڪندس: بادشاھ جي دربار ۾ سندس دربان ڪيڏي تابعداري ۽ احترام سان سرجھڪايو بيٺا هوندا آهن. اهي شاھ جي هر فرمان تي لبيڪ چئي حڪم جي پوئواري ڪندا آهن. اهڙيءَ ريت فوج جو سپاهي پنهنجي ڪمانڊر آڏو ڪيئن چابڪدستيءَ سان حڪم ۾ بيٺل هوندو آهي. جنهن جو مطلب ٿيو تہ بادشاھ جو دربان توڙي فوج جو سپاهي پنهنجي فرض جي سر انجام وقت پاڻ ارپي ڇڏيندا آهن. حڪم عدولي جي صورت ۾ ڪين جوڳي سزا پڻ ملندي آهي.

هاڻي ڏسجي تہ انسان کي ان شهنشاھ حقيقي جي دربار ۾ ڪيتري نہ عجز ۽ انڪساري، حلم ۽ هيناهين سان سربسجود ٿيڻ کپي! عبادت جو مطلب فقط اونڌا سنوان سجدا ڏيڻ هرگز نہ آهي. بلڪ خداوند ڪريم جي شان، ڪريمي کي تصور ۾ رکي، ان ذات جي آڏو اهڙي نموني جُھڪڻو آهي، جيئن جھڪڻ جو حق صحيح نموني ادا ٿي سگھي. لطيف سائين جو سُر آسا ۾ ساڳي مفهوم وارو هڪ ٻيو بيت پڻ ملي ٿو.

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناھہ سجود،
وڃائي وجود، تھان پوءِ تڪبير چؤ.

اللّٰه تعاليٰ کي انسان جي جيڪا وڏ کان وڏ کان عبادت پسند آهي، سا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي، انسان جو عبديت جو حق ادا ڪرڻ. عبديت معنيٰ ٻانهپ. ٻانهو يا غلام پنهنجي آقا جي حڪمن جي پوئواري ڪندو آهي ۽ ان کي ئي پنهنجي خوشنودي ۽ خوشي سمجهندو آهي. لطيف سائين هيٺين بيت ۾ اهڙن ئي نيڪ ٻانهن جو ذڪر ڪيو آهي، جن ٻانهپ جو پورو پورو حق ادا ڪيو. انهن پنهنجي "مان" کي ماري وجود وڃائي ڇڏيو ۽ فنافي الله ٿيا. اهڙي منزل تي رسڻ لاءِ انهن کي ڪيترن ئي ڪٺن مرحلن مان گذرڻو پيو. من جون سڌون ماريائون. نفساني خواهشن کي ختم ڪيو. شريعت طريقت ۽ معرفت جون دشوار گذار ۽ صبر آزما منزلون طيءِ ڪري. جڏهن حقيقت کي رسيا ته مٿن روحاني راز کليا پوءِ اهي اول فنافي المرشد پوءِ فنا في الرسول ۽ آخر ۾ فنافي الله ٿيا. جڏهن ڪو انسان فنا في الله واري منزل کي پهچندو آهي ته پوءِ هو ظاهري عبادتن ۽ رياضتن جي حد کان ٻاهر نڪري ويندو آهي. هاڻي سندس سمورو وجود خالق حقيقي جي ذڪر ۽ ثنا ۾ محو ٿي ويندو آهي. بقول لاڪيٽو لطيف پوءِ اهڙن انمول انسانن جي لاءِ ظاهري عبادتون ڪا معنيٰ ئي نٿيون رکن. اهي قيام، قعود ۽ سجدن کان بالا ٿي وڃن ٿا. انهن کي پلا اهو رنگ ڪيئن لڳو!؟ تنهن لاءِ شاهه سائين فرمايو ته انهن پنهنجي بود کي نابود ڪيو. يعني پنهنجي وجود ۽ هستيءَ کي نيست ڪيو. پنهنجي انانيت کي ماريو ۽ الله جي حڪمن جي پوئواري ڪئي، تڏهن ان ابدي هستي سان ميلاپي ٿيا.

جن وڃايو وجود، سي فنا ٿيا في الله ۾،
نه تن قيام نه قعود، نه کي ڪن سجود.
جيلاهه ٿِئا نابود، تيلاهه گڏ ٿِئا بود کي.

مسلمان سڏائڻ ته سولو آهي پر سچو مومن بڻجڻ ڏاڍو ڏکيو آهي. پٽائي گهوٽ نهايت بيباڪي سان اهڙن انسانن کي تنبيه ڪئي آهي ته فقط ڪلمو پڙهي الله پاڪ تي ايمان آڻڻ جي دعويٰ ڪرڻ خام خيالي آهي. جيستائين تنهنجي دل ۾ دغا ۽ ڏوئي آهي ۽ تون شيطان جو طابع آهين. تيستائين مومن بڻجي نٿو سگهين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پوءِ بظاهر چو نہ تنهنجي شڪل و صورت مسلمانن جهڙي هجي. تنهنجو اندر اجرو نہ آهي، تنهنڪري تون رحمان جو نہ بلڪ شيطان جو غلام آهين. تنهنجي دل جو ڪفر اجان قائم آهي، تنهنڪري تون سچو مسلمانن سڏائڻ جي هام هڻين نٿو سگهين.

ان پر نہ ايمان، جئين ڪلمي گو ڪوٺائين،
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان،
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهين.

انسان ڪهڙي بہ مڪتبۂ فڪر سان تعلق رکندو هجي، ڪهڙي بہ مذهب جو پيرو ڪار هجي، ڪيس پنهنجي نظريي، عقيدي ۽ مذهب سان سچو رهڻ گهرجي. حضرت ڀٽائي گهوٽ رحہ ابتدائي دور ۾ حق جي تلاش ۾ جڏهن جوڳين ۽ سامين سان لاهوت، هاهوت ۽ گرنار جا پنڌ ڪيا، وندر ووڙيا، جبل جهاڳيا ۽ ڪشالا ڪڍيا، تڏهن ڪيس هندو مذهب جي پيروڪارن کي قريب ڏسڻ جو موقعو مليو. شاهہ سائين رحہ محسوس ڪيو تہ انهن مان اڪثريت اهڙن جي هئي، جيڪي اصل ۾ پنهنجي مذهب سان سچا نہ هئا. انهيءَ ڳالهہ ڀٽائي صاحب کي ڏاڍو ڏکوئيو. اهڙي موقعي تي هن پنهنجي احساسات جو اظهار هن ريت ڪيو آهي:

ڪوڙو تون ڪفر سين، ڪافر مَ ڪوٺاءِ،
هندو هڏ نہ آهين، جٽيو تو نہ جڳاءِ،
تلڪ تنين کي لاءِ، سچا جي شرڪ سين.

مٿين بيت ۾ شاهہ سائين ڪفر سان ڪوڙن انسانن کي تنبيہ ڪندي فرمايو تہ توهان کي ڪافر ڪوٺائڻ جو ڪو حق ئي ڪونهي ڇا لاءِ تہ توهان پنهنجي ڪفر سان سچا نہ آهيو. جٽيو پائي تلڪ لڳائڻ، توهان کي نٿو سونهين، ڇو تہ توهان هندو سڏائڻ جي لائق ئي نہ آهيو سُندر جو تلڪ تہ انهن جي پيشاني تي سونهندو، جيڪي شرڪ سان سچا هجن.

دنيا ۾ ڪيئي ٻهروپيا انسان گذارين ٿا. جن جو ظاهر هڪڙو تہ باطن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پيو هوندو آهي. اهڙين ئي انسانن لاءِ سياڻن چيو ”ٻاهر ٻولي هنجهه جي، اندر ڪارو ڪانءُ“. اهي ظاهري طرح شڪل وصورت مان وڏا متّقي ۽ پرهيزگار لڳندا آهن. اهڙي ٻهروپي انسان کي شاهه صاحب تلقين ڪندي فرمائي ٿو ته اي پٽڪيل انسان! اهڙي خام خبيث نفس پليد کي پنهنجي اندر مان ڪيئي ڦٽو چو نٿو ڪرين! هتي اشارو شيطاني قوتن ڏانهن آهي، جيڪي انسان کي ورغلائي گمراهي جي غار ڏانهن ڌڪي ڇڏينديون آهن. هاڻي جيڪڏهن انسان شيطاني حملن کان پاڻ بچائيندو ته پوءِ سندس ظاهر ۽ باطن هڪ جهڙو ٿي پوندو. لطيف سائين فرمايو:

مُهه ته موسيٰ جهڙو، اندر ۾ ابليس،
اهڙو خام خبيث، ڪيئي ڪوه نه ڇڏئين.

سچائي اهڙي قوت آهي، جنهن سان انسان ڪنهن به معاملي جي حقيقت تائين رسي سگهي ٿو. جن انسانن حقيقت پسندي ۽ سچائي جو سهارو ورتو، تن جي سوڀ ٿي. انهن جو اندر اجرو ٿي ويو. اهڙن انسانن کي زندگيءَ جو مقصد ملي ويو. دنيا جي ظلمات ۾ انهن کي نور نظر آيو ۽ ايئن اهي رب العالمين وٽ سرخرو ٿيا. پٽ ڌڻي فرمايو.

سر مون سفيديءَ جو، جڏهن پاتو جن،
تڏهن ڏٺي تن، اڇائي عالم ۾.

اکين جو ڪم ڏسڻ يا مشاهدو ڪرڻ آهي. اهي هر نيڪ ۽ بدکي ڏسن ٿيون. پنهنجي توڙي پرائي ڏانهن نهارين ٿيون. پر پٽائي گهوٽ اهڙين اکين رکڻ جي تلقين ٿو ڪري، جيڪي فقط پرينءَ کي پسن. غير ڏانهن نهارڻ کي به گناهه تصوّر ڪن. فرمائي ٿو ته اهڙيون اکڙيون ڏار، جن سان پنهنجي محبوب حقيقي جو مشاهدو ڪري سگهين. ڪنهن غير ڏانهن نگاهه کڻي به نه نهار، ڇا لاءِ ته تنهنجو پرين نهايت غير تمند آهي. اهو تنهنجي اهڙي عمل کي ڪڏهن به برداشت نه ڪندو.

اصل اشارو ربّ جي ذات ڏانهن آهي. انسان کي انهيءَ ئي مالڪ ۽ خالق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سان لنونءَ لڳائڻ ڪپي. ڪنهن بہ غير الله ڏانهن هرگز واجهائڻو نہ آهي. الله پاڪ جي ذات وڏي غيرتمند آهي، جيڪا ڪڏهن گوارا نٿي ڪري تہ سندس خلقيل پانهو ڪائنس علاوه ڪنهن ٻئي ڏانهن مشڪل ڪشائي ۽ حاجت روائي لاءِ واجهائي ۽ ڪنهن ٻئي کي سندس پاڪ ذات سان شريڪ ڪري.

اکيون سي ئي ڏار، جن سان پسين پرينءَ کي،
ٻي ڏانهن ڪيم نهار، گهڻو ريسارا سپرين.

سچي سالڪ جي تقاضا اها آهي تہ طالب کي مطلوب جي ياد سدائين دل ۾ هجي. پيتائي گهوٽ اهڙي عاشق کي تلقين ڪندي فرمائي ٿو تہ تون دنيا جي وهنوار سان بہ منهن ڏيندو رهہ. ڪمن ڪارين ۾ بہ پنهنجا هٿ پير هلائيندو رهہ. اکين سان دنيا جي معاملات جو مشاهدو بہ ڪندو رهہ. پر انهن سمورن عملن دوران تنهنجي دل محبوب جي ياد سان آباد هجي. محبوب جو تنهنجي دل ۾ ديرو هجي. جنهن جو هر دم تصور ۾ ديدار ڪندو رهين ۽ تنهنجي دل ۽ دماغ ساعت لاءِ بہ پرينءَ جي ياد کان وانجها نہ هجن. اهائي سچي سڪ جي تقاضا آهي.

هٿن سين هاج ڪر، نيڻن سين نهار،
ايا اگٺا يار، پس پنهنجا سپرين.

شاهہ صاحب حضرت مولانا رومي رحہ جو ذڪر وڏي عقيدت ۽ احترام سان ڪيو آهي. ڪيس پنهنجي مرشد واري حيثيت ڏني آهي. چيو وڃي ٿو تہ پٽ ڌڻي کي ٽي ڪتاب هر وقت ساڻ هوندا هئا. جن ۾ قرآن حڪيم ۽ شاهہ ڪريم جي رسالي کان علاوه ٽيون ڪتاب مولانا رومي جي مثنوي هئي. مولانا جي مثنوي علم ۽ عرفان جو خزانو آهي. لطيف سرڪار پنهنجي رسالي ۾ مثنوي مان ڪي عقل پريا نقل پڻ ڏنا آهن. سُر آسا ۾ مثنوي جو مشهور نقل، بيت جي چئن سٽن ۾ هن ريت بيان ڪيو آهي:

مُئي هاٿيءَ سين مامرو، اچي پيو انڌن،
مناڙين هٿن سين، اکين ڪين پسن،

في الحقيقت فيل کي، سجا سڃاڻن،
سنڌي سردارن، بصيرت بينا ڪري.

مثنوي ۾ اصل نقل ڪجهه هيئن آهي ته ”ڇهن انڌن گهگهه اونداهيءَ ۾ مئل هاٿيءَ کي سڃاڻڻ لاءِ هٿن سان ڇهيو ۽ هر هڪ پنهنجي پنهنجي انداز مطابق رايو قائم ڪيو. هڪ هاٿي جي ٽنگن کي ڇهيو ته چيائي هاٿي ٿنڀي جهڙو آهي. ٻي جا هٿ هاٿيءَ جي ڪنن ۾ پيا، تنهن چيو هاٿي ته هاٿي وڃڻي وانگر آهي. ٽين جا هٿ سونڊ ۾ پيا تنهن چيو ته هاٿي نلڪي وانگر آهي. چوٿين جا هٿ پڇ ۾ پيا، تنهن چيو ته هاٿي رسي جهڙو آهي.

لطيف سائين مٿين نقل مان عقل جو نُڪتو اهو بيان ڪيو آهي ته جزي کي جاچڻ سان ڪُلَ جي ڪَلَ ڪانه پوندي. جيڪي ”ڪُلَ“ کي ڇڏي جز کي چنبڙيا تن کي اصل حقيقت حاصل ڪانه ٿي. ”ڪُلَ“ کي سڃاڻڻ لاءِ اندر جي اک وارن سالڪن ۽ صالحن جي صحبت ضروري آهي، جيڪي ظاهري اکين وارن انڌن کي به سنئين ڏگ لڳائي سگهن ٿا.

لطيف سرڪار پنهنجي رسالي ۾ ڪٿي اهڙيون ته ڪمال جون تشبيهون ۽ ترڪيبون ڏنيون آهن. جو پڙهندڙ جو عقل دنگ رهجي وڃي ٿو. مثال طور سُر آسا جو هيئيون بيت ڏسو:

جي پائنيءَ پرينءَ مران، ته سڪ چوران کي تات،
جاڳڻ جشن جن کي، سُڪَ نه ساري رات،
اڃهي ٻجهي آئيا، وائي ڪن نه وات،
سَلَي سوريءَ چاڙ هٿا، بيان ڪن نه بات،
توڙي ڪسن ڪات، ته به ساڳي سَلِن ڪين ڪي.

چور کي هر معاشري ۾ نفرت جي نگاهه سان ڏٺو ويندو آهي. چالاڪ ته سنڌس چوريءَ واري عمل کي ڪنهن به صورت ۾ ساراهي نٿو سگهجي، پر ڏسو ته شاهه صاحب چور جي اهڙي نفرت ڀري ۽ ڪُڌي عمل مان به ڪهڙو خوبصورت ۽ مثبت مفهوم ورتو آهي. هو سچي سڪ رکڻ واري طالب سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مخاطب ٿي فرمائي ٿو تہ تون پرين تائين پهچڻ جي خواهش رکين ٿو تہ پاڻ منجهہ چورن واريون عادتون پيدا ڪر. جيڪي ساري رات سک سان ڪونہ سمهندا آهن، بلڪ ان جاڳڻ کي جشن ڪري پائيندا آهن. هو چوريءَ تي وڃڻ کان اڳ اهي پنڌ پيچرا ۽ مشڪل گس ۽ رڪاوٽون ڏسي پڪ ڪري ايندا آهن. جن سان انهن کي چوريءَ لاءِ وڃڻو هوندو آهي. چوندا آهن تہ "سؤ راتيون چور جون هڪ رات ساڌ جي" سو آخر هڪ ڏينهن پڪڙ جي بہ پوندا آهن. پوءِ ڪاٺن چوري اوڳاڇڻ لاءِ مٿن سخت تشدد ڪيو ويندو آهي. پر هو ڪوشش ڪري ٻاڦ ٻاهر ڪونہ ڪڍندا آهن. پر جي مٿن اهڙي نوبت اچي بہ ويندي هئي، جو ڪين اوس چوري واپس ڪرڻي پوي تہ بہ چوريءَ واري اصل شيءِ واپس نہ ڪندا آهن بلڪ چوندا "ساڳي نہ ويڳي واپس ڪنداسون" ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ مطابق دراصل چوراٽي ڌنڌي جا اهي بہ خاص اصطلاح آهن.

چورن جي مٿين عمل مان سالڪ کي اهو سبق ڏنو ويو آهي تہ تون سڄيون سڄيون راتيون جاڳي صبح ڪر ۽ انهيءَ اوجاڳي کي پنهنجي لاءِ سعادت تصور ڪر. پرينءَ تائين پهچڻ لاءِ سچا سالڪن وارن اختيار ڪيل مشڪل ۽ دشوار گذار پنڌن پيچرن کان واقف ٿيءُ ۽ انهن اٽانگن پنڌن لاءِ پاڻ کي ذهني طور تيار رک. پوءِ انهيءَ سچي محبت جي حاصل ڪرڻ لاءِ تنهنجي مٿان پل ڪيڏيون بہ تڪليفون چو نہ اچن پر دانهن نہ ڪر. ٻڙڪ ٻاهر نہ ڪڍ. سڀ تڪليفون صبر سان سهندو رهہ. شاهہ صاحب انهن تڪليفن کي سَلَ ڪڍي سوريءَ تي چاڙهڻ ۽ ڪات سان ڪسڻ وارن لفظن ۾ بيان ڪيو آهي.

سُر آسا ۾ معنوي ندرت جا ڪيئي مثال ملن ٿا. هيٺيون بيت ملاحظہ ٿئي.

الا! ڪر جيـن، مـدي جـن جـي مَـنَ ۾،
اسـان ۾ پـريـن جـون، امـيـدون پسـن،
تـهـانءَ پـوءِ مـرن، سڙي انـهـيءَ سـور ۾.

ڪنهن انسان جي اندر مان دشمن لاءِ دعا نڪرڻ ڏاڍو مشڪل ۽ محال آهي. هر ڪو انسان عام طرح ايئن ئي چاهيندو آهي تہ سندس دشمن نيست ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نابود ٿئي. پر لطيف سائين جي دعا جو انداز ئي اور آهي. هو پنهنجي دشمن جي دراز عمر لاءِ دعا گهري اٿو ۽ چاهي ٿو ته سندس دشمن تيستائين پل جيئرو هجي، جيستائين سندس ۽ پرينءَ جي من جون مرادون پوريون ٿين. اهي مرادون پسي پوءِ پل هو انهيءَ سور ۾ سڙي مري. بيت ۾ ڪيڏي نه معنوي ندرت سمايل آهي. ظاهري دعا جي روپ ۾ وڏي بددعا ڏني ويئي آهي.

جن انسانن پنهنجو پاڻ کي سڃاتو ۽ پنهنجي "مان" کي ماري مات ڪيو، سي فنافي الله ٿي ويا. انهن معرفت جون اعليٰ منزلون ماڻيون. اهڙن انسانن الله پاڪ جي حڪمن جي بجا آوري ڪري پنهنجي عبديت جو صحيح حق ادا ڪيو ۽ علم عرفان جا صاحب بڻجي ويا. انهن کي جيڪا روحاني منزل حاصل ٿي، جيڪي سندن درجا بلند ٿيا، جيڪي عجب اسرار انهن ڏٺا، تن جو ذڪر انهن لاءِ مشڪل ۽ محال آهي. جا لاءِ ته ربّ جي ذات بي مثل آهي. لطيف سائين اهڙي ڪيفيت جو اظهار بيت جي ٽن سٽن ۾ هن ريت ڪيو آهي:

نابودي نيئي، عبد کي اعليٰ ڪيو،
مورت ۾ مخفي ٿئا، صورت پڻ سيئي،
ڪبي ات ڪيهي، ڳالهه پريان جي ڳجهه جي.

حوالا

1. شاجو رسالو (مرتب) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
2. شاهه جو رسالو (مرتب) غلام محمد شاهواڻي
3. شاهه جو رسالو (مرتب) ڊاڪٽر گربخشاڻي
4. ڪنڌي ڪؤنرٽڻ، محمد حسين ڪاشف
5. شاهه جي شعر ۾ علامت نگاري: ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو
6. عرفان لطيف، ڊاڪٽر بشير احمد شاد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو

سُر آسا جو قومي ۽ سماجي پس منظر

شاهه سائين جي شاعريءَ جو سڄو تاڃي پيٽو انساني وجود، مرتبي ۽ سڃاڻ سان ڳنڍيل آهي. سنسار جي هر شيءِ، هر ذي روح، هر ماڳ مڪان جو ڳانڍاپو ۽ هجڻ پڻ انساني جياپي ۽ وجود لاءِ آهي. فطرت جي اهڙي انداز ۽ پيشڪش کي جنهن جيترو ويجهو وڃي ڏٺو ۽ جنهن ان راز (Secret) کي سمجهيو؛ انهن نه صرف پنهنجو پاڻ کي آسانين ۾ رکڻ لاءِ ڪوششون ڪيون پر ساڳي وقت پوري دنيا تي رهندڙ ماڻهن جي بهتري ڀلائي لاءِ، ۽ خوشين کي ڪستورين لاءِ سوچيو ۽ اهڙو پيغام ۽ رستو انهن کي ٻڌايو. جنهن تي هلي، اُهي پنهنجو وجود جي بار کي هلڪو ۽ انساني مرتبي ۽ مرياڌا کي سڃاڻڻ لڳا.

لطيف سائين پنهنجي قومي ڏارا ۾ سماجي سطح تي تبديلي آڻڻ لاءِ اهڙن روينءِ ۽ وٿن (Values) کي عام ڪيو. سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ وڃي، سماجي سطح تي ڪريل ۽ هيٺي سماج ۾ عزت، احترام ۽ ناموس سان زنده رهڻ جي خواهش پيدا ڪئي ۽ نئين سماڄ جي جوڙ جڪ لاءِ ڪوشش ورتي. انهيءَ مقصد لاءِ، سنڌ جي سيني باشعور ۽ قومي ڏاهن سان گڏجي، ماڻهن ۾ لاشعوري مزاحمت جاڳائي، شعوري مزاحمت لاءِ اُڪسايو. اها لطيف سائين جي ڪمال درجي واري فلسفيانه ۽ صوفيانه ڪوشش هئي، جو سنڌي سماج اڄ تائين پنهنجي وجودي طاقت سان دنيا جي نقشي تي هجڻ جي دعويٰ ڪري رهيو آهي. جيئن ته اسان جو موضوع سُر آسا آهي ۽ هن ئي آشائن جي سُر ذريعي سماجي سطح تي آيل تبديلن کي اسبابن ۽ افعالن سميت پيٽي عام ماڻهو ۾ جاڳرتا جي ڪوشش ڪيل آهي. جڏهن لطيف چئي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هُو پڻ ڪونهي هِن ري، هِيُ نہَ هُنهان ڌار،
الانسان سِرّي وَانَا سِرهٗ، پروڙج پَچار،
ڪندا ويا تَوار، عالِمَ، عارف اهڙي. (7-1)

تڏهن اها ڳالهہ بلڪل چٽي ٿي پوي ٿي تہ هڪ انسان ٻئي انسان کان ڌار ناهي ۽ پوري سنسار جي ڏک سک ۾ ياڳي پائيوار ٿيڻ جوابدار آهي. سڀ انسان جدا جدا جاگرافيائي حالتن، جدا جدا شڪلن، رنگن ۽ بي طبعي بيهڪ جي ڪري نرالي صورتن جي باوجود هڪ ٻئي سان منسلڪ آهن. انسانن جي هڪ ٻئي تي دارو مدار واري صورتحال کي جن قومن ۽ جن سماجن سمجهيو ۽ ان تي عمل ڪيو، اهي ئي انساني رتبي تائين پهچڻ جا پهريان حقدار بڻيا. لطيف سائين چئي ٿو تہ عالمن ۽ عارفن جي اهڙن اشارن کي سمجهڻ انسانن جي ادراڪ تي مشتمل آهي. تہ "ڪنهن ڪيترو انهي راز کي سمجهيو". جيئن ڪنهن تاريخ، ادب ۽ شعر تي تنقيد ڪرڻ لاءِ ڪنهن نقط نظر ۽ ان دور جي سماجي حالتن کي سامهون رکڻو پوي ٿو. تيئن انساني شخصيت جي نفسيات کي سمجهڻ لاءِ ڪنهن خيالي وجود ۽ سماجي، سياسي ۽ معاشي حالتن کي سامهون رکڻ ضروري آهي. ڪنهن ماڻهو جي اندروني اڌمن ۽ گهٽ وڌائن کي ڳولي ڦولي جيسين انهن مطابق ڪو انداز اختيار نٿو ڪجي، تيسين شخصيت جي اندروني رازن تائين رسائي ناممڪن آهي:

نڪا ابتدا عبد جي نڪا انتها،
سي وڃڻ ڪي ويا، جن نہ سڃاتو سپرين. (8-1)

لطيف سائين ڪيڏو نہ واضع انداز ۾ ٻڌايو آهي تہ "عبد" جي نہ ابتدا آهي نہ انتها. "عبد" تہ نهايت بلند درجي تي فائز آهي. جيڪڏهن "عبد" (انسان) جي ابتدا ۽ انتها جي ڳولا ۾ حياتيون گذاري ڇڏيون تہ شخصيت جي نڪار واري حقيقت تائين رسائي ناممڪن ٿي پوندي. سچل سائين وٽ بہ ساڳيو تصور موجود آهي. چئي ٿو:

Scanned with CamScanner

جي تو چاتو پاڻ، تہ آئون کو ہيو آهيان،
کنڌءِ غرق گمان، گهيلا انهي ڳالھ ۾.

قدرت ۽ انسان جي انهي تعلق ۾ هڪ انسان جو ٻي انسان سان تعلق پوشيده آهي. سچل چواڻي باقي سڀ گمان آهن ۽ انهن کان ٻاهر نڪرڻو آهي "و تُعزمن تشاءِ وتزالمن تشاءِ" بہ ساڳي فڪر جون بہ ڪڙيون آهن. لطيف سائين بہ انساني نفسيات جو باريڪي سان جائزو وٺي، ان جي منڍ کان پڇاڙي تائين وارين ضرورتن، گهرجن ۽ اڻ برابري کي سمجهي، انساني رتبي جي ڳالھ ڪئي آهي. پر جيڪي ماڻهو مرض جي تشخيص نٿا ڪن. سي حقيقت تائين نٿا پهچن يعني پنهنجي سپرين کي نٿا سڃاڻن ۽ پنهنجون حياتيون ضايع ڪريو ٿا ڇڏين.

هڪ ڇاٽو، فنڪار ۽ ڏاهي کي جيڪڏهن بي عقل، ڪُوبج ۽ زيانڪار کان ڌار ڪبو تہ جيڪا شيءِ ٻنهي کي ڌار ڪري بيهاريندي اُها ٻهرين ڌر جي اعليٰ ڌر جي اعليٰ سطح هوندي، ٻي ڌر جي پست ترين سطح هوندي. لطيف سائين ان سلسلي ۾ ڪيڏي نہ اهم ڳالھ ڪئي آهي.

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهہ نماز،
سڀ وڃائي ساز، تهان، پوءِ تڪبير چَوُ.

انساني وجود جي بنيادي ضرورتن کي ڇڏي جيڪڏهن ان جي ٻهرين حالتن کي ئي سامهون رکي اڳتي وڌبو تہ اها انساني معراج جي خلاف ڳالھ ٿيندي. اصل تہ ان جي هر سطح تي ارتقا لاءِ سازگار حالتون پيدا ڪرڻيون آهن ۽ ان لاءِ هر انسان کي ٻي انسان لاءِ سڀ وهم ۽ گمان وساري پنهنجائپ اختيار ڪرڻي آهي. فڪر جو اهو زاويو تڪبير جي تنوار سان ۽ نوڙت ۽ نماز سان بہ منسلڪ آهي. انساني سماج ۾ نفسيات جو اهو رُخ ڪو نئون نہ آهي پر لطيف ان فلسفي کي جدت بخشي آهي. ساڳي طرح لطيف فرمايو:

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهہ سجود،
وڃائي وجود، تهان، پوءِ تڪبير چَوُ. (12-1)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سائنس تي عمومي اهو اعتراض ڪيو ويندو آهي تہ اُها تجربو ڪرڻ وقت اصل کي غائب ڪري ڇڏي ٿي ۽ صرف عناصر يا جزا برقرار رهن ٿا. سائنسي معائني سان اها ڄاڻ ملي ٿي تہ هن گل ۾ پاڻي ڪيترو آهي، ڪيلشيم ۽ ڪلوروفل جو مقدار ڪيترو آهي ۽ ٻيا جزا ڪيترا آهن. انهي معائني سان گل جي اصليت ختم ٿيو وڃي ٿي، صرف جزا ئي رهجي وڃن ٿا. سائنس دان جي پوري ڪوشش سان بہ اهو گل وري نٿو جڙي سگهي. انهي تجربي سان نوان ۽ خوبصورت گل تہ پوکي هيٺ آڻي سگهجن ٿا، پر اُهو گل ساڳي صورت ۾ نٿو آڻي سگهجي. پر انساني وجودي جزن کي ايئن ٻي ترتيبي سان معائني گاهہ ۾ نہ آڻبو. ان جي ليبارٽري تہ هي سماج آهي، جتي سندس روين ۽ رشتن تي منحصر اعمالن جي ڪسوٽي ۾ تڪ تور ڪجي ٿي. سماجي سطح تي ڪنهن ڪيترو پوڄيو، ڪنهن ڪيترو پاتو ۽ ڪيترو ايثار ڪيو ۽ زندگي جي انهي تواتر ۾ ڪوڙ ساريون اهڙيون شخصيتون گذريون آهن، جن زندگي ۽ وجود ويڙهاند ۾ پِڙ تي پرزا ٿي پوءِ تڪبير جو تڪرار ڪيو.

سماجي سطح تي انساني وجود جي پيتا ئي اصل ۾ ڪائنات رشتن ۾ مرتبي ۽ خوبصورتي آڻڻ جو سبب يا ڪارڻ بڻجن ٿا. اهڙي صورتحال سمجهائيندي لطيف سائين فرمايو:

نابودي نيئي عبد کي اعليٰ ڪيو،
مُورت ۾ مَخفي ٿيا، صورت پُڻ سيئي.
ڪبي اِت ڪيهي، ڳالہ پريان جي گُجهہ جي. (13-1)

سماجي نفسياتي جي انهي ڄاڻ انساني رتبي کي اعليٰ ۽ رتبي وارو بڻائي ڇڏيو جيڪي قومون ۽ جيڪي سماج انهي راز کي سمجهي هيڪڙائي واري رٿ (Cart) کي ڇنبڙيا آهن، گوري ۽ ڪاري جي رنگت واري تفريق ۽ ننڍ وڏائي واري ديوار کي ٽوڙي طبقاتي چڪتاڻ تي ڪنٽرول ڪري سگهيا آهن. انهن ئي زندگي ۽ جيئڻ جي راز کي پڻ سمجهيو آهي. هتي ٻي جيڪا اهم ڳالهہ شاهہ سائين سمجهائي آهي. اُها وقتائتي ۽ بروقت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فيصلي جي آهي. رتبي ۽ نعمتن جي حاصلات لاءِ جنهن جيترو تڪڙو ۽ درست فيصلو ڪري عمل ڪيو، اهو اوترو ئي سماج ۾ آسودگين ۽ آسانين جو حقدار ۽ وارث بڻجي ٿو. انهيءَ سلسلي ۾ لطيف سائين فرمائي ٿو:

ايرنڊئي سج، پرين جي نہ پسنديون،
ڪڏي پئي ڏج، اکڙيون ڪانگن ڪي.

انساني اکيون بصيرت ۽ دانائي جو سمبل آهن. اهي ئي وقت جي ضرورت کي سمجهي، هيلن ۽ بهانن تي ڪنٽرول ڪرڻ جو ڪم ڪن ٿيون. هر ڪم کي منڍ کان ئي تڪميل تائين پهچائڻ لاءِ جيسين جمالياتي ذوق ۽ خوبصورتيءَ کي پسڻ واري اک ۽ شعور ناهي تہ اهو زندگي جي ڪنهن بہ اهم ۽ ڏکئي مسئلي کي نبيرڻ جي قابل نہ ٿيندو. هتي لطيف سائين اجتماعي شعور کي اجاگر ڪرڻ لاءِ فرد جي بنيادي ضروريات کي اهميت ڏي ٿو. انهي ڪري ئي بصرت واري اکين ڏانهن اشارو ڪري، جهالت ۽ بي نوري کي برو پانئين ٿو ۽ زور ڏيندي چئي ٿو تہ اهڙي نور کان تہ بي نور هجڻ بهتر آهي.

ڪائنات زندگي جي رعنائين، خوبصورتين ۽ نعمتن سان مالا مال آهي. نعمتن کان پالهو ٿي مرڻ بجاءِ اجتماعي توڙي انفرادي طور تي سهولتن جي حاصلات لاءِ مهارت سان مرڻ ۾ ئي دانائي آهي. لطيف سائين چوي ٿو تہ دنيا ۾ بيشمار نعمتن حاصل هوندي بہ ذري ذري لاءِ بين ڏانهن واجهائڻ ۽ پنهنجو حق حاصل نہ ڪري سگهڻ، ۽ بين جي آسرن، دلاسن ۽ دولابن ۾ قاسي زندگي گذارڻ ۾ ڏاهپ ناهي. اهڙن ماڻهن جي زندگي بي سود ۽ نہ هجڻ جي برابر آهي. فرمائي ٿو:

محروم ئي مري ويا، ماهر ٿي نہ مُئا،
چڙي جيئن چهنج هٽي، لڏيائون لئا،
حباب ئي هئا، انهي وادي وچ ۾. (3-4)

سنڌي ماڻهن ۽ سنڌي سماج کي ارغونن، ترخانن ۽ مغلن جي دور ۾ سماجي ۽ معاشي انصاف کان محروم ڪيو ويو هو. سنڌ جي وسيلن تي

قبضي لاءِ ٿي ڏريون هڪ ٻئي سان نبرد آزما هيون. ٻهرين ڏر سنڌين جي هئي، جيڪا پنهنجي ڌرتيءَ جي حفاظت ۽ پنهنجي حقن جي بحالي لاءِ جنگ لڙي رهي هئي ۽ باقي ٻه ڏريون ارغون ۽ مغل هئا. اهي ٻئي ڏريون مفادن جي هڪ جهڙائي ڪري، سنڌين خلاف ٻٽ ٿي ويا هئا. انهي چڪتاڻ ۾ سنڌ جا وسيلا تباهه ۽ برباد ٿي رهيا هئا ۽ سنڌ جي اُها سائي ستابي صورت ئي ڪونه رهي هئي. ان دور جي نئين نسل پنهنجي ڌرتي، پنهنجي سماج ۽ پنهنجي ٻولي سان رغبت وارو معاملو خالص نفسياتي معاملو هو جنهن جو واسطو انساني من (Mind) سان هو. ان تائين رسائي لاءِ لطيف سائين وٽ ڪو مروجه يا ٺهيل رستو به ڪونه هو. پر هن ڄاتو پئي ته حالتون سدائين هڪجهڙيون ناهن رهنديون. نتيجا تبديل به ٿي سگهن ٿا. ان ڪري هن ماڻهن جي لاشعور کي جهنجوڙيو ۽ اهائي ولوڙ ڪيس نتيجن جي حاصلات لاءِ ڪارگر نظر آئي.

هيٺين بيت ۾ لطيف سائين لتيل ۽ ظاهري طور وسيلن کان وانجهيل سنڌ جي تاريخي حيثيت ۽ ارغونن توڙي مغلن جو سنڌ جي وسيلن مان آخري گوهو ڪڍڻ جي ناپاڪ ۽ نامراد ڪوشش ۽ سنڌي ماڻهن ۽ سردارن جي بصيرت کي چٽو ڪيو آهي. سنڌ کي هاٿي (elephant) سان علامتائڻ (symbolized) واري سوچ خالص لطيف جي ئي ايجاد آهي:

مٺي هاٿي تي مامرو، اچي ڪيو انڌن،
مَنازين هٿن سين، اکين ڪين پسن،
في الحقيقت فيل کي سڄا سڃاڻن،
سَنڌي سردارن، بصيرت بينا ڪري. (27-3)

طاقت، حڪمت، قدرتي وسيلن جي گهڻائي، رحمت ۽ ابديت واري جڙيل سماج ۽ اتان جي سرسبز زمينن کي پيلي بيابان بڻائيندڙ ڌرين ارغونن ۽ مغلن ۽ انهن جو ساٿ ڏيندڙ مقامي ماڻهن انڌ جي گهوڙي تي سوار ٿي، سنڌ ڌرتيءَ ۽ اتي رهندڙ ماڻهن سان جيڪا روش اختيار ڪئي، اُها سراسر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ناانصافي واري ۽ حڪمت جي خلاف هئي. پر لطيف چواڻي ڪجهه اهڙا داناءُ به هئا، جن ڏرتي جي حيثيت کي سمجهيو پئي.

شاهه سائين کي سنڌ ڌرتي جي حالتن جو سنگين جو احساس آهي. سنڌي نوجوان جي هار سينگار، سينڌ سُرمي ۽ عياشي واري هلت چلت جي به ڪيس سُڌ آهي. هو ڪين ميار ڏيندي چوي ٿو ته اهو ڪم ته عورتن کي سونهين. اوهان ته ديس جا سپاهي آهيو. مڙس جون اکيون ته سدائين ڪَڪڙيون يعني لالائي مائل هجن ٿيون.

سُرمو سپاهي جو رنن کي رهاءِ،
ڪاني ڪارائيءَ جي مڙس تي مَ پاءِ،
اکين ۾ اتڪاءِ لالائي لالڻ جي. (4-02)

لطيف سرڪار چاهي پيو ته سنڌي ماڻهو ڌارين جي يلغار تي خاموش ٿي هٿ هٿ تي رکي نه ويهن. پر چوطرف نگاهه ڦيرائي ڪين دشمن جي خطرن کان آگاهه ٿيڻ گهرجي ۽ اهو سڀ ڪجهه تڏهن ٿيندو، جڏهن سنڌي نوجوان ڪليل اکين سان سنرو ٿي هلندو.

سرمو سفيدي جو، جڏهن وڌو جن،
تڏهن ڏٺي تن، اچائي عالم ۾. (4-22)

شاهه لطيف دشمن آڏو هيٺائي واري حالتن به ظاهر ڪرڻ نٿو چاهي، هو هر حال ۾ پنهنجي اندر جي ڳالهه اندر ۾ رکڻ کي ترجيح ڏي ٿو ۽ اهڙي عمل سان ئي آجپو ملي سگهي ٿو.

مون ته لڪائي گهٽو، روئڻ کي روشن،
رسيو ريزالن کي، منجهان زردي، ظن،
ويري مون ورن، ڳالهه ڪيائين ڳجهه جي. (4-72)

شاهه سائين جو مقصد سائي ستابي سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي آسودگي هئي. اها سندس ڪامليت ئي هئي، جو هن پنهنجي سماج کي خوبصورت ۽ ساجهه وارو بڻائڻ لاءِ قدم قدم تي رهنمائي ڪئي. چئي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪافر ٿي تہ ابُهين، باب شرع جا ڇڏ،
من مشرڪن ڳَڏ، تہ ويجهو ٿين وصال کي.

هن بيت ۾ ڪافر ٿيڻ، شرع جا باب ڇڏڻ ۽ من کي مشرڪن سان ڳَڏڻ ۾ ئي وصل جي ڳالهہ پوشيده آهي. هتي نهايت واضح نموني سان ننڍي ڪنڌ جي ماڻهن کي هڪ وڏي سماج جي جوڙجڪ لاءِ رستو متعين ڪري ڏي ٿو. هو سنڌ جي ورسايل طبقي کي چوي ٿو تہ جيسين ڪوڙ جي ڪاروبار ۾ شراڪت جا انڪار ٿي، آزادي چاهيندڙ مقصدي ماڻهن سان نٿا ڳَڏجو، تيسين منزل ماڻي نٿا سگهو ۽ نہ انصاف پريو سماج جوڙي ٿا سگهو.

سُر آسا جي مطالعي کان پوءِ ايئن چئي سگهجي ٿو تہ ننڍي ڪنڌ جي ڌرتيءَ کي هڪ سماجي صورت ڏيڻ لاءِ جيڪو نقشو شاهہ سائين جوڙيو هو، اهو شعوري ۽ تاريخي دستاويز بہ آهي ۽ هڪ اهڙو دستور بہ آهي، جنهن تي هلي، هن ڌرتي جا ماڻهو پنهنجي وسلين مان لاڀ حاصل ڪري، خوشحال ۽ پرامن زندگي گذاري سگهن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر مخمور بخاري

سر آسا جو فڪري جائزو

جت آهـ نـ نـاهـ, اي خـاڪـي جـو خـيـال

سنڌي ڪلاسيڪي شاعري جي انداز بيان، اسلوب ۽ فڪري اپـاس ۾ اسان کي شاهه عبداللطيف ڀٽائي هڪ اهڙو شاعرنظر اچي ٿو. جيڪو پنهنجي خيال جي گهرائي ۽ اظهار جي انداز ۾ پنهنجي دور جو تسلسل هجڻ بـاوجود بنهه منفرد آهي. شاهه لطيف پنهنجي ڪلام ۾ جتي رومانوي داستانن کي پيش ڪيو آهي، اتي هن سنڌ جي وڻج واپار، سياسي سماجي حالتن، دريائي جيوت ۽ زراعت سان گڏوگڏ تصوف جو فڪر بہ ڏاڍي سريلي ۽ مائيٽي انداز ۾ بيان ڪري ٿو. جتي سڄي رسالي تي تصوف جو سايو موجود آهي، اتي خاص طرح ڀٽائي صاحب سر آسا ۾ اهو فڪر ۽ فلسفو عيان ڪيو آهي. درحقيقت سر آسا، شاهه صاحب جي فڪري گهرائي جي عروج جو آئينو آهي، جنهـن ۾ سر ڪلياڻ ۽ يمن ڪلياڻ کان شروع ٿيل خدا جي هيڪڙائي وارو بيان: سالڪ کي پاڻ سڃاڻي اعليٰ رتبي تي پهچڻ تائين جو ذڪر ڪيو ويو آهي.

ڪـج طـريـقـت تـڪـيـو، شـريـعـت سـڃـاڻ،
هنيون حقيقت هيـر تـون، مـاڳ مـعـرفـت ڄـاڻ،
هوئج ثابوتي ساڻ، تہ پُسڻ ڪان پـالـهـو رهـيـن.

تصوف اسلام جو اندروني فلسفو آهي، جيڪو انسان کي باطني عـروج جو شعور ڏئي ٿو. انسان کي هڪ ئي وقت تي شعور ۽ نفس ڏنو ويو آهي. نفس جي چڙواڳي انسان کي روحاني ۽ اخلاقي زوال ڏانهن ڌڪي وجي ٿي، جڏهن تہ شعور نفس کي پنهنجي ضبط ۾ رکڻ جو علم ڏئي ٿـو. نـفـس کي ضبط ۾ رکڻ سان انسان روحاني توڙي اخلاقي ڪمال حاصل ڪري ٿو. قرآن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شريف ۾ پڻ تزڪيہ نفس متعلق سورة "الشمس" ۾ اچي ٿو:

"تحقيق اهو مراد (۽ ڪامراني) کي پهچي ويو، جنهن پنهنجي نفس کي پاڪ ڪيو ۽ بيشڪ اهو بي مراد ٿيو، جنهن (ماد پرستين جي بار هيٺان پاڻ کي دٻائي رکيو) ۽ نفس کي مٽي ۾ لوئاڙي ڇڏيو" (*آيت نمبر 9-10*)

سورة "ص" ۾ پڻ هڪ جاءِ تي اچي ٿو:

"۽ (پنهنجي دل جي) خواهشن تي نہ لڳجان، جو اهي خواهشون توکي الله جي واٽ کان ٿڙڪائي هٽائي ڇڏينديون." (*آيت نمبر 26*)

نفس کي ضبط ڪرڻ يا ان کي صاف ڪرڻ مان مراد انسان کي پنهنجي پوري زندگي جي هر خواهش کي ضابطي هيٺ آڻڻ آهي. تمام صوفياء ڪرام ۽ عالم دين تزڪيہ نفس جي تنبيهہ تابع نٿو آٿي، اوسيتائين هو خود انهن جي تابع رهي ٿو ۽ ان صورت ۾ انسان جو روحاني ڪمال حاصل ڪرڻ ناممڪن آهي. شاهہ لطيف سر آسا ۾ تزڪيہ نفس جو ذڪر ڏاڍي پرپور انداز ۾ ڪري ٿو، چاڪاڻ تہ سالڪ جو پاڻ سڃاڻ واري سفر ۾ اهو لازم آهي تہ هو پنهنجي اندر نفساني خواهشن ۽ دنيا ئي ضرورتن کان پهريان پاڪ ڪري تہ پوءِ ئي سالڪ پنهنجي اندر جي آئيني ۾ جانب جو جمال پسي سگهي ٿو. شاهہ صاحب نفس کي پنهنجي ضبط ۾ آڻڻ جو طريقو بيان ڪندي چئي ٿو:

اڏو ڪارو ان سين، ڪي ٿورو گاهہ ڏنيس،
آڏي استغفار جو، ڪرڙو خاص هٽينس،
توبہ تل، ٽاهر ٽڙا، حقيقت هنو، توڪل تنگ ڪيينس،
ان الله مع الصابرين، اي وات ڪرياڙ ڏينس،
لاحول ولاقوة الابالله، اي چابڪ چڪائينس،
محبت جي ميدان ۾، ٿوري ٿهلائينس،
انهن حال هلائينس، تہ سوڏو وڃي سيد چوي.

تزڪيہ نفس سان نہ رڳو سالڪ خواهشن جي چار مان آجو ٿئي ٿو پر هن جي اندر مان "مان" ۽ "آئون" وارو عنصر بہ نڪري ٻاهر ٿئي ٿو ۽ پوءِ سالڪ

Scanned with CamScanner

اصل منزل تي پهچي ٿو:

اوڳڻ رسي سيڪو، ڳُڻين پرين رڻام،
ليڪئم جي لسان سين، سي ڪر ڪين ڪئام،
پاڻ وڃائي پانهنجا، تورا تڪ هنيام،
بندگي، افگندگي شرمندگي، اها ميڙڪ مڪيام،
پرين تب پرچئام، آئون جب اٿ گئي.

جڏهن "آئون" نڪري وڃي ٿي تہ پوءِ ئي پرين پرچن ٿا. انسان جو اندر آئيني مثل آهي. جنهن مٿان جڏهن غفلت غرور تڪبر ۽ حرص چڙهي وڃي تہ ان وقت انسان کي پنهنجي اندر جي آئيني ۾ ڪجهہ بہ نظر نہ ايندو.پر جڏهن استغفار جو ڪرڙو هڻڻ ۽ ياد الاهي ۾ مستغرق ٿيڻ سان اها ڪٽ لهي پوندي تہ سالڪ پنهنجي اندر ۾ "پاڻ" جي بجاء مالڪ حقيقي جو جلوو پيو پسندو . اها منزل آهي، جنهن تي "مان" نہ رهندي، بس "تون" ئي "تون" ئي هوندو. شاهہ صاحب سر مومل راڻو ۾ سالڪ جي اهڙي ڪيفيت جي تصوير چٽيندي چئي ٿو:

ڪيڏانهن ڪاهيان ڪرهو، چوڌس چٽاڻو،
منجهيس ڪاڪ ڪڪوري، منجهين لُڊاڻو،
راڻو ۽ راڻو، ري راڻي هيو ناهہ ڪو.

سر آسا ۾ چئي ٿو:

"آئون"اوريان جهل تون، چڏيم پاڻ پَچار،
شرڪ ساڻ ستار، گهڻا گهاريم ڏينهڙا.

•

"تو" کي رسي "تون" ڏٺي، سيئي جمال،
ڪونهي پيو خيال، جي شارڪ شڪ وڃائين.

شريعت، تصوف جي منزلن: طريقت، حقيقت ۽ معرفت تي پهچڻ جو پهريون ڏاڪو آهي ۽ شريعت کي مڪمل ڪرڻ لاءِ انسان تي پين لاڳو ڪيل فرضن ڪانسواءِ نماز جي تمام گهڻي سختي ڪئي وئي آهي. سورة البقره ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

الله تبارڪ و تعاليٰ فرمائي ٿو:

"(صبر) ۽ نماز جي وسيلي (پنهنجي سڌاري ۾) مدد وٺو. پر نماز (آرام طلب ماڻهوءَ لاءِ) ڏاڍي ڏکي آهي نه انهن لاءِ جيڪي الله جي حضور ۾ نماڻا ۽ جهڪيل آهن." (آيت نمبر 45)

نماز بنيادي طور انسان ۽ خدا جي وچ ۾ تعلق قائم ڪرڻ جو ذريعو آهي. نماز رڳو قيام، رڪوع، سجدو ۽ تشهد جو نالو نه آهي پر عبادت جو هي عمل انسان کي پنهنجي اندر مان خوديءَ کي تڙي ٻاهر ڪڍڻ جو درس به ڏئي ٿو. قرآن مجيد ۾ ان متعلق فرمايو ويو آهي:

"(اهي مؤمن ڪامياب رهندا) جيڪي پنهنجي نمازن ۾ نماڻا ۽ نيازمند آهن". (سورة المؤمنون آيت نمبر 2)

شاهه لطيف هن سر ۾ اهڙو ذڪر ڪندي چئي ٿو ته رڳو ظاهري نماز سڀ ڪجهه ناهي پر ٻيو فهم اعليٰ آهي، ان جي ماڻڻ کانسواءِ نماز جي اصليت تي پهچي نه سگهندين.

روزا ۽ نمازون، اي پڻ چڱو ڪم،
او ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسجي پرينءَ کي.

امام غزالي رحه پنهنجي ڪتاب "ڪيمياءِ سعادت" ۾ "او ڪو فهم" جي حوالي سان حديث مبارڪ بيان ڪيون آهن. غزالي رحه لکي ٿو.

"رسول اڪرم ﷺ سان ماڻهن ڳالهه ڪئي ته يا حضرت فلاڻي زال ڏينهن جو روزو ٿي رکي ۽ رات جو نماز ٿي پڙهي، پر بدخواهه آهي ۽ پاڙيوارن کي اجايو ڳالهائي ٿي ۽ ستائي ٿي. پاڻ ﷺ جن فرمايو ته "انهيءَ جي جاءِ دوزخ آهي."

رسول اڪرم فرمايو ته " بدخواهي عبادتن کي اهڙو ته تباهه ڪري ٿي جهڙو سرڪو ماکيءَ کي خراب ڪري ٿو."

رسول اڪرم ﷺ دعا گهرڻ مهل هيئن چوندا هئا ته "خداوندا! تو منهنجي صورت ته چڱي جوڙي، منهنجي سيرت به چڱي ڪر" (ص 428)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هنن حديث مبارڪن ۾ "اوڪو هيو فهم" جو مطلب فرد سان فرد جو حسن اخلاق آهي، بهترين سيرت وارو شخص نہ رڳو عام طرح دنيا ۾ چڱو سمجهيو ويجي ٿو پر خدا تعاليٰ بہ ان کي پسند ڪري ٿو. تڏهن تہ حقوق العباد جو فلسفو سمجهايو ويو آهي. حسن اخلاق انسان مان لالچ، حرص، بي ايماني، دوکو، فريب، غرور، تڪبر ۽ نفساني خواهشن کي متائي ڇڏي ٿو ۽ تصوف بہ پڻ حسن اخلاقيءَ جو فلسفو بيان ڪري ٿو. چاڪاڻ تہ تصوف اسلام جو روح آهي. جيڪو فرد کي مايا جي موهہ مان ڇوٽڪارو ڏياري، بندي ۽ خدا جي وچ ۾ هڪ گهرو تعلق قائم ڪرڻ جو علم ۽ عمل پيش ڪري ٿو. شاهہ عبداللطيف ان هئي فهم کي سمجهائيندي چئي ٿو:

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهہ نماز،
سڀ وڃائي ساز، تهان پوءِ تڪبير چئُ.

اجا اڳتي سالڪ کي، مالڪ حقيقي ۾ فنا ٿيڻ وارن متعلق ٻڌائيندي چئي ٿو:

جن وڃايو وجود، سي فاني ٿيا في الله،
نہ قيام نہ قعود، نہ ڪو ڪن سجود،
جيلاهہ ٿيا نابود، تيلاهہ رسيا بود کي.

صوفين چواڻي تہ فنا کان پوءِ ئي بقا آهي، سالڪ پنهنجو پاڻ متائي ڇڏي ٿو تہ هن کي هر نگاهہ منظر ۾ مالڪ حقيقي جو پرتو وئي نظر اچي ٿو هو خود کي ڪجهہ بہ نہ سمجهي ٿو ۽ سڀ ڪجهہ ان ذاتِ تعاليٰ کي ڄاڻئي ٿو. اها فنا جي منزل آهي، جيڪا بقا پائي ٿي. لطيف سائين هن ڳوڙهي مفهوم واري فڪر کي ڏاڍي خوبصورت انداز ۾ بيان ڪيو آهي:

نابودي نيئي عبد کي اعليٰ ڪئو،
جي مورت ۾ مخفي ٿيا، صورت پڻ سي ئي،
ڪبي ات ڪيهي، ڳالهہ پريان جي ڳجهہ جي.

شاهہ لطيف جي هن سر آسا ۾ تصوف جي فلسفي جي پرچار ٿيل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هي سر پنهنجي معنيٰ ۽ مفهوم جي مد نظر گهٽي اهميت رکي ٿو ليکن هن سر ۾ شاهه صاحب جو ڪمال اهو ڇئبو جو تصوف جي سمورن مسئلن ڪي بيان ڪرڻ جي باوجود ڪٿي به هن سر جي اسلوب ۽ انداز بيان ۾ رندي ۽ بي باڪي وارو انداز نظر نٿو اچي. بلڪ شاهه صاحب جو اهو ساڳيوئي مانيٽو نهٺائي ۽ ڳنڀيرتا وارو رنگ موجود آهي. شاهه صاحب جي هنن سٽن ۾ مفهوم جي گهرائي هجڻ باوجود سندس انداز بيان ڏسو:

ڪافر ٿين تہ ابهين، باب شرع جا ڇڏ،
من مشرڪن گڏ، تہ ويجهو ٿين وصال کي.

شاهه لطيف کي سموري ڪلاسيڪي شاعري ۾ منفرد بنائڻ وارين شاعراڻين خاصيتن ۾ هڪ خاصيت سندس اسلوب ۽ اظهار جو انداز پڻ آهي. سر آسا شاهه صاحب جي عرفانيت جو عروج پيش ڪري ٿو هن سر ۾ خاص طور خدا جي هيڪڙائي، بندي ۽ خدا جي وچ واري تعلق ۽ پاڻ سڃاڻڻ وارن نقطن کي ڏاڍي نازڪ نفيس ۽ خوبصورت پيرائي ۾ پيش ڪيو ويو آهي. هي سر شاهه صاحب جي نازڪ خيالي جا بہ ڪيترائي بهترين مثال پيش ڪري ٿو.

جت آهہ نہ ناهي ڪا، اي خاڪي جو خيال،
جانب جو جمال، پسڻان ئي پري ٿيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پريتم "پياسي"

سُر آسا جا جاندار

شاهه جو رسالو، سنڌ جي انسائيڪلو پيڊيا آهي، جنهن ۾ ڏينهن، ڏورن، وهڪرن، گهيڙن، پتڻن، ڦاٽن، دريائن، گهاٽن، ڪڏن، ڪوهن، ڀٽن، ڀاٽن، جبلن، ڏهرن، ڪيتن، لنگهن، لانگهن، لڪن، ڏونگرن، ڳوٺن، ڳامن، وٽن، ڀوٽن، ميون، ٻجن، ڪوهن، ڪاٺين، ٽرن-برن، ڀاڳن، ولين، سوٽن، سائن، نظارن، ڏنڏن، اوزارن، رانديڪن، نبين، پيغمبرن، اوتارن، سخين، ڏاتارن- منگتن، مڱڻهارن- ميراثين، سورمن- پورهتن- جوڳين، سامين سنياسين، ڪڙمن، قبيلن، هٿيارن، رنگن، روپن، رهزنن، ڌاڙيلن، سورمن، سورمين، ذاتين، قومن، جانورن، جيتن وغيره جو ايترو ته ذڪر آهي، جنهن جو جيڙو سنڌو ڳولڻ به مشڪل آهي. جنهن تي ڏيهي توڙي پرڏيهي عالمن ۽ ليکڪن مختلف موضوعن تي ڌار ڌار مقالا ۽ مضمون پئي لکيا آهن ۽ سلسلو جاري آهي.

هتي سر آسا جو ذڪر ڪبو سُر آسا به شاهه سائين جي ٻين سرن وانگي ڳوڙهو ۽ انيڪ موضوعن جو سُر آهي. مختلف رخن کان ڏسبو ته هن سر مان ڪئين ڌار ڌار موضوع ڦٽندا، جيڪي سَوَن ۾ آهن. هتي آئون صرف انهن جاندارن جو ذڪر ڪندس جن جو تعلق سُر آسا سان آهي. حقيقتاً ڏٺو وڃي ته هن سر سان جيڪي به جاندار تعلق رکن ٿا تن جو ذڪر ٻيءَ ڏٺي ٻين سُرن ۾ پڻ ڪيو آهي، سو پڻ هڪ جاندار جي ڪيترن ئي نالن سان، رڳو اُٺ کي شاهه سائين لڳ ڀڳ ويهن کان مٿي نالن سان ڳايو آهي. اهڙي نموني ڪُتي کي پڻ ڪيترن ئي نالن سان ڳايو آهي. سر آسا جي جاندارن ۾ جانور، پکيءَ جيت جٺا اچي وڃن ٿا. وچور هن طرح آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جانور:

جانور جن کي پٽ ڏٺي سُر آسا ۾ ڳايو آهي سي ٻن قسمن جا آهن: هڪ گهرو جانور ۽ ٻيا جهنگلي جانور. گهرو جانور به ٻن قسمن جا آهن. هڪ حلال جانور ۽ ٻيا حرام. اهي وري به ٻن قسمن جا ٿين سگهن وارا جانور جن کي "ڍور" چئبو آهي. جيئن سُر آسا ۾ آيو ته

منهن ڪر منجهاران، ٻهران ڍونڍ مَ ڍور جيئن.

گهرو ٻيا جانور جيڪي سواري طور ڪتب اچن ۽ ٻنان سگهن جي ٿين تن کي "وهٽ" چئبو آهي. مجموعي طور شاهه سائين انهن سڀني جو ذڪر رسالي ۾ ڪيو آهي، البت سُر آسا ۾ جيڪي جانور اچن ٿا سي هي آهن.

تازي:

شاهه سائين لفظ تازي جو استعمال ٻن طريقن سان ڪيو آهي: هڪ لفظ جو مطلب ڪُتو ۽ ٻئي جو مطلب گهوڙو آهي، هتي سر آسا ۾ تازي لفظ گهوڙي جي قسم طور ڪم آيو آهي. جيئن

ديکيندي ديدار کي، ڪين سڃاتو ڪل،
تازي طويلن ۾، آهي احاطو جهل،
هئا جي اصل، سي حسابان هيجي ويا.

تازي گهوڙي جو هڪ قسم آهي. گهوڙو هندستان جو هڪ قديم جانور آهي. آڳاٽن آرين جي دور ۾ گهوڙي کي "گهوٽڪ" چيو ويندو هو . جيڪو سنسڪرت جو لفظ آهي. گهوڙن جو ذڪر هندن جي قديم ترين گرنٿ "رگ ويد" ۾ پڻ اچي ٿو ان زماني ۾ گهوڙن کي سينگاري سنواري رٿن ۾ جوٽيو هو جنهن ۾ راجا، مهاراجا، ڪمار ۽ راڻيون، مهاراڻيون سفر ڪنديون هيون. اهڙي طرح اهي رٿ جنگ جي ميدان ۾ پڻ ڪتب آندا ويندا هئا.

سنڌي قوم گهوڙا ٻن دورن ۾ ڏٺا: هڪ مٿي ذڪر ڪيل دور ۽ ٻيو دور وڏي خال کانپوءِ آيو جڏهن ماڻهو گهوڙن کان بلڪ غيرمانوس ٿي چڪا هئا انهن تڏهن گهوڙا ڏٺا، جڏهن مدد خان پٺاڻ، خان خانان، ارغون، ترخان، تاتارين

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

جهڙا ظلم ۽ لٽيرا سنڌ تي چڙهائي ڪري مظلوم سنڌين کي ڦري لُٽي، ماري گهر ساڙي هليا ويندا هئا. انهن ئي ڏينهن ۾ "گهوڙا ڙي گهوڙا" جهڙو محاورو جڙيو. ڊاڪٽر سورلي لکي ٿو ته "سنڌي ماڻهو جڏهن گهوڙن کي پاڻ ڏانهن ايندي ڏسندا هئا ته هو پنهنجو گهر پاڻ جلائي جهنگن ڏانهن ڀڄي ويندا هئا، ڇو ته هو انهن کي مغلن جي فوج سمجهندا هئا"

سنڌ ۾ گهوڙن جي اهميت تڏهن وڌي جڏهن جنگ جي ميدان ۾ اِهو نهايت ئي وفادار ساٿي ٿي ڪم آيا. هو جنگي جوڌن سان گڏ شهيد پڻ ٿيندا هئا. جيئن شاهه سائين سُر ڪيڏاري ۾ فرمايو آهي ته.

گهوڙن ۽ گهوٽن رڻ ۾ لاٿون لڏيون

برطانوي راج ۾ بلوچستان ۽ خراسان کان سنڌ ۾ گهوڙا واپار واسطي ايندا هئا، جنهن جا ٺاڪ جيڪب آباد، ٺل ۽ ڪنڌڪوٽ وغيره هئا. جيڪب آباد ۾ هر سال گهوڙن جي پڙي لڳندي هئي.

گهوڙن جا ڪيترائي قسم آهن. جن مان ڪن کي شاهه سائين ڳايو آهي. جيئن مٿي "تازي" جو ذڪر اچي چڪو آهي. ان کانسواءِ پنج ڪلياڻ، ڪارو، سرخو، چينو، چينو مڪڙو، ڪارو مشڪي، ٽڻون، ڪميت، ڪارو ڪبوتر- بور - سنجاف، بادام، ابلق، اڇو ديناري، نقرو ۽ سمند وغيره گهوڙن جا قسم آهن. پر انهن جو لطيف وٽ ذڪر ناهي، باقي شاهه سائين رڱو گهوڙي جو ذڪر هيئن ڪري ٿو ته:

گهوڙن ۽ گهوٽن، جيئڻ ٿورا ڏينهڙا،
ڪڏهن منجهه ڪوٽن، ڪڏهن راهي رڻ جا.

ان کانسواءِ شاهه سائين هڪ گهوڙيءَ جو به ذڪر ڪري ٿو جيڪا مشهور هاٿو لاکي ڦلاڻي جي چڙهڻ وچي ٿي. تاهم اهو ڪو گهوڙي جو قسم ناهي بلڪ گهوڙيءَ تي رکيل نالو آهي.

لاکو لاکيءَ تي چڙهي لکي لاکي هيٺ

هتي "لکي" گهوڙي جو نالو آهي، جنهن جو مطلب "لکن" واري گهوڙي

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي ۽ اها صرف لاڪي ڦلائي جي استعمال هيٺ هئي.

ڪرهو:

اُٺ بدشڪلو، بي ڊولو ڪِنو ڪوجهو جانور آهي، مگر هن جانور جي اِها خوشنصيبي آهي، جو ان جو ذڪر لطيف سائين پنهنجي رسالي ۾ لڳ ڀڳ ويهن ڪان به مٿي نالن سان ڪري ٿو، جيڪا وڏي ڳالهه آهي. سُر آسا ۾ اٺ کي لطيف سائين "ڪرهي" جي نالي سان ڳايو آهي ۽ ان کي پيار وچان "ڪرهل" سڏي ٿو، جيئن هڪ وائي ۾ اچي ٿو ته

واڳ ڏٽين وس ۾، ڪيڏانهن ڪرهل ڪاهيان

اُٺ کي ڏسندي ۽ چڙهندي خوف پيو ٿئي. وڏو نيشن وارو وات ڏگهي ڳچي، ڏگهيون ٽنگون، عجيب مخلوق آهي، مگر هي جانور نهايت ئي ڪمائتو آهي، اُٺ جا هونءَ ته ڪيترائي قسم ۽ نالا آهن، جن جو ذڪر هن مضمون ۾ ايندو ليڪن بناوتي لحاظ کان اُٺ ٻن قسمن جا ٿين، هڪ، هڪ ٿوهي وارو اُٺ ۽ ٻيو ٻن ٿوهن وارو اُٺ. هڪ ٿوهي وارو اُٺ سنڌ ۾ عام آهي باقي ٻن ٿوهن وارو اُٺ هتي ڪونه ٿئي ڪن چڙيا گهرن ۾ ڏسي سگهجي ٿو. اُٺ خشڪي جو هاٿي ڪانپوءِ ٻيو نمبر وڏو جانور آهي. هي ريگستان ۽ جبل جو خاص جانور آهي. هن جانور ڪانسواءِ ٻيو ڪو به وهٽ ٿر ۽ رائي جي سٽ سهي ڪونه سگهي، اِهوئي سبب آهي جو هي "ريگستان جو جهاز" سڏجي ٿو. ريگستان ۽ جبل قدرتي اهڙا خطا آهن، جتي آب داڻو ڏاڍو ڏکيو ميسر ٿئي ٿو. ان ڪري قدرت واري هن جانور کي اهڙو نظام ڏنو آهي، جو هو هفتي ڪان به مٿي جو ڪاڏو ۽ پاڻي پاڻ وٽ جمع ڪري ڇڏي ٿو، جيڪو هو ضرورت وقت ڪتب آڻي ٿو. هن جون ڊگهيون ٽنگون ۽ ڳچي مالڪ ڪيس انڪري مهيا ڪئي آهي، جيئن هو ڪاڏو چارو نه ملڻ جي صورت ۾ وڻن وٽن مان حاصل ڪري سگهي.

اُٺ تمام سگهو جانور آهي ۽ ڪيتروئي وزن کڻڻ جي منجهس شڪتي آهي، اُٺ گاڏي جي صورت ۾ ڏيڍ سئو مڻ ڪان به وڌيڪ وزن ڪڍندي ڏٺو ويو آهي.

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

چون ٿا تہ اُٺ کي پتو ڪونہ ٿئي، ان ڪري هن کي "بي پتو جانور" بہ چئبو آهي. سياري جي موسم جڏهن اٺيون/ڏاچيون ڦرڄڻ جي موسم ايندي آهي، تڏهن هي جانور ايترو تہ مست ٿيندو آهي. جو ان کي ڪنهن بہ قسم جي ساڃاهہ ڪونہ ٿئي. ڪڏهن ڪڏهن تہ ماڻهن جي پويان بہ ڪاهي پوندو آهي. پوءِ پلي مالڪ چو نہ هجي. دسي مٽي چڙهي گوڏا کوڙي لتاڙي گوهي ڇڏيندو آهن. انڪري هن کي پنج پيري بلا" سڏين. اهو انڪري جو جڏهن هي ويهندو آهي. تڏهن ان جي اڳين ٻن ٽڱين جي ويجهو هيٺيان جي پير جهڙو دڪو ٿئي، جيڪو دراصل اُٺ جو دُن آهي. ان جو نشان ٺهي پوندو آهي. ان ڪري ئي هن کي "پنج پير" چئجي. ڇاڪاڻ جو ويهڻ مهل پنجن پيرن جا نشان ٺهي پوندا آهن. اُٺ کي شاهہ سائين جن نالن سان ڳايو آهي، انجو مفصل ذڪر هن طرح آهي.

1. بوتو: اُٺ جڏهن ننڍڙو ۽ جوان هوندو آهي، تڏهن "بوتو" سڏبو آهي، ڀٽ ڌڻي چوي ٿو.

بوتي ۽ بلوچ جي رڙهي پسان روءِ.

2. پُور: جيئن تہ اُٺ جو اڪثر رنگ پورو ٿئي، ان ڪري شاهہ "پور" سڏيو آهي. چوي ٿو تہ

"پور" نہ چري پور، ڇڏيو تور تڪون ڪري.

3. توڏو: هي نالو ٻن نمونن سان پيو آهي. هڪ تہ "هڪ سال کان ننڍي عمر واري اُٺ کي توڏو- توڏيو ۽ مادي کي توڏي چئبو آهي ۽ ٻيو تہ اُٺ جي هڪ خاص هلٽي کي بہ "توڏو" چئبو آهي، چوي ٿو تہ

اگڻ مٿي اوپرا جڏهن ڏٺئي "توڏا"

4. پربت: هي نہ اُٺ جو قسم آهي ۽ نہ ئي نالو، مگر اُٺ جو قد بت وڏو هئڻ ئي هن نالي جو سبب بڻيو آهي.

آئون هتي هو هليا، پلاٽي "پربت"

5. جماز: سنڌ ۾ تکي اُٺ کي مهري چئبو آهي. جڏهن تہ عربي ٻولي ۾ وري "جمار" چئبو آهي. جيئن هڪ وائي ۾ اچي ٿو تہ

جتي "جمازن" کي، جبل ٿيڻ جنجال.

6. چانگو: وڏن ٺنگن واري اُٺ کي چانگو چئبو آهي. جيڪو "چانگهي" جي بگڙيل صورت آهي. اهڙي طرح پيار مان چانگل به چيو ويو آهي، جيئن:

اٺ نہ وڃي وڳ سين، چري نہ "چانگو"

7. ڏاگهو: اهو اُٺ جيڪو ٻور وهي وارو هجي. پٽ ڏٺي چوي ٿو تہ

ڏاگها ڪيم ڏور، اجان آرياڻي اڳي ٿيو.

8. شتر: شُتر فارسي ٻولي جو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ اُٺ آهي، شاهہ سائين چوي ٿو تہ،

ڪجاڙيا ڪاهي، شتر ان سينگاريا

9. روڏو: هي اُٺ جو هڪ قسم آهي، اهڙو اُٺ جنهن جي مٿي تي وار نہ هجن ۽ گنجو هجي، اهڙي قسم جي اُٺ کي "روڏو" چئبو آهي. جيئن

ڪرڙا ڏونگر ڪهہ گهڻي، جت ويا روڏا رنگائي

10. اُٺ: اٺ، اصل ۾ پراڪرت ٻولي جو لفظ اُٺ" سنسڪرت جي اُشٽر مان ورتو ويو آهي، جيڪو مذڪوره جانور جو خالص نالو آهي. هي نالو شاهہ سائين ڪيترن ئي سرن ۾ ڳايو آهي. جيئن،

اُٺ ويري، اوٺار ويري، ويري ٿيٺڙم ڏير

11. دوئڪ: ٻن ڏندن وارو ٻڪو اُٺ، اهڙو اُٺ جنهن جا ڪيرا ڏند پٽجي پيا هجن ۽ ٻہ نوان ڏند نڪتا هجن. اهڙن اٺن کي "دوئڪ" چئبو آهي، هن جو ذڪر لطيفي سائين هيئن ڪري ٿو تہ،

دوڪ دهليا جت، گوڙا هلن نہ گس ۾

12. ڪرهو: هن لفظ جي معنيٰ اُٺ آهي، جنهن کي ڪٿي ڪٿي پٽ ڏٺي پيار وچان "ڪرهل" بہ سڏيو آهي. هي لفظ هن طرح استعمال ٿيو آهي تہ،

ڪرها ڪاڪ چڙهي، ويا وٺائون نڪري

13. ڪنواٽ: ٻن سالن واري اُٺ کي "ڪنواٽ" چئبو آهي، جيئن

ڪسر چڙ ڪنواٽ، وڪون وجهہ وڏنديون

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

14. گنگو: هي لفظ اصل ۾ گونگي جو مخف آهي، جڏهن ته اُت اهڙو جانور آهي، جيڪو اٿندي به رڙي ته ويهندي به رڙي، پر ويچاري سسئي چوي ٿي ته ”رڙڻ اُنن جي عادت آهي“ پر جڏهن مون کي ڇڏي پئي ويا، تڏهن گونگا بڻجي ويا هئا. ان حوالي سان هتي هي لفظ استعاري طور استعمال ٿيو آهي.

گنگن جي گپت ڇيڙي وڏيس ڇپرين

15. گؤرو: ڪير پياڪ اُٺ کي ”گؤرو“ چئبو آهي. جيئن پٽ ڏٽي چوي ٿو ته

”گؤرا وڃن گام- ڏيرن سندا ڏيهه تي

16. ليڙو: ليڙو لفظ جي معنيٰ آهي لچڪيدار، لرزش وارو. هي لفظ سنسڪرت جي لفظ ”لت“ مان نهيل آهي ۽ هتي صفت طور استعمال ٿيو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي سست ، هيڻو.

الله ڪارڻ اوٺيا، ليڙا نيو مَ لُڙ

17. مهري: تمام پلي نسل واري اُٺ کي ”مهري“ چئبو آهي. جيڪو ڊوڙڻ جو تيز ۽ تکو هجي- ٿرپارڪر واري پاڳي ۾ اسمگلر اڳي اهڙي قسم جا اُٺ استعمال ڪندا هئا.

مزمانن مهري آئي جهوڪيا جهوڪ ۾

18. مَيو: چاڪ چڱي پلي ۽ ٿلهي متاري طاقتور اُٺ کي ”ميو“ چئبو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي متارو، همت پريو. لطيف سائين چئي ٿو:

ميي کي مجاز جو ٿوهي ۾ ٿاٺو

19. ناقو:- عربي ۾ مادي اُٺ کي ”ناقو“ چئبو آهي، جنهن جي معنيٰ ڏاچي، سانڍ يا توڏ وغيره

منڌ پياري پنڌ گهٽو نه مون اُٺ نه ناقو

مٿي ذڪر سيني اُنن جا قسم ۽ نمونا آهن. ان ڪانسواءِ پيار وچان اچاريل نالا جدا آهن، جيئن چانگل، ڪرهل وغيره مگر اجا به ڪي اهڙا نالا آهن.

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

جيڪي پٽ ڏٺي ڪان ٻ پاسيرا رهجي ويا آهن. جيئن:

(1) پاڪيٽ:- وڏو اصيل اُٺ. پوڙهو اُٺ. بردبار ۽ پهلوان اُٺ وغيره

(2) پانگڙ:- ننڍڙو توڏو- گوُرو ڪير پياڪ اُٺ

(3) ڏاچي:- مادي اُٺ

(4)- سانڊ:- مادي اُٺ

هاٿي:

هن جانور کي ٻ شاهه سائين ڪيترن ئي نالن سان ڳايو آهي. هن جانور جا ٻ ڪيترا نالا آهن. جيئن: هاٿي، هستي، فيل، پيل، گج، گينور، گجميل، ڪونجر وغيره.

سر آسا ۾ هن جو ذڪر هڪ ئي بيت ۾ ٻ دفعا آيو آهي. هڪ هاٿي ۽ ٻيو فيل.

هاٿي سنسڪرت جي لفظ هاٿيڪ معنيٰ هستي ۽ پراڪرت جي هاٿيو مان نهيو آهي. ۽ فيل فارسي ٻولي ۾ هاٿي کي چئبو آهي ٻئي لفظ سُر آسا ۾ هن طرح استعمال ٿيا آهن.

مٿي "هاٿي" سين مامرو، اچي پيو اتڏن،
مناڙين هٿن سين، اڪئين ڪين پسن،
في الحقيقت فيل کي سجا سجائين،
سندي سردارن- بصيرت بينا ڪري.

از انسواءِ "گنير" نالي کي ٻڻ پٽ ڏٺي ڳايو آهي. جيئن:

گنير گت سڪن، چلڻ جي چاهه پئي،
هندوا حيرت ۾ پيا، لالي کي لبن،
ڪيسر قريبن، سنياهي ساڻ ڪنئي.

هاٿي قديم هندستاني جانور آهي. هي خشڪي جو وڏي ۾ وڏو ڳرو تلهو ۽ ڏگهو جانور آهي. هن جون ٽنگون ٿلهيون. ڪن ڇڄن وانگر وڏا ڏگها ٿين ۽ اڳيان هڪ سونڊ ٿئي، جيڪو لچڪيدار هڏين جو مجموعو آهي ۽

Jeay Sindh

سدائين لنڪندو رهندو آهي. هاٿي سونڊ ذريعي ئي ڪاٺي پيئي ٿو ۽ ان جي ذريعي ئي ٻارن جهڙيو چيخون ڪڍندو رهندو آهي. هي تمام سياڻو ۽ سمجهه وارو جانور ٿئي ٿو. هاٿي ڪڏهن به هيٺ ويهندو ناهي البت پاڻي ۾ ويهندو آهي ۽ لڳ به پاڻي ۾ ئي ڪندو آهي. هاٿي بيٺل حالت ۾ ئي ننڊ ڪندو آهي.

هاٿين جو اصل ديس آسام، ٿائيليڊ، يوٽان، نيپال ۽ گنگا ماٿري جا ميداني جنگلات آهن ۽ آفريڪا جي جهنگن ۾ پڻ رهي ٿو. اڳيئن زماني ۾ هاٿي کي جنگ ۾ سواري طور پڻ استعمال ڪندا هئا بلڪ کي هاٿي خود جنگ ڪندا هئا. جن جي سونڊن ۾ سوئا نيزا وغيره ٻڌل هوندا هئا.

ڪلهوڙن جي دور تائين امير ماڻهو ۽ راجا مهاراجا خاص طور تي هاٿي پاليندا هئا. [illegible] رواج هو.

هاٿي کي قدرت واري تمام گهڻي سمجهه ڏني آهي. جهنگلن ۾ ٽولن جي صورت ۾ رهن. جيڪڏهن خطرو محسوس ٿيندو اٿن ته هي قدرتي طرح هڪ ٻئي کي بنان چيخ پڪار جي مطلع ڪري ڇڏيندا آهن ۽ پوءِ غونو ناهي شڪاري جو گهيرو پڻ ڪندا آهن.

هاٿي تمام ڪمائتو جانور آهي. هن جي اڳين ٻن وڏن ڏندن مان عاج جون مختلف شيون ٺهن. جيڪو ڏاڍيون مهانگيون وڪامنديون آهن. انڪري چوندا آهن ته "جيئرو هاٿي لک لهي ۽ مئل سوا لک"

هاٿي جي عمر تمام وڏي ٿئي. ارسطو جي ڪتاب "حيات الحيوان" موجب هڪ هاٿي جي عمر چار سئو سال ٿئي. هن جانور جو ذڪر رسالي ڪيترن ئي سُرن ۾ آيو آهي.

ڏٺو ڪالهه ڪهين، جهونجهار ڪو جهڳڙو،
هاٿين هڏ مچائيا، ريلو رت نيئن،
پانيئن سا سيئن، جيان جيءَ جوکو ٿئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪر:

الله ڪر جيئن، مدي جن جي من ۾،
اسان ۽ پرين جون، اميدون پسن،
تهان پوءِ مرن، سڙي انهي سور ۾.

لفظ "ڪر" ڪي شاھ سائين ڪيترن ئي بيتن ۾ ڪَتب آندو آهي. هي لفظ فارسي جي لفظ "خر" مان نڪتو آهي. جنهن جي معنيٰ "گڏھ" آهي. شاھ سائين هي لفظ استعاري طور ڪتب آندو آهي. جنهن جي ڪٿي ڪٿي معنيٰ بي وقوف ۽ احمق پڻ آهي.

گڏھ سنڌ جو عام جانور آهي ۽ غريبن جي سستي سواري پڻ. گڏھ جهنگلي به ٿين پر گهرو گڏھ سنڌ ۾ عام آهي. گڏھ ڪيترن ئي قسمن جا ٿين جن ۾ لاسي ۽ لاڙي گڏھ مشهور آهن. لاسي گڏھ تمام گهڻا طاقتور ٿين. سجو ڏينهن بار ڍوئيندي ٿڪجن ئي ڪونه. هي تمام ملھ مهانگا آهن. ڪڏهن ڪڏهن لک لک ۾ به وڪامندي ڏٺو ويو آهي. عموماً هن جي قيمت 15 هزار کان 50 هزار تائين آهي. هي رنگ جا اڇا ۽ لانيرا ٿين. گڏھ گاڏين ۾ عام استعمال ٿين. هنن ۾ هڪ قسم خراساني گڏهن جو به آهي. جيڪي نسلي طور ڏاڍا پلا ۽ مهنگا آهن.

عام طور سنڌي ديسي گڏھ پورو ٿئي. پيٽ قدر اڇو ۽ منهن جي نڪ وارو حصو گردن تي اڇو پٽو ٿئي. حرام جانور آهي. بار ڍوئڻ جي ڪم اچي ٿو. ٽرواري حصي ۾ هر ۾ به جوٽيو آهي ۽ مٿس پاٽي به ڪٿي اچن. هن جي ننڍي ڦر کي ڪودو يا ڪودي چون سُر آسا ۾ هن جو ذڪر هيٺن ٿيل آهي.

مون ڪي اکڙين، وڏا ٿورا لائيا.
ته پڻ پرين پسن، ڪٺان جي ڪر سامهون.※

هتي لفظ ڪر استعاري ۾ رقيب، عدو وغيره جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيو آهي.

(※منهنجي خيال ۾، شاھ سائين اهو لفظ "ڪريل" جي مخفف طور ڪتب آندو آهي. گڏھ واري معنيٰ ٺهڪي نه ٿي، ڇاڪاڻ ته سامهون رقيب به ماڻهو جي صورت ۾ بيٺو آهي مرتب)

Jeay Sindh

 Scanned with CamScanner

مرون:

لفظ مِرون سنسڪرت جي لفظ مرِگ مان ورتو ويو آهي، جنهن جي معنيٰ جانور آهي. هون تہ سيني جهنگلي جانورن کي مِرون چئبو آهي ۽ ان مفهوم ۾ بہ شاهہ سائين هن لفظ کي ڪيترن ئي سُرن ۾ ڳايو آهي. جيئن

ٿرن ۾ ٿاڇا، ڪر منڊ مِرن جيئن (ديسي)

گهر ماڙوهين، جهنگ مروئين، اُپن ۾ ملڪن. (ڪيڏارو)

پر خاص طور تي سوئر يا خنزير کي مِرون چئبو آهي، هن جي جسم جي ديگهہ پُڇ ڪانسواءِ اٽڪل هڪ ميٽر ٿئي، پُڇ 20 کان 30 سينٽي ميٽر ٿيندو آهي. نر سوئر مادي کان وڏو ٿيندو آهي. هن کي ڪنڌ کان پٺي تائين ڏگها وار ٿيندا آهن البت وار ڇدا ۽ گهٽ ٿين. پڇ گوڏن تائين ڪوئي وانگر لٽڪندو رهندو آهي. هن جو رنگ ڪاري سان گڏ اڇو يا پورو ٿيندو آهي. سوئر ٻين کُرن وارن جانورن کان وڌيڪ ٻچا ڏيندڙ جانور آهن. ٻچا رنگ جا پورا ۽ وڏن سوئرن جو رنگ ڪارو خاڪي ٿئي، مادي کي 12 ٿڻ ٿين. سندس حمل جو عرصو اٽڪل چار مهينا هوندو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن سال ۾ ٻہ دفعا بہ ويامندي آهي. جنهن دوران ڇئن کان ڇهن تائين ننڍا ٻچا ٿيندا آهن. سوئر جي طبعي عمر 20 کان 25 سال ٿئي. هن جانور جو کاڌو تلائن جي ڪناري تي موجود ٻوٽن جو پاڙون، ۽ ٻيئل فصل آهن. تاهم ڪڏهن ڪڏهن جهنگلي مئل جانورن جو سڙيل ۽ بدبودار گوشت پڻ کائيندو آهي. هي جانور ڊوڙڻ جو تمام تيز ۽ حرام جانور آهي. هن جو ذڪر سُر آسا ۾ هن طرح آيو آهي تہ.

حقيقت هن حال جي، جي ظاهر ڪريان زبان،

تہ تاڪر ٽڪي ڪان، لڳي مان مرن کي.

پکي:

پکين جا ڪيترائي قسم آهن ۽ انهن کي ڪيترن ئي گروهن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. جهنگلي ۽ گهرو پکين جا بنيادي بہ گروهہ آهن ۽ ٽيون گروهہ خيالي پکي آهن: جيئن، هماء، گرڙ وغيره. شاهہ سائين ٽنهي گروهن کي ڳايو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي مگر سُر آسا ۾ سيئي جهنگلي پکي اچي وڃن ٿا. جن ۾ "جهرڪيون" اهڙا پکي آهن. جيڪي جهنگ سان گڏوگڏ گهرن ۾ به رهن. سُر آسا ۾ پکين جو ذڪر هن طرح اچي ٿو.

چڙي:

چڙي کي چڙڪي يا جهرڪي به چون. هي تمام شانتيڪو، حليم ۽ غريب پکي آهي. جيڪو اڪثر ڪري گهرن جي ڇتين ۾ نرم نرم ڪک ۽ ڌاڳن وغيره جو آکيرو ناهي وهندو آهي ۽ آنا ڏيندو آهي. نر پکي نيرڙي ڪاري رنگ جي اکين جي پاسن کان اچو ۽ گردن نيرڙو ڪارڙو ٿئي. جڏهن ته مادي پوري رنگ جي قدر نر کان ننڍي ٿئي. هن کان ڇهن تائين آکاڙ مهيني ۾ بيدا ڏيندي آهي. نرپکي تمام آتشي پکي ڪري ليکيو وڃي ٿو. ان ڪري ڪيترائي سنياسي ان کي ماري دوائن ۾ به استعمال ڪندا آهن.

هي بي ضرر پکي آهي. ننڍڙن ٻارن سان گڏ به پيو چوڻ ڪندو آهي ۽ پاسي ۾ ڦرندو آهي. انسان مان اصل پئو ڪونه ٿئي تاهم جهل ڪونه ڏيندو آهي. هن جي مانيٽي طبيعت ۽ انسانن سان ميل جول جو هڪ اشارو تمام آڳاٽي سنڌي شاعريءَ ۾ هن طرح ملي ٿو ته:

ٿيان مان جهرڪ، وِهان پرينءَ جي ڇڄ تي،
مان چوي ڊرڪ، ٻاجهاري ٻولي سٺان.

هن جو ذڪر سُر آسا ۾ هن طرح آيو آهي ته:

محروم ٿي مري ويا، ماهر ٿي نه مئا،
چڙي جيئن ڇهنج هٽي، لڏيائون لٿا.
حباب ٿي هئا، انهي وادي وچ ۾.

باز:

سنڌ ڌرتي هر طرح سان انسانن سان گڏ جانورن ۽ پکين لاءِ پڻ موزون جگهه آهي. پکين ۾ به شڪاري پکين جي پسنديده جوءِ آهي. ڇو جو هتي سها، نور، گيلڙ،ڏيڏر، ڪرڙا، ساندا، ڪوئا، نانگ، بلائون ۽ ٻيا انيڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

قسمن جا ريڙهيون پائيندڙ جانور رهن ٿا، جيڪي شڪاري پکين جي پسند جي خوراڪ آهن. شڪاري پکين ۾ باز سڀني جو بادشاهه ۽ اهم پکي آهي. قد بت ۾ سِرڻ جيڏو ٿئي، اڏامڻ جي رفتار تمام تيز، نظرن جو به تيز، چنبا ايترا ته طاقتور ٿين جو گدڙ، ٻلي، سهي ۽ باندر وغيره جي ڪنڌ تي چنبا کپائي گرفت مضبوط ڪري زور سان نپوڙي ساهه ڪڍيو وجهي ۽ ان ڪانسواءِ مٿي ڪٽي اڏامي هليو ويندو آهي، بلڪ ڪڏهن ڪڏهن وڏي جانور جون اکيون پٽي ماري وجهندو آهي، چهنب چتون وانگر وريل مگر وڏيڪ نوڪدار ۽ طاقتور ٿئي، جيڪا تمام ٿلهي کل کي به هڪ ئي ٺونگي سان چيري ڦاڙيو ڇڏي.

بازن جا ڪيترائي قسم آهن ۽ ان لحاظ کان قد بت، طاقت، اُڏام ، رنگ نسل ۾ به فرق ٿئي، شاهه سائين بازن جي ڪجهه قسمن جو ذڪر ڪيو آهي، تاهم سُر آسا ۾ صرف عام باز ۽ بحري باز جو ذڪر اچي ٿو. باز ڪجهه هيٺين قسمن جا سنڌ ۾ رهن ٿا.

(1) پرماري باز- ڪل جهنگ باز ۽ پدوار باز، هي باز سنڌو درياءَ جي ڪنارن وارن علائقن ۾ رهن، جن جو اصل شڪار ڪوئا، ننڍا پکي ۽ مڇيون وغيره آهن.

(2) بوٽيڊ باز- نانگ باز- ڪئا مار باز ۽ هور هايو وغيره هي باز ميداني علائقن ۽ بيابانن جا باز آهن. هن ۾ عام باز به اچي وڃي ٿو. سيئي ميرانجهڙي رنگ جا ٿين. شڪار مهل اُڏام جي رفتار تمام گهٽي تيز ٿئي، عام طور باز جو ذڪر شاهه جي رسالي ۾ هن طرح به آيو آهي ته.

جيئن تر مٿي باز- وڱند تيئن خوشبوءِ تي

(3) ماڪرباز- شڪرو باز- سينچاٽو- لغڙ باز- پارٻري ۽ شاهين جابلو باز آهن ۽ روهه جي علائقي ۾ رهن ٿا. سڀني مان شاهين طاقتور باز ٿئي سيئي جبل جي چوٽين تي آکيرا ناهي بيدا ڏين. هڪ ئي آکيري کي ڪيترائي سال استعمال ڪن ۽ هر ڪو پنهنجي حد جو بادشاهه هوندو آهي ۽ پنهنجي حد ۾ ٻئي کي برداشت ڪونه ڪن. هنن بازن مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شڪري ۽ سينچاڻي جو ذڪر پٽ ڏٺي هن نموني ڪيو آهي.

هماء ڏي تون هل "شڪرو" ساڻ ڪٽي،

وري سينچاڻي جو ذڪر هندي سُر ۾ هن طرح آيو آهي تہ.

من سيچاڻي جي هو، پانڪان هو پراڻ،
جاءِ مليسان ساجڻا، ڊوهي جائي مهراڻ.

(من سينچاڻو هجي، ڪنپ هجن ۽ ساهہ هجي تہ وڃي مهراڻ جي هُن پار سڄڻ سان مِلان)

نيهن، سينچاڻي، سينهن، تنهي قصد ڪباب سين

(4) بازن جو هڪ قسم مڇ مار باز بہ آهي، جيڪو ڍنڍن جي پرسان رهندو آهي ۽ ڍنڍن تي اڏامندي نظر ايندو آهي.

(5) بازن جو پنجون قسم سامونڊي يا "بحري باز" آهي، هي ميدان مڙني بازن کان وڏو ۽ طاقتور ٿئي، سڄو ميرانجهڙو مگر پچ اڪثر ڪري اڇي رنگ جو ٿئي. بحري باز جو ذڪر پٽ ڏٺي ٻين سُرن ۾ بہ ڪيو آهي، آسا ۾ ذڪر هن طرح اچي ٿو تہ:

ورد وظيفا وسريا، نڪي رهي نماز،
هينئڙو بحري باز، چوري ڪيو چنبن ۾.

سنڌ ۾ باز ڌارڻ ۽ شڪار ڪرڻ جو شوق صدين کان رهندو پئي آيو آهي ۽ اڄ بہ ڪن هنڌن باز پاليو ۽ شڪار ڪرڻ جون رمزون سيکاريون وينديون آهن. ڪي خفتي باز پالي سيڪاري عرب رياستن جي شهزادن کي ملهہ مهانگي وڪڻندا آهن. ٽالپرن جي دؤر ۾ بازن سان شاهي شڪار پڻ ٿيندو هو. بازن جي ايڏي اهميت ڏسندي مشهور عالم رچرڊ برٽن "سنڌو ماٿري ۾ شڪري باز جو شڪار" ڪتاب لکيو.

موهيندي مجاز- گهٽي، ٿوري ڏينهڙين،
هتان ڇڏ مَ باز- هاريا حقيقت جو.

ڪانگ:

هي پکي تمام چالاڪ ۽ سياڻو ٿيندو آهي. مشڪل سان ڪنهن ڪي پڪڙ ڏيندو. رنگ جو ڪارو ٿئي غالباً دنيا جي هر حصي ۾ رهي ٿو مگر طبعي تبديلي سبب ان جي نسل ۾ به فرق هوندو. جيئن اسان وٽ ٿر ۾ به هڪ ڪانگ ٿئي جيڪو قد بت ۾ سنڌ جي ڪانگ کان وڏو ٿئي، جنهن کي مقامي زبان ۾ ڊوڙو، دوڙو ۽ هاڏو چون.

ڪانگ وڻ، ڏار، ديوار هر جڳهه تي ويٺل نظر ايندو آهي. گردن تي ٽڪو اڇو قدر سليٽي ۽ باقي سڄو ڪارو ٿئي. اڪين جو ٽورو ٽيڏو ۽ سياڻو پکي آهي. ڪانگ داڻا، مرچ- پيرون- فروٽ، جهنگلي ميوو، ماني ٽڪر، ڪيڙا مڪوڙا مڇي،ماس، ۽ ڪڏهن ننڍين پکين جو شڪار ۽ پکين جا بيضا به ڪائي ويندو آهي. ان ڪري هي "گهڻ ڪائو" جاندارن جي گروهه جو پکي ليکيو وڃي ٿو.

چون ٿا ته هن جي چمار بنهه وڏي ٿئي. هي پنهنجي بچاءُ لاءِ پوري طرح هوشيار رهي، وڻن جي چوٽين تي ولرن جي صورت ۾ رهندو آهي ۽ ڪيترائي سال هڪ ئي جڳهه کي استعمال ڪندو آهي.

ڪانگ ڪيترن ئي قسمن جون ٻوليون ڳالهائيندو آهي. جيڪڏهن رڪائي سان رڳو "ڪان، ڪان" ڪيائين ته نياڳو ۽ بدسوڻ سمجهيو ويندو آهي. اهڙي حالت ۾ ان کي ويهڻ ڪونه ڏبو آهي ۽ اڏائي ڇڏبو آهي ۽ جيڪڏهن "ڪُرڙ ڪرڙ ڪان- ڪرڙ ڪرڙ ڪان" جهڙو آواز ڪيدي ته سياڳ جي نشاني ۽ سٺو سوڻ سمجهبو ۽ سمجهبو ته ڪونه ڪو ضرور اچڻو آهي ۽ پوءِ چوندا ته "ڪانگل اڏامي وڃ، جيڪڏهن فلاڻو يا فلاڻو اچي"

مادي هڪ وقت 2 کان 4 آنا لاهيندي آهي. اتر آمريڪا ۾ ڪانگ 19 کان 26 انچ ڊگهو ٿيندو آهي. ۽ مادي 9 آنا ڏيندي آهي.

ڪانگ کي شاهه سائين پنهنجي ڪلام ۾ وڏي اهميت ڏني آهي ۽ ڪيترن ئي نالن سان ڳايو آهي. مثال طور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

(1) ڪانءُ:

اڏاٿا اور ڪري، ڪارين پکين ڪانءُ.

(2) ڪانگ:

ڪارا ڏئر ڪانگ، لمندا لڪن ۾،

(3) ڪانگل:

ڪانگل سيئي ڪوٽ، پرين جي پرڏيهه ويا.

(4) ڪانگو:

پرين جي پرديس ۾، تن جي ڪانگا ڪج خبر.

(5) ڪانگڙو:

آءُ اڏامي ڪانگڙا، پارانيا پرين

(6) زاغ:

ڏاڻي چڙهي ڏار، تو زاغ ڪري زاريون.

(7) ڪينياتو:

چوان تيئن چئنج، تہ ڪنياتا خوش هيئن.

سُر آسا ۾ ڪانگ جو ذڪر هن طرح آهي تہ:

ڪڏي ٻيٺي ڏج- اکڙيون ڪانگن کي

•

سدا پرين لئہ ويٺي ڪانگ اڏايان (وائي)

جيت:

جييتن جا ڪيئي قسم ۽ گروھ آهن. جيت عام طور ٻن حصن ۾ ورهائي سگهجن ٿا: هڪ وڏا جيت جنهن ۾ نانگ، بلا، نور، ڪميون، گوھ وغيره اچي وڃن ٿا ۽ ٻيا ننڍا جيت جن ۾ ڪيڙا مڪوڙا ۽ تڏ مڪڙ وغيره. شامل آهن شاهہ سائين جي ڪلام ۾ سڀ شامل آهن. سُر آسا ۾ ننڍا ۽ وڏا ٻئي جيت اچي وڃن ٿا. وڏن جيتن ۾ نانگ ۽ بلا آهي جڏهن تہ ننڍن جيتن ۾ ماڪوڙيون شامل آهن. تفصيل هن طرح آهي تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نانگ

نانگن جا سڄي دنيا ۾ 3 هزار کان وڌيڪ قسم موجود آهن ۽ ڪيترن ئي رنگن جا خوبصورت نانگ پڻ آهن ڪن نانگن جي سِر تي مور وانگر تاج به ڏٺا ويا آهن. انهن نانگن مان اٽڪل 6 سو نانگ زهريلا آهن.

سنڌ ۾ به سوين قسمن جا نانگ آهن. مٽي پاٽي، سمنڊ، بريٽ، جابلو ۽ ٿر ۽ مختلف قسمن جا نانگ ڏٺا ويا آهن. 1980 واري ڏهاڪي ۾ تعلقي پٿوري ضلعي عمرڪوٽ ۾ هڪ نانگ بدڪ جهڙن ٻن پيرن سان پڻ ڏٺو ويو هو (راقم الحروف خود ڏٺو آهي) جنهن جا ٻئي پير پويان پُڇڙ وٽان هئا. ٿرجي نانگن ۾ وري "پٿيڻ بلا" عجيب ۽ نرالي آهي، جيڪا ٿر ڪانسواءِ ڪٿي به ڪونه ٿئي.

نانگ سنڌ ڌرتي تي ڪيترن قسمن ۽ سائيزن جا ملن ٿا، جيڪي سيئي جيت خور آهن. ساموندي ڪنارن تي اٽڪل 45 نانگن جا قسم رهن ٿا ۽ اُتي 25 کان وڌيڪ اهڙي قسم جا به نانگ آهن، جن ۾ زهر ڪونه ٿئي، نانگن کي ڪن ڪونه ٿين، انڪري ٻڌي ڪونه سگهندا آهن. ڪاريهر نانگ سڀني کان خطرناڪ ۽ زهريلو آهي. اصلي نانگ پيٽ سميت سڄو ڪارو ٿئي، انڪري ئي هن کي ڪاريهر چيو وڃي ٿو هن نانگ جي عمر تمام وڏي آهي. هن جو ذڪر لطيف سائين هيئن ڪري ٿو ته:

واسينگ نانگ به قديم ۽ ڪارو ٿئي. هي تمام خطرناڪ آهي، البت هن کي جيڪڏهن ڪنهن ستايو نه ته پوءِ ڪنهن جو به نقصان ڪونه ڪري پر جيڪڏهن ڪنهن ستايو يا جوڙي (نر ۽ مادي) مان ڪنهن هڪ کي ماريو ته پوءِ بيو نانگ اصل وير نه ڇڏي ۽ سالن کان پوءِ به هو دشمن تي حملو ڪري ڏنگيو وجهي. ڪيترن عرصي بعد به هو دشمن کي سڃاڻي وٺي، انڪري واسينگ سان هر ڪو ماڻهو ڇيڙ ڇاڙ ڪونه ڪري. ڏند ڪٿا آهي ته واسينگ نانگ جي عمر هزارين سال ٿئي، ڪيترين ئي صدين کان پوءِ هو گسجي فوٽ جيترو وجي بچندو آهي ۽ ان کان پوءِ ان کي کنڀ ٿي پوندا آهن. کنڀ اچڻ بعد هو آپگهات ڪري ڇڏيندو آهي، البت هي ڳالهه ڏند ڪٿائي معلوم ٿئي ٿي.

ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته مٿرا (هندستان گجرات) ۾، جتي ڪرشن ڀڳوان جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جنم ٿيو) ۾ هڪ مندر ۾ اهڙو بہ نانگ آهي، جيڪو بمشڪل 8 انچ آهي، هلي ڪونہ سگهي، انڪري هو قڻ ڪري ننڍڙا ننڍڙا ٽپ ڏيندو آهي. پوڄاري ان ڪي لپ ۾ کير وجهي پياريندا آهن. پوڄارين جو چوڻ آهي تہ انهن جون پيڙهيون گذري ويون آهن. هي ان ئي حالت ۾ زنده آهي.

واسينگ نانگ کي هندو "گوگو" بہ چون. جيڪو اصلي ۾ نانگن جي بادشاهہ "پيرئي گاروڙي" جو نالو آهي. بدي مهتي جي تِٿ آتم جو مٺو ديگڙو لاهي، ديوار تي چيٽي جو نانگ ٺاهي ان اڳيان ڪنهن ٺڪر ۾ جلندڙ ڪوئلو رکي مٿان رڌل ديگڙي مان بہ تي ڏاٽا پت وغيره جا ڪڍي رکن ۽ پوڄ ڪندا نمائي چون تہ:

گوگا چو هاڻ تون پلي ڪجان

سنڌ ۾ اڪثر ڪري واسينگ نانگ مارڻ کان پوءِ ڪنهن ڪپڙي جو ڪفن ڏيئي پوءِ دفن ڪن. هن نانگ جو ذڪر لطيف سائين ڪيترن ئي بيتن ۾ ڪيو آهي. جيئن تہ:

سنها پانِ مَر سپ، وياءِ واسينگن جا

مٿين سٽ ۾ لفظ "سپ" جو ذڪر آيو آهي، جنهن جي معنيٰ بہ نانگ آهي. نانگ رنگ جو اڪثر ڪارو ٿيندو آهي، انڪري هن کي لطيف سائين ڪاري ذات بہ ڪري ڪوٺيو جيئن تہ.

ڪاڪا "ڪاري ذات" مور بہ مٽائين.

چون ٿا تہ جهوني ۽ اصل نانگ وٽ مڻ هوندي آهي، جنهن کي هو سام برابر سانڍي رکندي آهي. مڻ نانگ جي مغز ۾ رکيل هوندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن رات جو ان کي ڪڍي ٻاهر رکندو آهي تہ ان ۾ ايتري تہ چمڪ ۽ روشني پيدا ٿيندي آهي، جو ان تي ڪيئن جيت جٺا اچي گڏ ٿيندا آهن ۽ پوءِ نانگ انهن کي کائيندو ويندو آهي. جڏهن ڍو ڪندو آهي تڏهن مڻ مغز ۾ لڪائي هليو ويندو آهي. بحرحال هي هڪ خيالي قصو معلوم ٿئي ٿو پر ايترو ضرور آهي جو اهڙو نانگ بيحد خطرناڪ هوندو آهي. اهڙي نانگ کي "مٽيارو نانگ" بہ چئبو آهي. شاهہ سائين سُر آسا ۾ چوي ٿو تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪر ڪي ڪپر ڪاڏ، "نانگ مٺيارو" نڪري،
اُيو جو اوناءِ ڳالهه پريان جي ڳجهه جي.

ڪپر:

هي نانگن جي ڪٽنب جو جاندار آهي. برپٽ، ميدانن ۾ ٿرن جو جيو آهي. زهريلي ۽ ڏنگ هڻڻ جي عادي هئڻ سبب هي تمام خطرناڪ ٿئي، هن جي نسل ۽ مڪمل ڄاڻ بابت نانگن جا بادشاهه (جوڳي) هڪ راءِ نٿا رکن. ڪن جوڳين جو چوڻ آهي ته ڪپر هڪ لنڊي جو قسم آهي يا ايئن ڪٽي چئجي ته ڪپر لنڊي جو ٻيو نالو آهي. هي ويڙهجي سيڙهجي واٽن تي ويهڻ جو بيحد شوقين آهي، پرسان جيڪڏهن ڪنهن جو پير پيو ته هي ڏنگ هڻندي دير ڪونه ڪري. ان ڪري هي تمام خطرناڪ ٿئي، هن جو سڄو پيٽ اڇو ۽ پُٺي تي ڪچ ڪوڏين جهڙا چلر ٿين، انڪري هن کي "ڪوڏڪين واري" يا "ڪوڏياري" به چون.

ڪي چون ٿا ته لنڊي جڏهن ننڍڙي ٻچو هوندي آهي، تڏهن ڪپر سڏبي آهي، جوانيءَ ۾ لنڊي ۽ اڌڙوٽ عمر ۾ "واچڙ" سڏجي، هن کي ڊمر ۽ سنگر به چون. ٽنهي صورتن ۾ هي خوفناڪ، جو ڪاٽتو ۽ موتمار جاندار آهي، ڪپر جو ذڪر ڀٽ ڌڻي ڀين سُرن ۾ به ڪيو آهي. سر آسا ۾ ذڪر هن طرح آيو آهي ته.

ڪر ڪي ڪپر ڪاڏ، نانگ مٺيارو نڪري،
ايو جو اوناءُ، ڳالهه پريان جي ڳجهه جي.

اڳهه، ڪپر جو ٻيو روپ آهي، البت اڳهه ڪافي ٿلهي ٿئي، هي پڻ سانت ۾ واٽن تي ڳيڙهو ٿي پئي هوندي آهي. مگر ڪو ويجهو آيو ته زور سان شوشات ڪندي آهي ۽ ماڻهو کي ڏڪائي وجهندي آهي ۽ ڪو ويجهو پيو ته ڏنگ هڻندي به دير ڪونه ڪندي.

ڪيڙي:

ڪيڙين کي ماڪوڙين ۽ ڪيولين به چئبو آهي. تمام ننڍڙيون ٿين زمين ۾ سنها سنها ٻر کوٽي رهن ۽ ڪڏهن ڪڏهن پٿين جي پورن ۾ به رهنديون آهن ۽ هڪ هنڌ تي هزارن، لکن جي تعداد ۾ رهن. ڪيڙين جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيترائي قسم آهن، جن مان ٻه مکيه قسم آهن: هڪ سنهيون سنهري ڪيڙيون ٿين، جنهن کي "سوناري يا سونليون ڪيڙيون" چون ٿا ٻيون عام ڪيڙيون ٿين جي سنهڙي ڪيڙين کان وڏيون آهن. ڏنگ هڻڻ سان ڏيڍ ٿيو پوي بعضي رت نڪريو اچي.ڪيڙيون مختلف قسم جون ٿين. ان ڪري قد بت ۾ به فرق ٿئي، البت انهن کي اکيون ڪونه ٿين. قدرت واري انهن کي سنگهڻ جي سگهه ۾ ڪافي عقل عطا ڪيو آهي، ڪاڏي جي چيز ڪٿي به رکيل هجي، هي سنگهڻ جي سگهه ذريعي اتي پهچي وينديون آهن.

اونهاري جي سڄي موسم پنهنجو کاڌو گڏ ڪنديون رهنديون آهن ۽ سڄو سياري پنهنجن ٻرن ۾ ويهي مزي سان کائن ۽ سيءَ مان ٻاهر ڪونه نڪرن. ماڪوڙي پاڻ کان ڇهوڻ تي وزن کڻڻ تي سگهه رکي ٿي، تتر پکي اڪثر ڪري هن جا ٻر کوٽي يا زمين جا چوپوڙا اٿلائي، هن جا گڏ ڪيل داڻا کائي ويندو آهي، جنهن لاءِ چوٽي آهي ته.

ڪـيـڙي ڪـمـائـي، تـتـر کـائـي،
مـوذي ري مـايـا پـرڙي جـائـي

(ماڪوڙي ڪمائي ۽ تتر کائي. اهڙي طرح اڪثر ڪري موذي يا بخيل جي ملڪيت ٻڏي ويندي آهي يا ڪو ٻيو کائيندو آهي.)

ٻڌ جي ٿو ته ماڪوڙي جي نڙي ۾ هڪ ڳنڍ ٿئي، جنهن ڪري هو کائي پي ڪونه سگهي ۽ رڳو گڏ ئي ڪندي رهي، ماڪوڙيون سڄي حياتي ننڊ بلڪل ڪونه ڪن. جيڪڏهن گهٽي برسات جي اچڻ جي پڪ هوندي آهي ته هي پنهنجا بيدا ۽ اناج ۽ ٻر مان ڪڍي جڳهه جي ڇت وغيره ڏانهن هليو وينديون آهن. اهو ڏسي ماڻهو برسات جي اچڻ جو پڪو آسرو سمجهندا آهن. برسات جي اچڻ کان اڳ ۾ هي پنهنجو گڏ ڪيل اناج وچ ۾ پيچي ڇڏينديون آهن، جيئن برسات سبب ڦٽي نه پوي. ماڪوڙ ين جي هلڻ واري گس کي نڪر چئبو آهي. ڪيڙي جو ذڪر سُر آسا ۾ هن طرح آيو آهي ته:

نانگ به نمڻ ان کي، جي ڪيڙي پر ڪنبن

Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر عنايت حسين لغاري

سُر آسا ۾ زندگي جو فلسفو

اسلامي نقطہ نگاھ کان مشهور روايتون آهن تہ جڏهن اجا سارو عالم عدم جي اوڙاهہ ۾ غرق هو، تڏهن الله تعاليٰ پنهنجي ذات ۽ صفات جي مخفي خزاني کي ظاهر ڪرڻ لاءِ "ڪُن" چئي ڪائنات خلقي ۽ انسان جا جڏهن روح خلقيائين، تڏهن ڪائنڻ پڇيائين "الست بربڪم" (ڇا مان توهان جو رب آهيان؟) تڏهن سيني انسانن اقرار ڪيو. "قالو بليٰ" (بيشڪ هائو) آخر الله تعاليٰ "اهبطو" (هيٺ لهو) جو حڪم ڪيو.

"جيئن تہ انساني جسم جي خمير ۾ هوا، باهہ، پاڻي ۽ مٽي شامل آهن ۽ اهي مڙيئي مٽي جا جزا آهن، تنهن ڪري پنهنجي خمير ڪان ڌار رهي نٿا سگهن، انهي حساب موجب انسان جي هن ڌرتي سان محبت فطري آهي. [1] هي هر شيءِ جو اصول آهي تہ "ڪل شيءِ يرجع الاصله" يعني هر شيءِ اصل ماڳ ڏي موٽ ڪائيندي آهي. "سنڌي ادب جي وسيع ميدان ۾ لطيف ڪانسواءِ بيو ڪو بہ اهڙو دانشور ڪونهي، جنهن انسان جي تخليق جي مقصد پويان جيڪي گهرا روحاني آلاپ آهن، تن کي نهايت مثبت ۽ موثر نموني ۾ واضح ڪيو هجي." [2] حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي شاعري ۾ انسان کي دنيا جي لالچ ۽ لوڀ ڇڏي الله تعاليٰ ڏانهن خلوص دل سان توجهہ ڏيڻ جي تلقين ڪئي آهي. جيئن مثال طور سر ڪلياڻ ۾ الله تعاليٰ جي وحدانيت ۽ حضرت محمد صلي الله عليہ و آلہ وسلم جن جي رسالت جي اقرار جو درس ڏنو آهي. سريمن ڪلياڻ ۾ وري شاهہ صاحب انسان هن تي قابو رکڻ ۽ سالڪ کي گهرا گفتا عميق نڪتا ڏنا آهن. شاهہ صاحب جي هر سر ۾ انسان جي هدايت ۽ نصيحت لاءِ ڪونہ ڪو پيغام ضرور سمايل آهي. اهڙي طرح سُر آسا ۾ بہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هدايتون ۽ پيغام سمايل آهن. "آسا هڪ مٺي راڳڻي آهي، جيڪا اسر جي ويل ڳائبي آهي. انهيءَ وقت ساري ڪائنات ڌڻي جي وڏائي تي ڳائي". ڪي صاحب وري فرمائين ٿا تہ "آسا" هڪ راجڪماري جو نالو آهي، جا پرڀات جو ڌڻي جي ساراهہ ڳائيندي هئي، تنهن تي آسا نالو پئجي ويو". (3)

"آسا" هڪ هندستاني راڳڻي جو نالو آهي، ڀين سرن جيان شاهہ صاحب رحہ جو هي سرپڻ روحاني رمزن ۽ الستي رازن جو پندار آهي، هن سر ۾ الله پاڪ جي وحدانيت جي واکاڻ ڪيل آهي. مشرڪن کي سنئين راهہ سونهائڻ جو سبق سمايل آهي. خالص خدا ڪارڻ عبادت جا اصول ڏسيسل آهن. حلم ۽ هيٺاهين سان هلڻ جي تلقين ڪيل آهي. (4)

حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي سر آسا ۾ الله تعاليٰ ۽ انسان جي وجود جي حوالي سان هڪ مشهور حديث "انسان منهنجو ڳجهہ آهي ۽ مان سندس ڳجهہ آهيان" جو بيان پنهنجي هڪ بيت ۾ ڪجهہ هن طرح بيان ڪيو آهي.

هو پڻ ڪونهي هن ري، هي نہ هُنهان ڌار،
"الانسان سري وَاَنا سِرُہ" پروڙج پچار،
ڪندا ويا تنوار، عالم عارف اهڙي.

سالڪ کي پهرين پنهنجو عقيدو درست ڪرڻ گهرجي، يعني خدا پاڪ کي ايجابي ۽ سلبي صفتن سان سڃاڻي، جو تہ وجودي صوفي همہ اوست جو نعرو لڳائين ٿا، ان ڪري مٿن ڪي اڻ ڄاڻ الزام مڙهيندا آهن تہ صوفي مجسما (يعني خدا لاءِ جسم ثابت ڪندڙ) آهن، ان ڪري سر جي شروع ۾ ڌڻي پاڪ جي ڄاڻ سڃاڻ هنن لفظن ۾ بيان ڪئي وئي آهي:

لوچان ٿي لاحد، هادي لهان نہ حد،
سپريان جي سونهن جي نڪو قد نہ مد،
هت سگهڻ بي عدد، هت پرين پرواهہ ناهہ ڪا." (5)

حقيقت بہ اها آهي جو جيستائين انسان پنهنجو پاڻ کي نٿو سڃاڻي ۽ پنهنجي خلقت جي مقصد کي نٿو سمجهي، ايستائين ان جي هر عبادت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بيڪار آهي. حضرت علي ڪرم الله وجهه جن جي باري ۾ مشهور آهي تہ ڪين ڪنهن جنگ ۾ پير ۾ تير لڳو ۽ اصحابن سڀورن ڪوشش ڪئي تہ ان تير کي ڪڍيو وڃي، ليڪن گهڻي تڪليف هجڻ سبب پاڻ تير ڪڍڻ نہ پيا ڏين. اها خبر جڏهن رسول خدا کي پئي تہ پاڻ فرمايائون تہ جڏهن حضرت علي نماز ۾ بيهن، تڏهن تير ڪڍي ونجو. ڪين خبر هئي تہ جڏهن حضرت علي نماز ۾ بيهندا آهن تہ سندن مڪمل توجهہ نماز ڏانهن هوندي آهي ۽ اصحابن ائين ئي ڪيو. جڏهن نماز ۾ بيٺا، تڏهن سندن پير مان تير ڪڍيو ويو. شاهہ صاحب انسان کي ان قسم جي عبادت ڪرڻ جي نصيحت ڪري ٿو. جنهن ۾ سڀ ڪجهہ وساري پوءِ تڪبير چئجي:

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهِ نماز،
سڀ وڃائي ساز، تهان پوءِ تڪبير چوءُ.

جيستائين انسان پنهنجو پاڻ کي نٿو وڃائي، تيستائين رب تعالىٰ جي معرفت حال ڪري نٿو سگهي. حديث شريف ۾ آيل آهي تہ "من عرفہ نفسہ فقد عرف "ربہ" يعني جنهن پنهنجي نفس جي معرفت حاصل ڪئي، ان خدا جي معرفت حاصل ڪئي. پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ ڪانسواءِ يعني پنهنجي خلقت جي مقصد کان آگاهہ بنان انسان جي عبادت مقبوليت جي درجي تي نٿي پهچي:

جان جان پسين، پاڻ کي، تان تان، ناہ سجود،
وڃائي وجود، تهان، پوءِ تڪبير چوءُ

جيڪڏهن انسان کي الله تعالىٰ آڏو سرخرو ٿيڻو آهي تہ هن دنيا ۾ ڪيس پنهنجو پاڻ کي فنا ڪرڻو پوندو، يعني ڪيس مغروري، تڪبر ۽ خودي کي ختم ڪرڻو پوندو. مطلب تہ ڏٺي در اهي انسان اعلىٰ مقام ماڻيندا آهن. جن عبادت جو صحيح حق ادا ڪيو.

نابود نيئي، عبد کي اعلىٰ ڪيو،
مورت ۾ مخفي ٿيا، صورت پڻ سيئي،
ڪبي ات ڪيهي؟ ڳالهہ پريان جي ڳجهہ جي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهه صاحب تلقين ٿو ڪري ته اڪيون اهي ڏار جنهن سان پرين ڪي پسين. ان درجي ڪي شريعت ۾ "احسان" سڏيو ويو آهي. يعني بندي کي گهرجي ته الله جي اهڙي عبادت ڪري جو ڄڻ ته رب پاڪ کي ڏسي رهيو آهي ۽ جيڪڏهن ڪنهن کي اهو درجو هٿ نه اچي ته گهٽ ۾ گهٽ هي خيال ڪري ته رب پاڪ ان کي ڏسي رهيو آهي" (6)

وسن ۽ وهسن، ڏيهاڙي ڏسڻ لئه،
ڏسي ڏسي آئيون، توءِ تلا شون ڪن،
ڍاپيو نه ڍاپن، پسڻ مجهان پرين جي.

شاهه صاحب اندر جي اک ڏار ڪرڻ جي نصيحت ٿو ڪري ۽ عام انسان وانگر بي مقصد زندگي گذارڻ جي بجاءِ بامقصد زندگي گذارڻ. نئڙت ۽ عاجزي سان هلڻ جي تلقين ٿو ڪري. جيئن پرين مٿس راضي هجن.

اک اُلٽي ڏار، ونءُ الٽو عام سين،
جي لهوارو لوڪ وهي، تون اوچو وه اُپار،
منجهان نوچ نهار، پر پُٺير پرين ڏي.

انسان جي اک اهڙي هجي، جنهن سان حقيقي محبوب جو مشاهدو ماڻي، ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ کي شرڪ يا ٻيائي پسند نه آهي.

اکيون سيئي ڏار، جن سان پسين پرين کي،
ٻئي ڏانهن ڪيرَ نهار، گهٽو ريسارا سپرين.

حديث شريف ۾ آهي ته "دنيا آخرت جي کيتي آهي." يعني انسان کي جيڪو ڪجهه عمل ڪرڻو آهي، سو هن دنيا ۾ ۽ زندگي ۾ ڪري وٺي، جنهن انسان ۾ اها سوچ نه آهي، سو محروم ٿي مري ويو.

محروم ٿي مري ويا، ماهر ٿي نه مئا،
ڇڙي جٺن ڇهنج هٽي، لڏيائون لُئا،
حُباب ٿي هئا، انهي وادي وچ ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جيئن تہ قرآن شريف ۾ ارشاد رباني آهي تہ "اسين انسان کي سندس شهہ رڳ کان ويجها آهيون" حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي سر سسئي آبري ۾ هن آيت کي پنهنجي لفظن ۾ ڪجهہ هن طرح بيان ڪيو آهي:

هوت تنهنجي هنج ۾، پڇين ڪوهُ پرياڻ؟
ونحن اقرب اليہ من حبل الوريد، تنهنجو توهين ساڻ،
پنهنجو آهي پاڻ، آڏو عجيبن ڪي.

انسان جيسين پاڻ عملي طرح تبديلي نٿو آڻي، تيسين خالي دعويٰ ڪرڻ بيڪار آهي ۽ اهڙي طرح صرف مسلمان سڏائڻ سان ماڻهو مسلمان ٿي نہ ٿو سگهي. جيئن علامہ اقبال چيو آهي تہ:

مسجد تو بنالي شب ڀر مين ايمان کي حرارت والون ني
من اپنا پرانا پاپي هئي، برسون سي نمازي بن نہ سکا

جيڪڏهن ماڻهو ظاهري طور ڪلمي پڙهڻ وارو هوندو ۽ ان جي من ۾ دغا ۽ دولاب هوندو تہ ان کي مسلمان نہ ٿو چئي سگهجي. شاهہ صاحب هن سر ۾ انسان جي پنهنجي مالڪ حقيقي سان محبت ۽ اللہ تعاليٰ جي ٻانهن سان محبت کي ڪجهہ هن طرح بيان ڪيو آهي.

اسين سڪون جن کي، اسين پڻ سئي،
"لم يلد ولم يولد" وڃُ اوڏانهن پيهي
تهان منجهيئي، پارک! پرکج حق جي.

جهڙي طرح شاهہ صاحب مسلمانن کي هدايت ڪئي آهي، اهڙي طرح پاڻ هندن جي زندگي جو بہ مطالعو ڪيو هو سو ان حوالي سان پاڻ هندن کي بہ نصيحت ٿو ڪري تہ ماڻهن کي ڏيکارڻ لاءِ جيڻو نہ پايو ۽ نہ وري تلڪ لڳايو. بلڪ عملي طرح سان پنهنجي ڌرم سان سچا رهو.

ڪوڙو تون ڪفر سين، ڪافر مَ ڪوٺاءِ،
هندو هڏ نہ آهئين، جڻيو تو نہ جڳاءِ،
تلڪ تنين کي لاءِ، سچا جي شرڪ سين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سچائي اهڙي قوت آهي، جنهن سان انسان ڪنهن به معاملي جي حقيقت ڪي رسي سگهي ٿو: جن انسانن حقيقت پسندي ۽ سچائي جو سهارو ورتو تن جي سوڀ ٿي، انهن جو اندر اجرو ٿي ويو. اهڙن انسانن ڪي زندگي جو مقصد ملي ويو. دنيا جي ظلمات ۾ انهن ڪي نور نظر اچي ويو ۽ اهي آخر سچي سائين (رب پاڪ) وٽ سرخرو ٿيا.

سرمون سفيديءَ جو، جڏهن پاتو جن،
تڏهن ڏٺي تن، اجائي عالم ۾. (7)

انسان جڏهن دنيا جون رونقون ۽ رنگينيون ڏسي ٿو ته تڏهن ڪٿي نه ڪٿي ارادي يا غير ارادي طور گناهن ۾ غرق ٿيو وڃي. ليڪن صحيح انسان اهو آهي، جيڪو پنهنجو پلئو گناهن کان آجو ڪري.

مون ڪي مون پرين، ٻڌي وڌو ٻار ۾
ايا ائين چون، مَڇُڻ پاند پسائيين.

صوفياءِ ڪرام جي عقيدي مطابق حق حاصل ڪرڻ (رب تائين رسڻ) جون چار منزلون ٻڌايون ويون آهن: طريقت، شريعت، حقيقت ۽ معرفت- ڀٽائي سائين رحہ مذڪوره سر جي روشني ۾ سالڪ کي ڏس ڏيندي فرمائي ٿو ته سڀ کان اول منزل مقصود تي رسڻ لاءِ راهه جو انتخاب ڪر ۽ طريقت تي مدار رکي، شريعت جي حڪمن تي پوري طرح ڪاربند رهه. پنهنجي دل کي هميشه حق ڏانهن مائل رک ۽ محبوب (رب پاڪ) جي محبت کي پنهنجي منزل مقصود بڻاءِ:

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سڃاڻ،
هنيون حقيقت هير تون، ماڳ معرفت ڄاڻ،
هوئي ثابوتي ساڻ، ته ٻُسڻ کان پالهو رهين (8)

جڏهن ماه رمضان ۾ مسلمان روزي جي حالت ۾ هوندو آهي ته ان جو سمهڻ ٿي عبادت هوندو آهي يا اهي انسان جيڪي ڏٺي جي معرفت وارا آهن ۽ انهن جي رڳ رڳ رب جي هيڪڙائي جو ذڪر ٿي ڪري، تنهن لاءِ شاهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صاحب هن طرح فرمايو آهي:

تن تسبيح، من مٽيو، دل دنبورو جن،
تندون جي طلب جون، وحدت سر وڄن،
"وحده لاشريڪ لہ" اهو راڳ رڳن،
سي ستائي جاڳن، ننڊ عبادت ان جي.

هن سرجي مطالعي مان خبر پوي ٿي تہ شاهہ صاحب ڪيئن نہ صحيح طرح زندگي گذارڻ جو فلسفو سمجهائيندي آخرت جي واٽ ۽ ڪاميابي جي راهہ ڏسي آهي.

حوالا:

1- ارشد انيڙ، حافظ، سرمارئي، مرتب: حميد سنڌي، شاهہ عبداللطيف ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز ڀٽ شاهہ، 1990ع صفحو:95

2- اي ڪي بروهي، "حرف حقاني"، ٻلارو ڀٽ ڌڻي: ڊاڪٽر بشير احمد شاد، مهراڻ اڪيڊمي شڪارپور، 1999ع صفحو 73

3- ڪلياڻ مولچند آڏاڻي، "شاهہ جو رسالو"، ڪاٺياواڙ اسٽور بندر روڊ لاڙڪاڻو، اردو بازار ڪراچي 1996صفحو 343

4- بشيراحمد شاد، ڊاڪٽر، "عرفان لطيف"، مهراڻ اڪيڊمي شڪارپور1993صفحو-134

5- غلام مصطفيٰ قاسمي علامہ، "شاهہ جو رسالو"، مهراڻ اڪيڊمي ڪراچي 1999ع صفحو 716

6- حوالو ايضاً، صفحو ايضاً

7- بشير احمد شاد، ڊاڪٽر، "عرفان لطيف"، صفحو140ء 141

8- حوالو ايضاً صفحو 141

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سُر آسا ۾ استعاره ۽ تشبيهه جو استعمال

سر آسا، حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي انهن چند سُرن مان هڪ آهي، جنهن ۾ نه ته ڪو تاريخي واقعو ۽ نه ئي ڪو لوڪ داستان بيان ٿيل آهي. مضمون ۽ موضوع جي لحاظ کان ڏٺو وڃي ته هن سر ۾ مجازي ۽ حقيقي عشق جي باري ۾ نهايت گهرو فڪر ۽ فلسفو سمايل آهي. تصوف جي منزل ۽ ان جي حاصلات لاءِ گوناگون نڪتن جي اپٽار ٿيل آهي ۽ سلوڪ جي راهه تي هلندڙ سالڪن لاءِ مختلف هدايتون ۽ اصول بيان ٿيل آهن.

محققن ۽ عالمن جي راين مان ظاهر ٿئي ٿو ته سر "آسا" نهايت ڳوڙهو ۽ معنويٰ سر آهي ۽ بغير تمثيل جي اهڙي اونهي فڪر ۽ فلسفي کي سولي، يا معنيٰ ۽ اثر انگيز طريقي سان بيان ڪرڻ لاءِ شاهه سائين ڪجهه استعارن ۽ تشبيهن جو استعمال ڪيو آهي، جنهن جو جائزو هيٺ وٺنداسين.

سر آسا ۾ استعاره جو استعمال

استعاري جو استعمال بيان ڪرڻ کان اڳ، مختصر طريقي سان خود استعاره جي وصف تي روشني وجهجي: استعاره عام بيان جو نهايت اهم قسم آهي. جملي ۾ بيهڪ يا بناوٽ جي لحاظ کان "استعارو" ۽ "تشبيهه" ۾ تمام گهٽ فرق آهي پر اظهار جي لحاظ کان استعارو وڌيڪ طاقتور ۽ وسيع آهي، ان ڪري خاص طور تي شاعري ۾ هن صنعت جو هڪ اهم ۽ خاص مقام آهي.

دي ميڪملن انسائيڪلوپيڊيا ۾ استعاري بابت لکيل آهي:

"Metaphor: a figure of speech in which one thing is described in terms of another. The

comparison is implicit lacking such words as "like" or "as". The metaphor is common feature of ordinary language and is fundamental poetic language" (1)

يعني استعارو هونئن تہ انسانن جي عام ڳالهہ ٻولهہ ۾ بہ استعمال ڪيو ويندو آهي پر شاعري استعاري ڪانسواءِ بي رنگ ۽ ٻسي محسوس ٿيندي آهي. مرزا قليچ بيگ چوي ٿو:

"استعاري جي لفظي معنيٰ آهي اڌارو گهرڻ ۽ اصطلاحي معنيٰ آهي تہ ڪنهن لفظ جي حقيقي معنيٰ ڪڍي اڌاري طور ڪم آڻجي." (2)

استعاري جي اِن مختصر تعارف کانپوءِ هاڻي سر آسا ۾ ان صنعت جي استعمال جو جائزو پيش ڪجي ٿو لطيف سائين داستان نمبر ٻئي ۾ فرمائي ٿو:

ڪي جو وڃي اڄ، اکيون پسي آئيون،
سيڻن ڪيو سهڄ، لالون ٿيون لطيف ئي.

اڳتي چوي ٿو

ڪي جو وڃي اڄ، اکيون پسي آئيون،
لالون ڪيون لطيف چي، جانب جي جمال،
ٿئا نيڻ نهال، جنين دلبر ديکئو.

لالون- واحد لال يا لعل= قيمتي ڳاڙهو پٿر (3)

هنن بيتن ۾ شاهہ سائين ڳاڙهسرن نيڻن لاءِ "لعل" لفظ مستعار ڪيو آهي. چوي ٿو تہ سڄڻ جي ديدار پسڻ کانپو انهن جي حسن جي تجلي ڏسڻ کانپوءِ منهنجون اکيون "لعلون" ٿي پيون آهن. انهن تي جانب جي جمال جو خمار چڙهي ويو آهي. داستان ٻئي ۾ آيل وائي:

ٿل- جيڏيون آئون ڪا پاڻ وهيٽي آهيان؟
ڪا مون سار لهيجا

هڪ مصرع ۾ چوي ٿو:

قلم ڪاتب هٿ ۾، ڪيئن لکئي مان لِکَ لاهيان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هن مصرع ۾ لفظ "ڪاتب" مستعار ڪيو ويو آهي. ان رب پالڻهار لاءِ جيڪو تقدير جو لکندڙ آهي. شاهه سائين چوي ٿو ته منهنجي وس ۾ ته ڪِي بہ ڪونهي، مان ڪيئن ان مان ڪاتبِ تقديرجي لکئي مان ڪو ذرو گهٽائي سگهندس. اڳتي چوي ٿو.

واڳ ڌڻين هٿ ۾، ڪيڏانهن ڪرهل ڪاهيان.

ڪرهل= ڪرهو، ڪرهل، اٺ (ش م ا) ڪرهو= اٺ (قلب) وغيره.

(سنڌي ڪلاسيڪي شاعرن جي لغت-ص- 309)

پر هت "ڪرهل" لطيف سرڪار پنهنجي جان، پنهنجي پاڻ لاءِ مستعار ڪري ٿو. چوي ٿو ته جيڏيون منهنجي جان جسم جي واڳ منهنجي ڌڻين جي هٿ ۾ آهي، سو ان حالت ۾ مان پاڻ کي ڪيڏانهن وٺي وڃان. منهنجو تہ پنهنجي پاڻ تي ئي ڪو وس ڪونهي.

داستان ٽيئن ۾ چار لڳاتار بيت اهڙا آهن، جن جي پهرين مصرع "حوصلو حيرت ۾ / جو" جي وراڻ سان شروع ٿين ٿا ۽ ٻي مصرع "ڪُور پروڙي ڪين ڪي" جي وراڻ تي ختم ٿين ٿا. هنن لڳاتار بيتن ۾ "ڪُور" استعاري طور استعمال ٿيو آهي.

نہ ڪو ڏيکه نہ ويل، نہ ڪو منهن مهاڙڪا،
ايءُ اهو ئي کيل، ڪُور پروڙي ڪينڪي.

•

حوصلو حيرت ۾ وجي ٿيو ويچون،
محبت جون ميچون، ڪُور پروڙي ڪينڪي.

•

حوصلو حيرت جو، آهي نہ متي عام،
سنڌي محبتَ مام، ڪُور پروڙي ڪين ڪي.

ڪُور= انڌو (4). *ڪُور ص (ن) انڌو، نابين* (5)

هن بيتن ۾ "ڪُور" انهن انسانن لاءِ مستعار ڪيو ويو آهي، جيڪي حق ۽ حقيقت کي سڃاڻڻ کان محروم آهن. عقل، فهم ۽ فڪر کان وانجهيل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهي ماڻهو جن مشاهدي ۽ محبت جي حد صرف ظاهر نظر ايندڙ دنيا ۽ مجازي محبت جي لوازمات تي ئي ختم ٿي وڃي ٿي. تڏهن سائين انهن کي نابين سڏي ٿو. جو ته ڪائنات جي اصل حقيقت حسن ازل جي وسعت ۽ اهميت، حقيقي عشق و محبت جا راز ۽ رمزون نه انهن کي نظر اچن ٿيون ۽ نه انهن جي سمجهڻ جو حوصلو ۽ ادراڪ اٿن. داستان ٽيئن جي وائي:

ٿل: منهن منجهه خليل، اندر آذرُ آهيين.

هن وائيءَ ۾ شاهه سائين "خليل" ۽ "آذر" جو استعاراتي استعمال ڪيو آهي.

خليل= دوست، حضرت ابراهيم خليل الله (6)

آذر= حضرت ابراهيم عليه السلام جو مشرڪ ۽ بت پرست والد.

هت شاهه سائين "خليل" مستعار ڪيو آهي الله پاڪ جي سچيءَ موحد پانهي لاءِ ۽ آذر ڪوڙي، مشرڪ ۽ منافق ماڻهو لاءِ. لطيف سائين هت اهڙي منافق کي مخاطب ٿو ڪري ته ظاهري ڏسڻ ۾ ته تون پڪو موحد ۽ سچو انسان لڳين ٿو پر اندر ۾ ته پڪو مشرڪ، ڪوڙو ۽ منافق آهين. اڳتي مصرع ۾ به چويس ٿو ته تون اجا ته پنهنجي اندر جي پلائي، سچائي ۽ صحت جي اميد ئي نه رک، جو ته تنهنجو اندر شرڪ ۽ کوٽ جي بيماريءَ ۾ جڪڙيو پيو آهي. اڳتي هن بيت ۾ ان تسلسل ۾ ئي بيان ڪري ٿو:

ان پر نه ايمان، جيئن ڪلمي گو ڪوٺائين،
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان،
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهيين.

"آذر" جو ساڳيو استعاراتي استعمال ڪندي چوي ٿو ته رڳو ڪلمي چوڻ سان ماڻهو مسلمان ڪونه ٿي پوندو، تنهنجو اندر دغا ۽ شرڪ جو گهر ٿيو پيو آهي، سو تون ته خالي منهن ۾ مسلمان آهين، اندر تون "آذر" ئي آهين.

انسان جنهن کي الله پاڪ آسائشن ۽ رنگينين سان گڏوگڏ آزمائشن پريل هن دنيا ۾ موڪليو آهي، ان لاءِ صحيح رستو ۽ محبوب جو حقيقي قرب ۽ رضا حاصل ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو ۽ محنت طلب ڪم آهي. داستان چوٿين ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ بيت ۾ شاهه سائين ان ڳالهه تي روشني وجهي ٿو ۽ دنيا لاءِ "ٻار" لفظ مستعار ڪري ٿو چوي ٿو:

مون ڪي مون پرين ٻڌي وڏو ٻار ۾،
اِيا ائين چون، متان پاند پسائيين.

ٻار، سمنڊ جو پاڳو اونهو پاڻي (قلب) اونهي پاڻيءَ وارو ڪُن (ش م ا)
درياء يا سمنڊ جو اهڙو هنڌ، جتي پاڻي ڦيرو ڪائي، تمام اونهو ٿي ويو هجي
ٻار= لٽيل فصل (ناڳر)، راهه، ان جو ڍڳ، لٽيل فصل (عڪس) وغيره (7)

چوي ٿو ته منهنجي محبوبن پاڻ مون کي ٻڌي يعني بي وس ڪري حرص و حوس جي گند پري هن دنيا ۾ ڪٽي موڪليو آهي ۽ مٿان وري اهو پيا چون ته خبردار! متان پنهنجا پلئه گند ۾ خراب ڪرين! هاڻ حق جو طالب ان سوچ ۾ آهي ته آخر ڪيئن اِتان پنهنجا پلئه پسڻ کان بچائي نڪري. ان لاءِ هو سالڪ سان رجوع ڪري ٿو:

پيو جو پاتار، سو ڪيئن پُسڻ کان پالهو رهي،
سالڪ مون سيڪار، پهه انهيءَ پاند جو.

سالڪ ٻڌائي ٿو:

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سُڃاڻ،
هينئون حقيقت هير تون، ماڳ معرفت ڄاڻ،
هوُ ثابوتي ساڻ، ته پُسڻ کان پالهو رهين.

اڳتي چويس ٿو:

ڪوڙي ڪچ مَ ڪڍهين، ڦڪي پائنج ڦانگ،
ساري سنياسين جِيَ، لائڻا رکج لانگ.
ته جارئي جني پاند، اوسا ڳنهي اڪريين.

پهريان ته طالب حق کي سمجهايو وڃي ٿو ته سلوڪ جي راهه اختيار ڪر، ان جون مختلف منزلون: شريعت، طريقت، حقيقت ۽ آخرڪار معرفت جي اعلىٰ ۽ ارفع منزل حاصل ڪر ته يقينن تون پسڻ کان يعني دنيا جي آلائش ۾ پرڻ کان بچي ويندين. وري کيس هدايت ڪري ٿو ته انهن منزلن ماڻڻ لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

توکي پنهنجي نفس اماره تي سخت قابو رکڻو پوندو. نفساني خواهشن کي ڪچلي ختم ڪرڻو پوندو. جيئن سنياسي يعني تارڪ الدنيا درويش (سنڌي ڪلاسيڪي شاعرن جي لغت ص. 255) ڪن ٿا ۽ جي انهن ڳالهين تي عمل ڪيئي تہ اي طالب تون چارئي چني پاند پسڻ کان بچائي پار پوندين. (مڪمل طور تي بچي وڃڻ لاءِ مستعار ڪيو ويو.)

داستان چوٿين ۾ ئي لاڳيتا ٽي بيت آهن، جن ۾ سيج ماڻڻ جو ذڪر آهي، جنهن جو مطلب ۽ مراد آخري بيت مان صاف ظاهر ٿئي ٿو. شاهہ سائين فرمائي ٿو:

ستوئي سيج گهرين، جفا ڏيين نہ جان،
صلح رِيءَ سيٽان، متان نونڊين نہ چڙهين.
•
ستوئي سيج گهرين، جفا ڏيين نہ جِيءَ
پهني ڏارا پيءَ، مڇڻ نونڊين نہ چڙهين.
•
صلح جن سڄڻ سين، سيج ماڻيندا سي،
"الذينَ آمَنُو اوَ ڪانُو يَتَّقونَ." ان پر اپا جي.
نيئي نونڊين تي، ڏکي چنٽي چاڙهيا.

سيج: پلنگ، شاديءَ جي کٽ. خاص گهوٽ ڪنوار لاءِ وڇايل هنڌ کٽ .نونڊ، شادي وغيره وقت چؤنري وغيره کوڙڻ لاءِ خاص فريمن واريون ڪائيون يا سايون ٽاريون (8)

نونڊ .n. A Kind of wooden frame with image of a bird in the middle, which the Lar Hindus place over their house doors on wedding and other festive. (9)

هندو ماڻهن جي طرفان شادي ۾ ڪيو ويندڙ هڪ ساٿ سوڻ جنهن مان مراد گهوٽ ڪنوار کي بدنظر ۽ بلائن يا آفتن کان محفوظ بنائڻ هوندو آهي. اُن ۾ ان دروازي تي ساوا پنن، ساوا مرچ ۽ سايون ٽاريون وغيره هڻندا آهن: جنهن مان گذري گهوٽ سيج تائين پهچي، ڪنوار ماڻيندو آهي. (بحواله-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

محترم نوين ڪمار لوهاڻ- سڪرنڊ) هنن بيتن ۾ شاهه سائين ڪنهن عام شاديءَ جي رسم ۽ طور طريقا بيان ڪرڻ نٿو چاهي پر انهن لفظن ۽ اصطلاحن کي استعاري طور استعمال ڪيو اٿائين. سلوڪ جي راهيءَ کي تنبيهه ٿو ڪري ته اي طالب تون پنهنجي جسم ۽ جان تي ڪو قابو نٿو رکين. پنهنجي نفس تي ڪا سختي نٿو ڪرين. محبوب حقيقي جي رضا ۽ قرب حاصل ڪرڻ لاءِ ڪا ڪوشش نٿو ڪرين ۽ وري سڏ ڪرين ٿو ته بنا ڪنهن تڪليف جي توکي محبوب جو وصال نصيب ٿئي. آخري بيت ۾ ان سيج ماڻڻ يعني واصل بِاالله ٿيڻ جو طريقهٔ ڪار سمجهائي ٿو. چوي ٿو ته اها ڪاميابي اهي حاصل ڪندا، جن پنهنجي محبوب جي هيڪڙائي تي ايمان آندو ۽ پرهيزگاري ڪندا رهيا ۽ رب کان ڊڄندا رهيا. يعني هنن پنهنجي سوچ ۽ فڪر ۾ پنهنجي محبوب جي ايتري بي پناهه محبت سمائي ڇڏي آهي، جو هر وقت ان خوف ۾ رهن ٿا ته ڪٿ ڪنهن ڳالهه تان سندن محبوب ساڻن ناراض نه ٿي وڃي. اهڙن ڀانهن کي خود محبوب حقيقي، ساٿ سينگار ڪرائي، نونڊيين چاڙهي سيج تي پهچائي ٿو.

(ب)- استعاري جي مختصر بيان کانپوءِ هاڻ سر آسا ۾ استعمال ٿيل ”تشبيهن“ جو جائزو وٺون ٿا. سڀ کان اڳ اهو معلوم ڪجي ته ”تشبيهه“ چاکي ٿو چئجي؟

”دي آمريڪن هيرٽيج ڊڪشنري آف دي انگلش لينگويج“ ۾ اچي ٿو:

"Simile, noun, a figure of speech in which two essentially unlike things are compared in a phrase, introduced by "like" or "as" ,as in "*so are you to my thoughts as food to life*"

يعني تشبيهه ڳالهائڻ/ ٻولي جي اها علامت آهي، جنهن ۾ ”جهڙو“ يا ”جيئن“ لفظ جو استعمال ڪري جملي ۾ اهڙين ٻن شين جي هڪ جهڙائي بيان ڪجي ٿي، جن ۾ بظاهر ڪا به مماثلت نه هجي، ”جيئن منهنجي سوچن لاءِ تون ائين آهين، جيئن زندگي لاءِ کاڌو“ مطلب ته جڏهن ڪنهن هڪ شيءِ جي ڪنهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

خوبي يا خامي کي وڌيڪ نمايان ڪرڻ لاءِ ساڳيون خوبيون رکندڙ ڪنهن وڌيڪ بهتر شيءِ سان ڀيٽ ڪرائجي ته ادبي زبان ۾ ان کي ”تشبيهه“ چئبو آهي.

سر آسا جي ٻئي داستان جي پهرين بيت ۾ لطيف سائين نهايت سٺي ۽ منفرد تشبيهه ڪم آندي آهي:

نيراني نيڻ، نيئي آچ پرينءَ کي،
ستر ڪاڏا ڪيڻ، جُهُ ڏنو منهن محبوب جو.

هن داستان ۾ شاهه سائين اکڙين بابت مختلف اندازن جي ذريعي مجازي توڙي حقيقي عشق بابت ڳوڙها ويچار بيان ڪيا آهن. ڪٿي چوي ٿو ته جي صبح ساڻ پهريون ديدار منهنجي اکين پرينءَ جو نه ڪيو ته ڪڏي ڪانون کي ڪارائي چڙيندس. ڪٿي چوي ٿو ته پرينءَ سان منهنجي محبت جو ناتو ايترو ته پڪو آهي جو اکيون چاهي غير ڏي ڪٿان ته به مون کي پرين ٿو نظر اچي. هن بيت ۾ هو نيراني پريئن جي ديدار کي ان خوشيءَ ۽ تسڪين سان تشبيهه ڏئي ٿو جيڪا بکئي کي اچانڪ ستر طعام ملي وڃڻ سان ٿئي ٿي. اڳتي چوي ٿو:

تن نيڻن کي نيران، جنين ساجهر سيڻ،
جي جسي ۾ جان، ڪَرَ حضوري حج ڪيو

حضوري حج= وڏو حج، حج اڪبر (10)

هن بيت ۾ ٻه تشبيهون استعمال ٿيون آهن. پهرين مصرع ۾ چوي ٿو ته صبح ساڻ سڄڻ جو ديدار نصيب ٿيڻ ايئن آهي. جهڙو جڻ ان ديدار لاءِ اجايل بکايل نيڻن کي ٺيرن نصيب ٿي. ٻي مصرع ۾ ان بيان کي جاري رکندي چوي ٿو: جيءَ جسي ۾ جان ڪر حضوري حج ڪيو. يعني دلبر جي ديدار سان اکين جي ته جڻ نيرن ٿي پر عاشق جي جسم ۾ جان لاءِ ته اها ملاقات حج اڪبر مثل آهي. يعني اهو ديدار ۾ اها سعادت ايتري ته املهه، عزت ۽ اعزاز واري آهي، جهڙو ڪر حج اڪبر نصيب ٿيڻ. اڳتي چوي ٿو:

اکين کي آهين، وڏا وجهه وڙهڻ جا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مـنـدي بـيـئـيـون مـامرو، جهـيـڙو نـہ لاهـيـن،
جيئن سي ڪـڪـر اپ ۾، آگـمـيـون آهـيـن،
جهڙ ڦڙ نہ لاهين، وسن سانوڻ مينهن جان.

هن بيت ۾ بہ شاهہ سائين ٻہ تشبيهون استعمال ڪيون آهن. ٽين مصرع ۾ هووراڻ لاءِ تيار ڳوڙهن ڀريل اکين کي ان ڪڪر سان تشبيهہ ڏئي ٿو جيڪو وسڻ لاءِ پريو بيٺو هجي. بعد ۾ اکين مان اهو وسڪارو شروع ٿي وڃي ٿو ۽ بيهڻ جو نالوئي نٿو وٺي. ٽينءَ مصرع ۾ ان ڪيفيت کي هو سانوڻ جي مينهن سان تشبيهہ ڏئي ٿو. داستان چوٿون جي بيت 1- ۾ شاهہ سائين هڪ بلڪل منفرد تشبيهہ جو استعمال ڪيو آهي. چوي ٿو:

منهن ڪر منجهارا، ڀهران ڍُوندِ مَ ڍور جيئن،
جي اڪـڙيـن آرا، تـہ ڪـنـڌيءَ اچـڻ ڏاڪـڙو.

ڍوندِ= ڳول، تلاش ڪر- (س. ڪ. شاعرن جي لغت ص۔ 205)

آرا= دل جو لاڙو، پيار، انگل، ناز، وغيره (س-ڪ شاعرن جي لغت ص-3)

هن بيت ۾ هڪ عام ماڻهو کي شاهہ سائين ڍور سان تشبيهہ ڏئي ٿو جيڪو حق حقيقت کان بي خبر آهي، هو جانور وانگر پنهنجي دنياوي گهرج جي شين ڳولڻ لاءِ هت هُت منهن هڻندو وتي ٿو. شاهہ سائين کيس هدايت ڪري ٿو اگر توکي حق حقيقي تائين پهچڻو آهي تہ پنهنجي مـن، پـنـهـنـجي قلب ڏانهن رجوع ڪر، اتان ئي توکي اها واٽ نصيب ٿيندي، پر جي تنهنجا نيڻ، تنهنجو من دنيا جي نازن نخرن ڪٽڻ ۾ پورا آهن تہ پوءِ اي بندا حقيقي منزل تي پهچڻ ڏاڍو ڏکيو آهي. هن ئي داستان جو 16- 17 بيت آهن:

منهـن تـہ موسـيٰ جهـڙو، عـادت ۾ ابـلـيـس،
اهڙو خام خبيث، ڪـدي ڪـوهـہ نـہ چڙيـيـن.

•

منهـن تـہ مـوسـيٰ جهـڙو، سيـرت شيـطـانـي،
بـازي بـيـرانـي ، ڪـدي ڪـوهـہ نـہ چڙيـيـن.

هن ئي سر ۾ شاهہ سائين سچي ۽ ڪوڙي يا موحد ۽ مشرڪ لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حضرت ابراهيم ۽ آذر کي استعاري طور استعمال ڪيو آهي. هنن بيتن ۾ هو اندر جي ڪارن ۽ ڪوڙن کي ابليس يعني شيطان سان تشبيهه ڏئي ٿو ۽ انهن منافقن کي مخاطب ٿي چوي ٿو تہ منهن ۾ يعني ظاهري طور طريقت ۾ تہ حضرت موسيٰ جهڙا ٿا لڳو يعني نيڪ صالح ۽ موحد لڳو ٿا. پر اندر تہ پورا شيطان جهڙا آهيو. ان لاءِ سنڌي ۾ هي چوڻي بہ مشهور آهي، "ٻاهر ٻولي هنج جي، اندر ڪارو ڪانءُ"

داستان چوٿين جي هن بيت ۾ شاهہ لطيف تشبيهہ ۽ استعاري ٻنهي صنعتن جو استعمال ڪيو آهي. چوي ٿو

محروم ٿي مري ويا، ماهر ٿي نہ مئا،
چڙيءَ جئن چهنج هڻي، لڏيائون لئا،
حباب ٿي هئا، انهي واديءَ وچ ۾.

حباب= پاڻيءَ جو ڦوٽو، ٻوڙيو (بل) پاڻيءَ جو ڦوٽو، ڦوڪٽو (قلب) وغيره
(س.ڪ. شاعرن جي لغت ص- 171)

شاهہ سائين چوي ٿو تہ وڏا وڏا عالم ۽ عارف بہ هن ڪائنات جو ڳجهہ صرف ايترو ئي معلوم ڪري سگهيا جيترو ڪا جهرڪي گاهہ جي ڪنهن وڏي گڏي يا انبار ۾ چهنب هڻي، پنهنجو قوت کڻي. ڪائنات جي وسعت ۽ گهرائي جو علم جيڪو انهن عالمن کي حاصل ٿئي ٿو سو اهڙو آهي، جهڙو ان جهرڪي جو علم. جنهن پيٽ قوت لاءِ جڏهن گاهہ جي گڏي ۾ چهنب هڻي ٿي تہ ان کي ڪهڙي خبر تہ ان انبار جي گهرائي ۽ وسعت ڇا آهي؟ ان ۾ اندر ڇا ڇا آهي. يعني هو پنهنجي ادارڪ مطابق ايترو ئي ڄاڻي سگهن ٿا. آخري مصرع ۾ هو انهن کي استعاري طور حباب يعني جر ڦوٽو سڏي ٿو. چو تہ هنن جي فاني زندگي هن ڪائنات جي زندگي جي حساب سان تہ ايتري ئي آهي.

داستان چوٿين جي 46 بيت ۾ چوي ٿو:

تن تسبيح من مٽيو، دل دنبورو جن،
تندون جي طلب جون وحدت سر وڄن،

وحده لاشريڪ لَهُ، اهو راڳ رڳن،
سي ستائي جاڳن، ننڊ عبادت ان جي.

هن بيت ۾ شاهه لطيف، الله پاڪ جي پهتل عارف، عاشق، ۽ عابد پاڻهن جو بيان ڪندي ڪجهه تشبيهن جو استعمال ڪيو آهي. هي پاڻها پنهنجي ظاهري وجود جي نفي ڪري، "فنافي الله" واري منزل تي رسيل هوندا آهن ۽ پنهنجي وجود تي رب واحد لاشريڪ جي وجود برحق اهڙو تہ حاوي ۽ طاري ڪري ڇڏين ٿا جو انهن جو جسم ئي تسبح مثل ٿيو پوي. انهن جو انگ انگ صرف رب جي ذڪر ۾ محو رهي ٿو. انهن جو مَن تسبيح جي داڻي جهڙو ٿيو پوي تہ دل ان دنبوري جهڙي ٿيو پوي. جنهن جي تندن تان هر وقت رب جي هيڪڙائي جو راڳ پيو آلاپجي. انهن جون رڳون وحدانيت جو راڳ ڳائينديون رهن ٿيون. اهي پاڻها پوءِ ان منزل تي وڃيو رسن، جتي انهن جي ننڊ بہ سجاڳي بنجي وڃي ٿي ۽ اها ننڊ بہ انهن جي عبادت اِلاهي ۾ شمار ٿئي ٿي.

سر آسا ۾ شاهه سائين نهايت سولا، عام رواجي زندگيءَ مان اخذ ڪيل ۽ نهايت پر اثر استعارا ۽ تشبيهون استعمال ڪيون آهن. انهن مان ڪجهه سندس ٻين سرن ۾ بہ ساڳئي مطلب لاءِ استعمال ٿيل آهن. جئن روڻٺارڪين اکين کي جهڙ ۽ روڻ کي سانوڻ مينهن سان تشبيهه، سر سارنگ ۽ سر سهڻيءَ جي هڪ وائيءَ ۾ بہ ڏني وئي آهي. سنياسي بہ استعاره ۽ تشبيهه طور سر رامڪلي ۽ پورب ۾ بہ استعمال بہ ٿيون آهي. باقي گهڻو ڪري تہ بلڪل نوان استعاره ۽ تشبيهون استعمال ٿيون آهن جيڪي نہ شاهه کان اڳ ۽ نہ گهڻو ڪري پوءِ استعمال ٿيون آهن. اهو شاهه لطيف جي ئي تخيل ۽ تصور جي اعليٰ پرواز آهي، جنهن سندس شاعريءَ کي ايترو حسن، وسعت ۽ گهرائي بخشي آهي، جو اها هميشہ لاءِ دلين ۽ ذهن تي نقش ٿي وئي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حوالا:

1. The Mac Millan encyclopedia" (New edition) Market house rylisburry-1986-p-805
2. مرزا قليچ بيگ "علم بديع ۽ علم عروض" اداره قليچ، ٽنڊو ٺوڙهو حيدرآباد، ڇاپو پهريون 1953ع ص 87
3. شاهواڻي غلام محمد "شاهه جو رسالو" سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي 1993ع ص 710
4. ساڳيو، ص: 717
5. بلوچ عبدالستار (تحقيق ۽ ترتيب) "سنڌيڪا لغت" سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي 2006ص 624
6. ڊاڪٽر فهميده حسين (نگراني ۽ ايڊيٽنگ) "سنڌي ڪلاسيڪي شاعرن جي لغت" شاهه عبداللطيف ڀٽائي چيئر، ڪراچي يونيورسٽي 2004 ص 59
7. ساڳيو ص- 59
8. بلوچ عبدالستار "سنڌيڪا لغت" حوالو مٿي ڏنل ص. 502
9. The American Heritage Dictionary of English "Language
10. شاهواڻي غلام محمد، "شاهه جو رسالو" حوالو ڏنل ص. 709

نوٽ: هن مقالي ۾ شاهه سائين جا بيت محترم غلام محمد شاهواڻيءَ جي مرتب ڪيل "شاهه جو رسالو" مان ورتا ويا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فيض جو ٽيجو

ڀٽائي ـ سر آسا ۾ اکيون

شاهه عبداللطيف جي شاعري خاص ڪري اها شاعري، جنهن ۾ هن انسان جي ان احساس کي پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، جيڪو فطرت طرفان سندس وجود ۾ چوندڀ ڪرڻ لاءِ اڀرندو آهي. جوانيءَ جي ان احساس کي سماجي وهنوار جي اثر ڪي وقت ۽ حالتن تحت هلڻو پيو آهي. ڀٽائيءَ جي سر آسا ۾ جيڪو اکين جو ذڪر آهي. اسين پنهنجي آهر ان کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪيون ٿا.

سڀ کان پهرين اهو سمجهڻ گهرجي ته شاعر جنهن دور ۾ موجود هو. ان دور جون سماجي حالتون. خاص ڪري جنسي تعلقات جي صورتحال ڪهڙي هئي. ڀٽائي صاحب جي دور جو جيڪو سماج هو. ان ۾ سماج جي اندر نه صرف ڪرت جي خانداني ورهاست هئي بلڪ خود جنسي تعلقات به ورهايل هئا.

هڪ خاندان ٻئي خاندان يا قبيلي ۾ شادي نٿي ڪري سگهيو. قبيلو ته پري جي ڳالهه آهي پر خود پنهنجي خاندان ۾ به ان کي چوندڀ جو حق نه هئو. اهو حق جيڪو هن کي هئڻ گهرجي، اهو سندس خاندان جي وڏن وٽ هئو. اهڙا نوجوان جن جي زندگي جو فيصلو ٻين وٽ هو. انهن جي اندر جيڪي احساس ۽ جذبا اڀري ٿي سگهيا. انهن جو ڪو به درمان نه هو. سڀ حسرتون. مسرتون ۽ خواهشون هڪ ئي ڏڪ ۾ دفن ٿي ٿي ويون. مڙد لاءِ جيڪا عام ڳالهه هئي ته هو مڙس آهي. جيڪو چاهي سو ڪري پر ساڳئي وقت ڏٺو وڃي ته اڄ سڌي طرح عورت به ان مان فائدو حاصل ڪندي رهي. سماج اندر اُهي پابنديون ڪي گهڙيءَ ۾ اڀري سامهون نه آيون پر اهي سماجي ۽ معاشي رشتن جي ارتقا ۾ ڪنهن خاص وقت ۾ جاءِ ڪان شروع ٿيون ۽ پوءِ انهن مڪمل طور هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مضبوط شڪل اختيار ڪئي.

مختلف ٻنڌڙن ۾ ڦاٽل انساني وجود. پنهنجي اڻ داخلي جذبي جي اظهار لاءِ پنهنجي عضون کي هٿيار طور ڪتب آندو مثلاً:

اکِ ڀڃڻ يا هٿڻ. ٻنهين پرن کي مٿي اشارو ڏيڻ، ، ميش ڏيڻ، هٿ جو اشارو، ڪنڌ جو اشارو سيني ڏيڻ وغيره. اُهي سڀ عمل انسان پنهنجي پسند جو اظهار ڪرڻ لاءِ ڪتب آندا ۽ اڳيون وجود ان اشارن مان اهو سمجهي وٺندو هو ته هو ڇا ٿو چاهي. ٿوري لفظن ۾ ته سماج اندر جڏهن پنهنجي داخلي خيالن جي اظهار تي پابندي وڌي وئي ته انسان پنهنجي وجود جي عضون کي هٿيار طور ڪتب آندو. جنسي اظهار طور ڪتب اينڊڙعضون جي ان مخصوص عملن کي اڳتي هلي محبوب جي ادائن ۾ شامل ڪيو ويو. ساڳي طرح پکين کي پڻ ان جذبي يا احساس کي پهچائڻ ۾ استعمال ڪيو ويو. جاگيرداريت جي قدرن کي سامهون رکندي ڏٺو وڃي ته هڪ امير، غريبن جو رت چوسي، تاج محل ٺاهي سگهي ٿو پر هڪ پورهيت پنهنجي پرينءَ کي چاندي جو ڇلو ڳانو مساڳ، مصري، وغيره ئي ڏئي ٿو سگهي ۽ اُهي شيون جيڪي محبت جي اظهار طور موڪليون ويون، اهي پڻ وقت ۽ حالتن مطابق هڪ مخصوص مقام رکن ٿيون.

ان دور جي شاعرن پنهنجي حساس نظر سان ان منظرن کي پنهنجي شاعريءَ جو محور بڻايو. جماليات منظر، فطرت جي وسيع ۽ آزاد منظرن ۾ جمندڙ انسان پنهنجي داخلي / جنسي احساس جي محرومي کي نه صرف محسوس ڪيو بلڪ ان جي نجات لاءِ پاڻ توڙيندو رهيو. ان احساس کي توهان ڪوبه نالو ڏيو مثلاً عشق، عشق حقيقي، محبت، عشق مجازي، آرو وغيره.

پر احساس اهو آهي، جيڪو فطرت جي وسيع حسن مان پنهنجي معيار ۽ سوچ مطابق پنهنجو همسفر ڳولڻ چاهي ٿو. پر جي ملي ٿو وڃي ته ان کي ماڻڻ پڻ مسئلو هو. ڇاڪاڻ ته يا ان ڪان اڳ جتي سماج ۾ خانداني رشتن جي ڇاپ هئي، جڏهن پرين ته ملي ٿي ويو پر ان کي سندس خاندان وارا قبول ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لاءِ تيار نہ هئا. اهي خاندان هئا جن ۾ آزاد جنس جو تصور موجود هو. جن کي باهريان آيل خاندان قبول ڪرڻ لاءِ تيار نہ هئا. سنڌيءَ ۾ چوٽي آهي تہ ڪهڙي لوريءَ ورايو اٿئي يا لوري لڳي اٿئي. بنيادي طور اهو اشارو آهي. لورا خاندان جي عورت سان عشق وغيره جو. مختصر تہ ڀٽائي صاحب جي دور ۾ جيڪو عشق ڪيو ويندو هو اهو هوندو بہ بنيادي طور مجازي هو پر ان کي حقيقي چوڻ ضروري هو ڇاڪاڻ تہ سماجي قدر مطابق حقيقي عشق هڪ مڙد مومن لاءِ ضروري هو. ان مجازي عشق لاءِ جيڪا اڪ ۽ دل انسان هٿيار طور استعمال ڪئي آهي، ڀٽائي صاحب هڪ شاعر جي روپ ۾ ان کي ڪيئن ٿو پيش ڪري. سر آسا اهڙن بيتن سان ڀريل آهي. وڏي ڳالهہ تہ سماج ۾ جڏهن لڳاتار محرومي ۽ مايوسي هوندي آهي تہ پوءِ شاعر ان محرومي کي ڪهڙي نموني ٿو پيش ڪري. اهو ان شاعر جي ان احساس تي دارو مدار رکي ٿو. جيڪو انسان جي ان جذبي جو قدر ڪندي جنم وٺي ٿو. ڀٽائي صاحب جڏهن اکين جي ان مخصوص ادا کي پيش ڪندي، ان دور جي رڪ جي اوزار سان تشبيهہ ڏئي ٿو تہ: اکين جي ذريعي جڏهن ڀرين نيهن جي نياپو منجن ٿا تہ ان جو اثر ڪهڙو نڪري ٿو. ٿورو سندس هن بيت تي غور ڪيو وڃي.

گجر کي گجميل جون تارن ۾ تبرون،
هٽي حاڪمين کي زور ڀريون زبرون.
ڪاڪ ڪنڌيءَ قبرون. پسو پر ڏينهن جون. (مومل- راڻو)

ڀٽائي صاحب يا سنڌ جي ٻين شاعرن پنهنجي خيال جو اظهار اڪثر ڪري عورت جي روپ ۾ ڪيو آهي، جنهن مان دور جي بندشن گهٽ ۽ ٻوسٽ واري ماحول کي چٽو سمجهي سگهجي ٿو. سر آسا ۾ جيڪو اکين جو ذڪر آهي، ان ۾ مڙد جي پنهنجي جذبن جو خالص اظهار آهي:

وَسنِ ۽ وهسن، ڏيهاڙي ڏسڻ لاءِ،
ڏسي ڏسي آئيون، توءِ تلا شون ڪن،
ڏاپيو نہ ڏاپن، پسڻ منجهان ڀرين جي. (آسا)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيڏو نہ درد آهي، هن سٽن ۾ ، ڪيڏو نہ خوبصورت تصور آهي، هڪ شاعري جو جيڪو پنهنجي پرين کي پسڻ لاءِ آتو آهي، جڏهن تہ اکيون وري بہ ڏسو وجن پر جيڪو داخلي احساس آهي، جيڪو ان کي روز واٽن ڏي وٺي اچي ٿو. اهو مائو ٿئي ٿو چو تہ ان لاءِ حالتون آهن ئي ڪونہ. نتيجي طور اسان پنهنجي ان محرومين جو اظهار نہ شاعريءَ ۾ ڪيو بلڪ ان شاعريءَ سان ان محرومين کي تسڪين ملندي رهي. لڳاتار وڇوڙي ۾ رهندي جي پرين خواب ۾ آيو تہ پنائي ان جو اظهار هن ريت ڪري ٿو:

اکين کي آئون، جان کي جَهلُون پائيان،
لوڪ لتاڙي ننڊ ۾ ساجن سو نائون.
مون کي ماريائون، پاڻ پرچي آئيون. (آسا)

اهو چئي چڏڻ ڏاڍو سولو آهي تہ ان دور جو نوجوان جنسي طور محبوب کي ماڻڻ نہ پيو چاهي پر سچ اهو آهي تہ ان دور ۾ نوجوان کي محبوب ماڻڻ جو حق حاصل نہ هو. نتيجي طور هو پنهنجي راڳ ۽ ويراڳ فن ۽ فڪر ۾ ان جذبي جو اظهار ڪري حقيقي جذبن کي مائو ڪري ٿي ڇڏيو.

اُپرندي ئي سج، پرين جي نہ پسنديون،
ڪدي ٻئي ڏج، اکڙيون ڪانگن کي (آسا)

شاعر جن اکين کي مهٽا ٿو ڏئي پر انهن ساڳين اکين کي هو ڪانگ اڳيان اڇلائي ٿو. چو تہ سج اڀرڻ سان انهن ٻئي ڪنهن کي ڏسڻ بجاءِ پنهنجي پرين کي چونہ ڏٺو.

شاهہ جو رسالو جيڪو سنڌي ڪلاسڪ شاعري جو اهو گڏيل پنڊار آهي، جيڪو پرينءَ جي پسڻ ۽ ماڻڻ لاءِ، خيالن سان پريو پيو آهي:

پل پل ۾ پليانس، پل نہ رهي پرينءَ ري،
جيئن جهوري ڪان جهليائس، جهجيو تيئن جهوريءَ پوي (رپ)

انسان جي فطرت ۾ ماڻڻ کان وڌيڪ ڏکيو احساس نہ ماڻڻ جو آهي. جڏهن منزل ملي ٿي وڃي تہ پوءِ انسان جي ان جذبن کي تسڪين ۽ سڪون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ملي ٿو پر نہ ملڻ جي صورت ۾ هر وقت جهوري ۽ لوري. اُٺتڻ ۽ ٻڌ ترجو حال رهي ٿو. هيٺين بيت ۾ اهڙي ڪيفيت بيان ڪيل آهي، جتي شاعر پنهنجي دل کي روڪڻ جي ڪوشش ڪري ٿو جا روڪڻ جي باوجود هوءَ رڪجي نٿي.

مختصر تہ ڀٽائيءَ جي رسالي ۾ خاص ڪري مومل راڻو ۽ نوري ڄام تماچيءَ جي داستان ۾ متئين طبقي جي عورت ۽ مڙد جي ان جذبن جو اظهار ڪيو آهي، جن پنهنجو تورو ڪئي گهٽو منزل کي ماٺيو آهي. پر آسا ۾ سنڌ جي، ان دور جي، ان نوجوان جي جذبن جو اظهار ڪيو ويو آهي، جن کي صرف عذاب مليو آهي. اهو سلسلو صرف اُتي نہ رڪيو آهي پر سنڌ جي ڪلا سڪ شاعريءَ ۾ پوءِ اها ڀٽائي کان اڳ هئي يا پوءِ آئي، ان ۾ ان جو اظهار ضرور آهي.

جيئن تہ شاعريءَ ۾ علامتن ۽ اهڃاڻن جي وڏي اهميت آهي. ان حوالي سان ڀٽائي جي رسالي ۾ علامتي اظهار تمام گهڻوءَ سٺي انداز ۾ ملي ٿو وڃي:

اکڙين آرو، مونهان، پڇي نہ ڪيو،
اُتي وڃي اڙيون، جتي چَوَڻ نہ چارو،
هينئڙو ويچارو، واٽون جهليو وجهلي.
(آسا)

محمد مارو خشڪ

شاهه لطيف: هڪ سهڻو صلاحڪار

چڱائيءَ ۽ برائيءَ جي جنگ، صدين کان جاري آهي. انهيءَ ويڙهه ۾ چڱا ماڻهو سدائين چڱائي جي پاسي هوندا آهن، جيڪي چڱائي جي ڪاميابي لاءِ ان جي حمايت ۽ برائي جي مخالفت ڪندا رهندا آهن. ان سان گڏوگڏ چڱن ڪمن جون صلاحون پڻ ڏيندا رهندا آهن.

شاهه عبداللطيف ڀٽائي پڻ چڱائي چاهيندڙ شاعر هو، جنهن ڪري هو شاعريءَ ذريعي، ماڻهن کي سٺيون سٺيون صلاحون ڏئي ويو آهي. هن، سر آسا ۾ جيڪي صلاحون ڏنيون آهن، انهن مان ڪجهه هيٺ بيان ڪجن ٿيون.

خراب صحبت کان پري رهڻ جي صلاح:

چوندا آهن ته "جهڙي صحبت تهڙو اثر" چڱن جي صحبت ۾ هلبو ته چڱو ٿيندو، پر جيڪڏهن ڪو برن سان گڏ هلندو ته گهٽو ڪري انهن جو منفي اثر پوندو. اهوئي سبب آهي، جو اهڙن ماڻهن جي محفل کان پري رهڻ جي ڳالهه شاهه سائين هن طرح ڪئي آهي.

وينـــي جَـنـــي وَٽ، ڏڪـنـــدو ڏاڍو ٿـئـــي،
سا مجلس ئي مَٽَ، جي حاصل هوءِ هزار جو.

(سر آسا. 8/7 بلوچ)

[جن (ماڻهن) جي پرِ ۾ ويهڻ سان تڪليف پهچي، اها مجلس ئي ڇڏي ڏي، توڙي جو ان مان هزارين روپين جو فائدو ٿيندو هجي.(يعني: روحاني يا اخلاقي طور مفلوج ڪندڙ ماڻهو کان پري پڃڻ ڀلي ته ان مان مالي فائدي جا امڪان هجن)]ڪي ماڻهو ظاهري طور همدرد لڳندا آهن پر جيڪڏهن غور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سان جائزو وٺبو تہ انهن جي جواب ۾ بہ "ٻوڏ" يا نفرت جو اظهار ملندو. اهڙن ماڻهن سان بہ گهڻي حجت نہ ڪجي.

جَنـي سنـدي جِـيءَ ۾ پَـتـون پَـتـيـن ٻـوڏُ،
کهڙو ڪريـيـن ڪـوڏ، هنـيـڙا پَـسـي تـن کي.

(سر آسا 10/7 بلوچ)

[جن ماڻهن جي ظاهري جيء (جواب) ۾ تمام گهڻي نفرت هجي، ان سان زياده حجت (خوشيءَ) ڪرڻ مان ڪهڙو فائدو؟]

چڱن جي صحبت ۾ گڏ گذارڻ جي صلاح:

هن ڌرتيءَ تي اهڙا بہ انمول يا باسمجهہ ماڻهو رهن ٿا. جن سان گڏ رهجي ٿو تہ من کي سڪون ملي ٿو. سندن سهڻيون ڳالهيون سيبائن ٿيون. جنهن ڪري پريشانيون ۽ مايوسيون منٽن ۾ ختم ٿيو وڃن. شاهہ سائين اهڙن ماڻهن جي نہ رڳو پيرن ۾ يا ڪچهرين ۾ ويهڻ جي صلاح ڏني آهي پر پاسي ۾ گهر اڏائي ويهڻ جي پڻ نيڪ صلاح ڏني آهي.

ويـنـي جَـنـي وٽ، ڏکـنـدو ڏُور ٿـئـي،
تـون تـنـيـن سيـن ڪَـٽِ، اوڏا اڏي پـکـڙا.

(سر آسا 9/7 بلوچ)

[جن جي پيرن ۾ ويهڻ سان ڏک ۽ پريشانيون دور ٿي وڃن. انهن جي پيرن ۾ گهر اڏي، زندگي جا خوشگوار ڏينهن گذار]

چڱن ماڻهن سان جيڪڏهن صحبت رکجي تہ مشڪلاتن ۽ مصيبتن سان مقابلي لاءِ تيار ٿجي، ڇو تہ چڱا ماڻهو هميشہ حق جا حامي هوندا آهن، جنهن ڪري انهن سان گڏجڻ وارن ماڻهن کي بہ تڪليفون سَهڻيون پونديون آهن. ان ڪري ضروري آهي تہ انهن سان صلاح مصلحت ڪري پوءِ مصيبتن کي منهن ڏجي ڇو تہ انهن جي صلاح کان سواءِ مقصد حاصل مشڪل آهي.

سُـتـوئـي سيـج گـهُـريـن، جفا ڏئـيـن نـہ جان،

صلح رءِ سيٽان، متان نونڌين نہ چڙهين.

(سر آسا 15/6 بلوچ)

[(تو ۾ هڪ خرابي آهي جو) جسم کي تڪليف ڏيڻ بنا، سواءِ ڪنهن جدوجهد يا جستجو جي، اعليٰ مقصد جي حاصلات جي ڳُهر ڪرين ٿو. (جيڪو ممڪن نہ آهي) ان لاءِ توکي سيٽن (چڱن ماڻهن) سان صلح ۽ اتحاد ڪرڻو پوندو]

اڳرائي ڪندڙ کي صبر جي صلاح:

جنگين ۽ جهيڙا ٽن نمونن جا ٿيندا آهن.

1. اڳرائي واري ويڙهہ يا جهيڙا
2. مجبوري مان ويڙهہ
3. اڻ ڄاڻائي مان ويڙهہ يا جهڙا

مجبوريءَ واري ويڙهہ ماڻهن تي مسلط ڪئي ويندي آهي، تنهنڪري ان کان بچاءِ جو طريقو ويڙهہ ئي آهي. اتي مزاحمت هر صورت ۾ ڪرڻ گهرجي. شاهہ سائين بہ خاموش ٿي ويهڻ بجاءِ چيو آهي تہ:

سُورهہَ مَرين سوبَ کي تہِ دِل جا وَهَمَ وسار،
هَڻَ پالا وِڙهہ پاڪرين آڏي ڍال مَ ڍار،
متان تيغ تَرار، مارِ متارو ٿِيين.

(سر ڪيڏارو 3/5 شيخ)

[اي سورهيہ جيڪڏهن سوب لاءِ مرڻ کان بہ نٿو مڙين تہ پوءِ دل ۾ موجود سمورا خوف ختم ڪري وڙهہ. ڍال کي آڏو ڏيڻ بجاءِ پالا ڪٽي وڙهہ ۽ پاڪرن ۾ جهلي دشمن کي ڪيرائيندو اچ- ضرورت وقت تلوار مياڻ مان نہ ڪڍ. اهڙي صورت ۾ دشمن کي مار تہ طاقتور سڏجين]

ان جي ڀيٽ ۾ اڳرائي ڪندڙ جي ڪا بہ مجبوري نہ هوندي آهي. هن جي مجبوري ذاتي لالچ ۽ حوس آهي. جنهن کان بچڻ لاءِ صبر جي تلقين بہ حد ضروري آهي. شاهہ سائين اهڙن ماڻهن کي صبر ڪرڻ جي تلقين هن طرح ڪري ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪَـرا! ڪـمـدن ڪَـتـيـو، هـارايـو هُـوڙن،
چـڪـيـو نـہ چـونـدن ، هُـو جـو ساءُ صـبـر جـو.

(سر آسا 7/20 بلوچ)

[صبر ڪر (چوتہ) صبر ڪندڙن ئي ڪتيو آهي. جن تڪڙ مان اڳرائي ڪئي آهي، انهن هارايو آهي. صبر جو ميوو اڳرائي ڪندڙن ڪي ڪڏهن بہ نصيب نہ ٿيو آهي]

نِـمـي ڪـمـي نـهـار تـون، ڏمـر ڏولائـو،
ٿيـيـن سـاجـائـو، جي اُپـيـيـن انـهـيءَ پـيـر تـي.

(سر آسا 7/19 بلوچ)

[صبر ءِ شرافت وارين نظرن سان نهار چو تہ ڪاوڙ (جنگ) ڏکن ءِ پريشانين جو سبب بڻجي ٿي. انهيءَ ڳالهہ تي جي ڌيان ڏين تہ تون بہ ساجاهہ وند سڏبين]

جيڪو ماڻهو بي سمجهي سبب، ڪيني ءِ حسد ڪي من ۾ سانڍي پنهنجن سان ئي ويڙهہ ڪري ٿو، شاهہ سائين ان ويڙهہ جي مخالفت ڪئي آهي. ان حالت ۾ بہ صبر ڪرڻ جي تلقين ڪئي:

هَـو چَـونـئـي تـون مَ چَـئـو واتـان ورائـي،
اڳ اڳـرائـي جـو ڪـري خـطـا سـو ڪـائـي،
پلئہ ۾ پـائـي، ويـو ڪـيـنـي وارو ڪـيـنـڪـي.

(سر آسا 7/15 بلوچ)

[جيڪڏهن هو (تنهنجا مخالف) جيڪي بي سمجهيءَ مان توکي گهٽ وڌ ڳالهائين ٿا، تڏهن بہ انهن ڪي ڪجهہ نہ چئو (چوتہ) جيڪو اڳرائي ڪندو آهي، اهو آخر ۾ خطا يا نقصان ڪائيندو آهي. ڪيني ءِ حسد ڪرڻ واري ماڻهو ڪي زندگيءَ جي جهول ۾ ڪجهہ بہ پلئہ ڪونہ ٿو پوي (ڪوبہ فائدو ڪونہ ٿو پوي)]

هـو چُـونـئـي تـون مَ چـئـو واتـان ورائـي ويـڻ،
سِين سِين سـيـد چـئـي، مَـن مـاري ڪـرمـيـڻ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪاند وڏوئي ڪيڻ، ڪيني منجهان ڪين ٿئي.

(سر آسا 17/7 بلوچ)

[هو توکي چون (گهڻ وڏ ڳالهائين) تڏهن بہ ڪين جواب ۾ ڪوبہ طعنو نہ ڏي. سيني سان ڳالهائڻ وقت نرمي وارو رويو رک. صبر ئي وڏو انطعام آهي. ان کي سڀ ڪجهہ سمجهہ، چو تہ ڪيني منجهان ڪجهہ بہ ڪونہ ٿو سري]

جج يا قاضي کي صلاح:

ڪنهن بہ سماج ۾ عدل ۽ انصاف جي مستحڪم هجڻ جو دارو مدار ججن جي فيصلي جي نوعيت تي هوندو آهي. ڪنهن قاضي يا جج ۾ ڪهڙيون خاصيتون هجڻ گهرجن، جو ان جي انصاف ۾ رڪاوٽون نہ اچن. ان لاءِ شاهہ سائين وٽ هينيان شرط آهن:

الف - ڪنهن شريف ماڻهو کي ڪجهہ بہ نہ چئجي (ڪورٽ جي ڪٽهڙي ۾ نہ آڻجي)

ب - فيصلي ڏيڻ وقت سزا ڪاڌل ڊر ڪيڏي بہ ڪاوڙ ڪري، ان تي ڪاوڙ نہ ڪجي پر ادب ۽ شرافت سان ڳالهائجي.

ت - غربت واري زندگي وڏيڪ بهتر آهي، تنهن ڪري غربت واري زندگي ۾ رهڻ بهتر آهي، چو تہ ٺٺ ٺانگر ۾ رهڻ جي ڪري جج جون ضرورتون بہ وڌنديون، جنهن ڪري هو ضرور رشوت وٺي پنهنجي ضرورتن جو پورائو ڪندو. تنهن ڪري شاهہ سائين ڪيس غربت سا ن زندگي گذارڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

ث - قاضي کي کپي تہ اندر جي آواز تحت يا ضمير موجب فيصلو ڏئي پر ڪنهن جي دٻاءَ ۾ اچي فيصلو نہ ڏئي. مٿيان اصول هڪ بهترين جج لاءِ تمام ضروري آهن، جيڪي هيٺين بيت ۾ موجود آهن:

اڻ چوندن کي مَ چئُو چوندن چيو وِسار،
اَنئي پهر ادب سين، پَر اهائي پار،
پايو منهن مونہ ۾، غربت ساڻ گذار،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"مفتي" منجهه وهار، تہ "قاضي" ڪاٺيارو نہ ٿيين.

(سرآسا 16/7 بلوچ)

[جيڪي ڪجهہ نہ چوندا هجن، انهن کي ڪجهہ نہ چئو. پر جيڪي (تنهنجي لاءِ) اڻ وڻندڙ ڳالهہ ڪن انهن کي بہ ڪجهہ نہ چئو. هر وقت ادب ۽ اخلاق واري زندگي گذار (جو تہ تنهنجي ادب ۽ اخلاق جي ڪري، متان ڪنهن جي زندگي ۾ سڌارو اچي وڃي). شريفانہ طريقي سان، گمنامي ۾ سادي زندگيءَ گذار. پنهنجي اندر جي ضمير موجب (بنا ڪنهن دٻاءَ جي فيصلو ڏي، تہ ڪنهن وٽ بہ تون ڪاٺيارو نہ ٿي سگهين.]

هتي "مونن ۾ منهن وجهڻ" مان مراد گمنام يا شرافت واري زندگي گذارڻ کي چيو ويو آهي.

فڪر ۽ اعليٰ سمجهہ ذريعي پاڻ کي تبديل ڪرڻ جي صلاح:

ڪنهن بہ ظالم کي اهوئي ماڻهو صحيح نموني حق جي ڳالهہ چئي سگهي ٿو، جيڪو همت ۽ حوصلي سان گڏ پاڻ ۾ فڪري سگهہ يا سمجهہ پيدا ڪري ٿو.

ڪَن گهرجي ڪلمو، سيڪي سُٽڻ لاءِ،
فڪرسين ڦيراءِ، تہ همہ کي حَق چوين.

(سرآسا 9/6 بلوچ)

[ڪن کي هر قسم جي ڳالهہ ٻڌڻي پوندي آهي. (هر قسم جي ڳالهہ ٻڌڻ لاءِ هيرائجي) فڪر يا سمجهداريءَ سان پنهنجو پاڻ کي بدلاءِ تہ جيئن تو ۾ هر ڪنهن کي حق چوڻ جي همت پيدا ٿئي.]

شاهہ سائين پنهنجي شاعري ۾ صلاح ڏيئي ٿو تہ گهٽ سمجهہ وارن ماڻهن جي ڪم ڪرڻ واري طريقي جي بلڪل ابتڙ ڪم ڪرڻ گهرجي، جو تہ سندن سوچ بلڪل سطحي آهي، جنهن ڪري هو وڏن ڪمن ڪرڻ جا عادي نہ هوندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اڪ اُلـٽـي ڏار وانءُ ابـتـو عـام سـيـن،
لـهـوارو لـوڪُ وهـي، تـون اوچـو وَه اوپـار،
مـنـجـهـان نُـوج نـهـار، پُـر پـُنـيـرو پـريـنءُ ڏي.

[توکي اڪ اُلٽي ڏارڻ گهرجي (معمولي نظر بجاءِ وسيع نظرڏارڻ گهرجي. رڳو سامهون نه پر پٺيان به ڏسڻ گهرجي) عام (سطحي سوچ وارن) ماڻهن جي ابتو هلڻ گهرجي، جي ماڻهو معمول موجب (بنا ڪنهن جستجو جي) وهڪري سان گڏ (ماڻهن سان گڏ) هلندا رهن ته تون ان جي ابتڙ متاهين طرف (وهڪر يا ڏاڍ جي سامهون) وڃندو ره. صحيح نموني سان نظر ڏاري (مشاهدو ڪري) ڏس. جيڪڏهن پرينءُ (مقصد) پنيرو هجي (ملڻ مشڪل هجي) تڏهن به عام ماڻهن جي ابتڙ اوڏانهن ضروري وڃجي]

شاهه سائين سمجهائي ٿو ته جتي ظلم ۽ بي واجبي جي ڪاراڻ هجي، اتي سمجهه جي ڏيئي کي ساڻ ڪٽي روشني ڪري پوءِ اڳيان وڃجي. بي صورت ۾ ان انڌيري مان نڪرڻ مشڪل آهي.

ڏورج ڏيـئـو هـٿ ڪـري، ڏور مَ ڏيـان ڏار،
ڪـوڙيـن لـک هـزار، ان اونـداهـي انـڌا ڪـيـا.

(سر آسا 7/4 بلوچ)

[مقصد جي ڳولا لاءِ پهرين ڏيئي (اڳيان وڌڻ جي وسيلي) کي هٿ ڪري. ڏيئي (سمجهه يا اڳيان وڌڻ جي وسيلي) کان سواءِ (اونداهيءَ ۾) ڪنهن (چيز) کي ڳولڻ جي ڪوشش نه ڪر، ڇو ته ان اونداهي (جهالت جي ڪاري رات) ڪيترائي ماڻهو انڌا (علم يا سمجهه کان بي نور) ڪري ڇڏيا آهن]

حوالا:

1. بلوچ، نبي بخش خان (ڊاڪٽر) شاهه جو رسالو شاهه جو ڪلام جلد 8 ۽ 9
2. شيخ، ٻانهون خان "شاهه جو رسالو".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اعجاز ممنائي

سر آسا ۾ نفس سان جنگ

ان ۾ ڪو به شڪ ناهي ته لطيف جي شاعري ڪتابن جي مطالعي بدران فطرت جي مشاهدي مان ڦٽي نڪتي آهي. ان ڪري ئي سندس شاعري فطرتي عڪس سان ڀري پئي آهي. شاهه صاحب پنهنجي چوڏاري وسندڙ دنيا کي نه رڳو چڱي ريت ڏٺو پر ان کي پوري ريت محسوس ڪيو آهي. چو ته هر جذبي يا احساس لاءِ هن وٽ ڌار لفظ آهن ۽ فقط اهو هڪ ئي لفظ ان جذبي يا احساس کي ظاهر ڪري سگهندو آهي. سندس پورو ڪلام ايترو گوڙهو ۽ گهڻن پهلوئن وارو آهي، جو هر سر ۾ ڪي ٿورا بيت پڙهڻ سان سڄي ڳالهه سمجهه نه ٿي اچي ته به عام تاثر قائم ٿي وڃي ٿو. هر سر کي پنهنجو پنهنجو ماحول ۽ وايو منڊل آهي. جيئن سهڻي ۾ درياءُ، سارنگ ۾ مينهن، سسئي ۾ جبل، مارئي ۾ ٿر آهي. تيئن سيراڳ ۽ سامونڊي ۾ مختلف منڊل آهي. فراق جي ڪيفيت ته شاهه صاحب جي ڪلام جي هر سر ۾ ملي ٿي. پر هن سر "آسا" ۾ نه ته ڪو تاريخي واقعو آهي ۽ نه ئي ڪو لوڪ داستان بيان ٿيل آهي، بلڪ هن بابت اهو چيو وڃي ٿو ته ان نالي جي راڳڻي سنڌ ۾ ڪافي آڳاٽي وقت کان هلندڙ آهي. هندستاني راڳ آسا سان ڪافي ملندڙ جلندڙ آهي ۽ ان جي "شد آسا" مان آهي. ليلا رام به هن کي هندي راڳڻي ڪوٺيو آهي.

مضمون جي لحاظ کان هن ۾ مجازي توڙي حقيقي عشق جي باري ۾ وڏو فڪر ۽ فلسفو سمايل آهي. تصوف جي گونان گون نڪتن جي اپٽار ٿيل آهي ۽ سلوڪ واري راهه تي هلندڙ سالڪن جي مختلف منزلن ۽ رتبن جو بيان آيل آهي.

هن سر بابت غلام محمد شهواڻي لکي ٿو ته "شاهه صاحب هن سر ۾

Jeay Sindh

حرص ۽ هوس کان پناهہ گھري ٿو ۽ نفس کي ڏاوڻ ڏئي قابو ۾ رکڻ جي رمز ٻڌائي آهي. خداوند ڪريم انسان جي آزمائش ۽ امتحان وٺڻ لاءِ هن کي حرص ۽ هوس جي مڪان ۾ موڪلي ارشاد فرمايو تہ نفس جي چنبي ۾ نہ اچجان بلڪ سڌي سٽڪ وڃان ۽ پنهنجو پاند نفساني خواهش ۾ نہ ڦاسائجان:

مـون کـي مـون پـريـن، ٻـڌي وڏو ٻـار ۾،
ايـا ايـئـن چـون، مـڃـڻ، پـانـد پسـائـيـن.

ان پريشاني جي جواب ۾ شاهہ سائين طالب کي هدايت ٿو ڏئي تہ دنيا جي ڪوڙي رنگ روپ تي نہ هرکج ۽ سنياسين وانگر تون پنهنجي نفساني ۽ حيواني خواهشن تي سختي سان قابو رک. جيئن سنياسي ڪسي لانگوٽ ٻڌندا آهن، تيئن تون بہ پنهنجي پاڻ تي ضابطو رک تہ پوءِ چارئي ڇُنيءَ پاند صاف سٿرا ڪٽي پار پونديں.

حقيقت هٿي منهنجي جان جدا ڪئي،
هيڪو پساهہ پرينءَ ري سگهان تان نہ ڪٽي،
ڏٽي ئـي ڏٽـي، رهـيـو آهـي روح ۾.

JeaySindh

هاڻي اچو تہ ڏسون تہ نفس ڇا آهي؟ عام تحقيق مطابق اها حقيقت واضع آهي تہ هر انسان ٻن شين جي پيدوار آهي:

(1) ظاهري بدن جنهن کي جسم چئجي ٿو، جيڪو گوشت ۽ هڏن جو ٺهيل آهي ۽ اهو ظاهري اکين سان ڏجي ٿو

سچاپي نہ صورت ريءَ، صورت هڏ مَ سوجهہ،
ٿي ٻاراٽي ٻوجهہ، وجائي وجود کي.

(2) "نفس" جنهن کي روح، جان، عقل ۽ دل چئجي ٿو، جن جو تعلق ملاڪن سان آهي. ان جو بنياد پاڪ ۽ پاڪيزه آهي. ان کي خدا تعاليٰ ڪجهہ مصلحت جي بنياد تي پيدا ڪيو جڏهن انسان هيءَ ظاهري دنيا (حيات) ڇڏي ٿو تہ اهو نفس هن کان جدا ٿي وڃي ٿو جڏهن حضرت محمد ﷺ کان

نفس بابت پڇا ڪئي وئي تہ فرمان الاهي آيو: ” ۽ ماڻهو توکان روح بابت سوال
ڪن ٿا تہ چئہ تہ ”روح منهنجي پروردگار جو حڪم آهي.“

بيشڪ تمام مخلوق ۾ انسان افضل آهي پر هيءُ ظاهري جسم ”حسن“
بدن وارو انسان افضل نہ آهي پر افضل صرف عقل جي بنياد تي آهي ۽ ان جي
عقل سان سڃاڻپ ٿئي ٿي تہ اسين ڪير آهيون؟ ڪٿان آيا آهيون؟ ڪيڏانهن
وڃڻو آهي؟ ڪهڙي ڪم سان آيا آهيون؟ اسان جو اصل ڇا آهي؟ انسان ۾
ڪجهہ صفتون ملائڪن جون، ڪجهہ حيوانن جون، ڪجهہ شيطان جون پڻ
شامل آهن. انهن مان بهتر صفت جي سڃاڻپ ڪرڻي آهي ۽ ان سڃاڻپ ڪي
انسانيت ۽ عقل ڪامل چئجي ٿو ۽ پوءِ معبود جي سڃاڻپ ٿئي ٿي:

جو مون پڙهيو پاڻ لاءِ ،سبق سابق جو
پهريئن سڃاتم پنهنجي نفس جو نهو
جت عرفان اصل ۾ ٿي روحن روز پيو
وري ورق پيو، گڏيم وڃ وصال جو.

وري ٻئي هنڌ آيو تہ (من عرف نفسہ فقد عرف ربہ) تہ جنهن پنهنجي نفس
ڪي سڃاتو ان ڄڻ پنهنجي رب کي سڃاتو. انسان ”عبد“ آهي ۽ ان جو مالڪ
”معبود“ آهي. هاڻ عبد جو ڪم آهي تہ پنهنجي مالڪ (معبود) جي معرفت
حاصل ڪرڻ لاءِ جاکوڙي. اهوئي سبب آهي جو عالم ۽ عارف پنهنجو پاڻ کي
سڃاڻڻ جو سبق کان اول درس ڏين ٿا بعد ۾ پنهنجي رب (معبود) کي سڃاڻڻ
جي ڪوشش ڪرڻ جو سبق ڏين ٿا.

نڪا ابتدا عبد جي، نڪا انتها،
سي وڃڻ ڪي وٿا، جن نہ سڃاتو سپرين.

انهيءَ ڪري الله تعاليٰ فرمايو تہ پنهنجون نشانيون جهان ۾ خود انهن
جي نفس ۾ ڏيکاريون ٿا تہ جيئن حق جي حقيقت مٿن روشن ٿئي. مطلب تہ
تنهنجي لاءِ توکان وڌيڪ ڪا بہ شي ويجهي نہ آهي، جيڪڏهن تون پاڻ کي نہ
سڃاڻيندين تہ ٻئي کي ڪيئن سڃاڻي سگهندين؟

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهه صاحب جي فڪر جو بنياد پاڻ "سڃاڻڻ" تي آهي. انسان جي سڏاري واڌاري جو صحيح حل بہ اسان کي تڏهن معلوم ٿيندو، جڏهن اسان هر لحاظ ۽ هر پهلوءَ کان پنهنجو پاڻ سڃاڻي وٺنداسين. شاهه صاحب انهيءَ عالمگير ۽ اهم اصول جي اهميت هن طرح ٻڌائي ٿو:

سرمو سفيدئيءَ جو جڏهن پاتو جن،
تڏهن ڏٺي تن، اڃائي عالم ۾.

شاهه صاحب پنهجو سڃاڻڻ ۽ ڪائنات جي مطالعي ڪانپوءِ قرآن مجيد جي ٻڌايل حقيقتن "ڪنفس واحده" جو عملي تفسير معلوم ڪري ڏنو. ان ڪانپوءِ هن پنهنجي پيغام جو بنياد انهي اصول تي رکيو. هن اسان کي نفس جي پيرويءَ کان روڪيو ۽ سمجهايو: "اڄايو پيا وڙهو اوهان پاڻ کي پرکيندو تہ "هڪ" نظر ايندؤ پر جيڪڏهن انفرادي حيثيت ۾ ڏسو تہ "مان" وارو نقطو توهان کي ٿي برباد ڪري ٿو يعني انفراديت جو تصورئي عذاب آهي. انهيءَ انفراديت جي تصور ئي انسانيت کي حصن ۾ ورهائي ڇڏيو آهي. هر طرف بغض، ڪينو، حسد. ساڙ، پاڻ معتبر هجڻ ۽ ٻئي کي گهٽ سمجهڻ وغيره وجود ۾ آيا. اهي سڀ انفرادي تصور جي پيداوار آهن ۽ معاشرو انتشار جو شڪار آهي. دراصل سموري انسان ذات هڪ وجود مثل آهي. پوءِ هي جنگيون، فتنا فساد ڇو؟ اهي سڀ انسان جي نفس جي پيروي جو نتيجو آهن.

آءُ سين ان پار، ڪڏهن تان ڪونہ ٿيو،
ان الله و تريحب الوتر، نيئي ٻيائي پار،
هيڪڙائي وٺ هار، هنجون جي هئڻ جون.

يعني ڪو بہ خوديءَ سان خدا کي نہ مليو، تون شرڪ ڇڏي ڏي. تحقيق خدا هڪ آهي ۽ هيڪڙائي ان کي پسند آهي. تون خدا جي اڳيان هميشہ آزي نيازي ڪندو رهہ. خدا انسان کان الڳ هرگز نہ آهي جو تہ حديث مبارڪ ۾ آهي: "آءُ" (خدا) جو ڳجهہ آهيان ۽ انسان منهنجو (خدا) جو ڳجهہ آهي. عارفن جي بہ اهائي وائي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهہ نماز،
سڀ وڃائي ساز، تهان پوءِ تڪبير چئہ.

يا

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناه سجود،
وڃائي وجود، تهان پوءِ تڪبير چئہ.

جيسين تون پنهنجي انا يا خوديءَ کي فنا نہ ڪرين، تيستائين تنهنجي نماز قبوليت جي درجي هيٺ نہ ايندي. نماز کان اڳ وسوسا، وهم سڀ پهرين پري ڪر تہ پوءِ تنهنجي عبادت قبول آهي، پوءِ تنهنجا سجدا قبول آهن. سجدو هيئاهين جي انتها آهي ۽ نماز جي حالت ۾ دنيا جون سڀ ڳالهيون ياد ٿيون اچن. اها نماز عشق جي نماز نہ آهي. اها صرف لوڪ کي ڏيکاءُ جي نماز آهي. خدا کي ڏيکارڻ لاءِ نيت جي پاڪائي، فنا في الله ٿيڻ حقيقي نماز آهي.

جن وڃايو وجود، سي فاني ٿيا في الله ۾،
نہ تن قيام نہ قعود، نہ ڪو ڪن سجود،
جيلاه ٿيا نابود، تيلا ڳڏيا بود کي.

شاهہ صاحب پنهنجي مخصوص انداز ۾ "فنا في الله" جي مسئلي کي سمجهائي ٿو. شاهہ لطيف جي بقول فنا جو مطلب آهي سالڪ پنهنجي نسبت بلڪل سلب ڪري ڇڏي ۽ فقط حق تعاليٰ جو وجود پنهنجي ظهور ۾ ثابت ڪري نہ فقط ايترو پر هو پنهنجي ظهور ئي ذات مطلق جو ظهور سمجهي ۽ پنهنجو پاڻ کي بلڪل فنا ڪري ڇڏي تہ اهوئي انسان ڪامياب آهي.

سر جدا ، ڌڙ ڌار دوڳ جنين جا ديڳ ۾،
سي مرڪن پچار، هڪيا جن جي هٿ ۾.

وحدت الوجود جي شارح ابن عربي پنهنجي مشهور ڪتاب "فتوحات المڪيہ" ۾ ڄاڻايو آهي تہ عالم جي حيثيت نالي ماتر هجي تہ اهو

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

غير حقيقي وهمي اهڙو وجود آهي جو خارج ۾ معدوم آهي. موجود صرف خدا آهي. انهي نقطہ نگاهہ کان شاهہ صاحب چوي ٿو تہ ڪائنات جي هر شي وڏي واقعي انهي حقيقت جي تصديق ڪري ٿي ۽ هرهنڌ انهي ذات مطلق جو جلوو جاري ۽ ساري آهي ۽ چوڌاري اهو پڙلاءُ پيو اچي.

مـحـروم ٿـي مـري ويـا، مـاهـر ٿـي نـہ مـئـا،
چـڙي جـنءُ چـهـنـج، هـٿـي لـڏيـائـون لـئـا،
حـبــاب ٿـــي هـــئـــا. انـــهـــيءُ وادي وچ ۾.

وري قرآن مجيد ۾ حرث ۽ هوس جي گمراهہ ڪندڙ ڪردار جي باري ۾ هيئن فرمائو ٿو تہ:

"جيڪڏهن انهن تنهنجي دعوت جو مثبت جواب نہ ڏنو تہ سمجهہ تہ اهي ماڻهو پنهنجي نفس جي خواهش جي پيروي ڪرڻ وارا آهن ۽ انهن کان وڌيڪ گمراهہ پيا ڪير ٿي سگهن ٿا. جيڪي الله جي هدايت کي ڇڏي پنهنجي خواهشن جي پيروي ڪن ٿا. بيشڪ خدا ظالمن جي هدايت نہ ٿو ڪري."

بل اتبع ظلموا اهوا ئهم بغير علم *(سوره روم 30- آيت 29)*

حقيقت اها آهي تہ ظالم سچاڻپ کان بغير پنهنجي خواهشن جي پيروي ڪري چڪو آهي.

ولو اتبع اهوائهم لفسدت السماوات والرض ومن فيهن *(سوره مومن 23- آيت 17)*

اگر حق ان ماڻهن جي خواهشن جي تابع ٿي وڃي تہ بيشڪ زمين ۽ آسمان ۽ انهن جي وچ ۾ جو ڪجهہ بہ آهي تباهہ ٿي وڃي.

افرئيت من اتخذا لهہ هود والضلہ الله علي علم *(سوره جاثيہ 45- آيت 23)*

ڇا توهان ان شخص کي ڏٺو آهي، جنهن پنهنجي خواهشن کي ئي خدا ڪري ورتو آهي ۽ خدا ان جي حالت ڏسي، ان کي گمراهي ۾ ڇڏي ڏنو آهي.

جيڪو شخص دنيا جي رنگ ۾ رڱجي وڃي ٿو ۽ خدا کي پاڻ مثل سمجهي ٿڳي ٿي وقت گذاري ڏيکاءُ جو ڏمر پاڻ مٿان ڪٽي ٿو ان لاءِ بہ شاهہ صاحب واضع سبق ڏنو آهي:

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

مُهہ تہ موسیٰ جھڙو، عادت ابليس
اهڙو خام خبيث، ڪڏهن ڪوهہ نہ ڇڏيين.

•

مہہ موسيٰ جهڙو، سيرت شيطاني،
بازي پيراني، ڪڏي ڪوهہ نہ ڇڏيين.

•

ان پر نہ ايمان جئينءَ ڪلمي گو ڪوٺائين،
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان،
مہہ ۾ مسلمان، اندر ۾ آذر آهيين.

بيشڪ نفساني خواهشن کي روڪڻ ۽ انهن تي پنهنجي حڪومت ڪرڻ تمام ڏکيو ڪم آهي پر جڏهن جهاد في النفس ڪجي تہ خدا بہ ان سان گڏ ٿي وڃي ٿو، ان جي مدد ڪري ٿو. اهوئي شخص خدا جو قرب حاصل ڪري سگهي ٿو، جيڪو نفس جي خواهشن تي قابو اچي ۽ نفس جي خواهشن کي عقل تي مسلط ٿيڻ نہ ڏئي ۽ ناپاڪ ٿيڻ کان بچائي.

هي هنڌ ماڙيون هاڻ، ساڙيان سڀ ڏيهہ ريءَ،
ڪل شي يرجع اليٰ اصله، ٿي جهجان جهانگين ڪاڻ،
پري پنهنجي پاڻ، پسان ملڪ ملير جو.

هڪ هنڌ شاهہ لطيف ذات جي ساڃاهہ ڏيڻ لاءِ درياءَ جي تمثيل آندي آهي ۽ سمجهائي ٿو تہ جهڙي طرح ڪيئي لهرون اپرنديون ۽ اسرنديون آهن پر اصل ۾ پاڻي جي پسڻ جي حقيقت هڪ هوندي آهي. اهڙي طرح دنيا جون رنگينيون ۽ رعنائيون بہ انهيءَ ذات جو مظهر آهن، انهي ڪري جڏهن ويچا وسارڀا، تڏهن ئي حقيقت هٿ ايندي.

لهرن لک لباس پاڻي پسڻ هيڪڙو،
اونهي تهہ عميق جي، واري ڇڏو ماس،
جت ناهہ نهايت نيت جي ڪوءِ ات پهچي ڪاس
تڙن جي تلاس، لاهہ تہ لالن لگ ٿيين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهہ لطيف سمجهائي ٿو تہ وهم ۽ وسوسا، خوف ۽ خطرا، مصلحتون ۽ مونجهارا انسان کي پنيلائڻ، ڊيڄارڻ ۽ مقصد تان هٽائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. دشمن گهر منجهہ آهي، جيڪو راهہ مارينڌڙ آهي. اجايا دليل، اجايا ڦرڻا اهو دشمن ٿو وجهي، دشمن جي چوائي چڏي ڏجي، توڙي چڱا دليل هجن تہ بہ رب جي مٽ نہ آهن.

"سوڍا ملن سو تہ بہ مٽ نہ پائنج مينڌري"

نفس سان وڙهڻ لاءِ چار هٿيار آهن.

(1) خنجر "صبر جو" (2) ترار "بک جي" (3) نيزو "عام ڪان تنهائي جو" (4) ترڪ "تند (غفلت) جو".

• جيڪڏهن چاهين تہ دشمن سان لڙائي ڪريان تہ اهي چارئي هٿيار ساڻ رک چو تہ جڏهن نفس پيدا ٿيو، تڏهن پڇيائونس تہ ڪير آهين؟ چيائين تہ "تون تون آهين ۽ مان مان آهيان". ملائڪن کي حڪم ٿيو تہ برن ۽ بيابان ۾ رولِيوس. پوءِ پڇيائونس تہ هاڻي ٻڌاءِ ڪير آهين؟ وري چائين تہ "تون تون آهين ۽ مان مان آهيان" وري ملائڪن کي حڪم ٿيو تہ بحرن ۾ ٻوڙيوس. وري ٽيهر پڇيائونس تڏهن بہ ساڳيون جواب ڏنائين تہ حڪم ٿيو هن کي اوجاڳا ۽ بکون ۽ ڏيوس. آخر ۾ جڏهن پڇيائونس تہ ڪير آهين؟ چيائين تون خالق آهين، مان مخلوق آهيان.

ان مان ٿي نفس جي ڏنگائپ ۽ شدت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. هي حياتي وڏو سفر آهي، هن سفر ۾ دوست توڙي دشمن ساڻ آهن سالڪ انسان ٿي دشمن ۽ دوست کي سڃاڻندو آهي. ظالم نفس بہ ماڻهو ساڻ آهي نفس کي ماري نہ پرپاڻ کي نفس جي اڳيان مارڻو آهي چو تہ نفس جي عادت شتر مرغ جهڙي آهي، اڏامي تہ پکي بار کڻي تہ اٺ

هٿن سين هاج ڪر، نيڻن سين نهار،
اپا اگڻ پار، پس پهجا سپرين.

شاهه صاحب هڪ صوفي هئڻ جي حيثيت ۾ ظاهري حواسن کي ترڪ ڏيئي، اندر جي تاڙي لاهي معرفت جو مشاهدو ماڻي ٿو ۽ جاڳي ۽ ٻڌي نہ ٿو پرڏسي ٿو. سندس علم عين اليقين آهي.

تصوف جا متا ڪيترن ئي فارسي شاعرن نظمن ۾ بيان ڪيا. مثلاً فريدالدين عطار، "منطق الطير" ۾، حڪيم سنائي "حديقتہ الحقيقت" ۾، محمود شبستري "گلشن راز" ۾، جلال الدين رومي "مثنوي" ۾ وغيره. انهن بزرگن ۾ خاص ڪري روميءَ جو شاهه جي صوفياڻي شعر تي اثر گهٽي قدر نظر اچي ٿو مگر شاهه لطيف ڪنهن جي بہ تقليد نہ ڪئي آهي.

دهري يا خدا جا منڪر آهن. ۽ فليسفوف منطقي دليل جا محتاج آهن. مگر شاهه لطيف سارو عالم، زمين، آسمان، سج ۽ چنڊ، تارا، ماڻهو ۽ مرون سڀ خدا جي هستي جي شاهدي ڏيئي رهيا آهن:

ڪوڙين ڪاياڻون تنهنجيون لکن لک هزار،
جي سيڪهن جيءَ سين، درسن ڏارو ڏار،
پريم! تنهنجا پار، ڪهڙا چئي ڪهڙا چوان.

قديم زماني کان اڄ تائين مغربي دنيا جو ڪوبہ نظريو يا "ازم" نہ عالمگير برادري جا اصول پيش ڪري سگهيو آهي ۽ نہ انسان ذات جي جذبن ۽ احساس جي گڏيل ترجماني ڪندي، انسان ذات جي سڌاري ۽ واڌاري، اتحاد ۽ اتفاق لاءِ ڪي نئوس اخلاقي قدر پيش ڪري سگهيو آهي. سندس نام نهاد عقليت سندا نظريا انسان کي ڪامل انسان بنائڻ لاءِ ناڪافي آهن. اهو ئي سبب آهي جو اڄ دنيا ۾ وڏو انتشار آهي. انسان ذات سک جي ساهہ لاءِ سڪي رهي آهي. هيڏي ساري مادي ترقي بہ انسان کي ڪلي مطمئن نہ ڪري سگهي آهي. هيڏي ساري زرعي ۽ هنري ترقي هوندي بہ ڪئي بيروزگاري آهي نہ ڪٿي بک! اهو ڏيکاري ٿو تہ اهي سمورا اسڪول نظريا ۽ ازم انسان ذات کي اخلاقي يا روحاني طرح تہ ڇهيو پر مادي طرح بہ مطمئن ڪري نہ سگهيا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ان مان ثابت آهي تہ مغربي فلسفين انسان ۾ شڪن شبهن جو هڪ غير متناهي سلسلو پيدا ڪري ڇڏيو آهي، ڇاڪاڻ تہ جيڪي نظريا پيدا ٿيا آهن. انهن جو پاڻ ۾ تضاد آهي. انهي ڪري هر ڪو نظريو انسان کي ڪامل انسان بنائڻ ۾ ناڪام ويو آهي. يعني انهي کي ٻين لفظن ۾ ايئن ڪٿي چئجي تہ انسان پنهنجو پاڻ سڃاڻي نہ سگهيا آهن. شاهہ صاحب جي فڪر جو بنياد ئي "پاڻ سڃاڻڻ" تي آهي. ڊاڪٽر بہ جڏهن مريض جي سڃاڻپ ڪري وٺندا آهن تڏهن علاج جو صحيح نسخو تجويز ڪندا آهن. انسان ذات جي سڌاري ۽ واڌاري جو صحيح حل بہ تڏهن ئي معلوم ٿيندو، جڏهن اسان هر لحاظ کان پاڻ کي سڃاڻون!

علامہ آءِ آءِ قاضي موجب يورپ جي عالمن ۽ مفڪرن انسان جو فقط ڪو هڪ روپ ڏسي پٽي نظريا ۽ ازم قائم ڪيا آهن. اهوئي سبب آهي جو انهي جي فڪر ۾ ڪا ڪامليت ڪانهي. شاهہ صاحب اهڙن عالمن ۽ مفڪرن کي انهن انڌن سان تشبيهہ ڏني، جن هاٿي کي هٿ لائي، ان جو ڪو هڪ حصو معلوم ڪري، هاٿي جي شڪل جو پٽي اندازو لڳايو:

مئي هاٿي مامرو اچي پيو انڌن،
مناڙين هٿن سين اکين ڪين ڏسن،
في الحقيقت فيل کي سچا سڃاڻين،
سندي سردارن بصيرت بينا ڪئي.

شاهہ صاحب ٻڌائي ٿو پاڻ سڃاڻڻ سان گڏ فطرت جو مشاهدو ماڻڻ ۽ ان تي غور و فڪر ڪرڻ بہ انتهائي ضروري آهي، ڇو تہ غاصب ۽ ظالم قوتون تمام تر ظلم ۽ تشدد جي باوجود ڪٿي بہ ڪامياب نہ ٿي سگهيون آهن: نہ ڪانگو ۾ جتي مظلوم شيدين جا هٿ وڍيا ويا؛ نہ انگولا ۾ جتي غير مطئمن انسان جي چپن ۾ سوراخ ڪري تالا لڳايا ويندا هئا. نہ الجزائر ۾ جتي ڏهہ لک انسان قتل ڪيا ويا، نہ مڊگاسڪر ۾ جتي هڪ سال ۾ 90 هزار ماڻهو موت جي منهن ۾ ڏنا ويا، نہ ڪينيا ۾ جتي 2 لک قتل ڪيا ويا نہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بنگلاديش ۾ جتي نون مهينن ۾ 35 لک انسان ظلم جو شڪار ٿيا. نہ افغانستان ۾ جتي هزارين ماڻهن کي بمر هيٺان دٻيو ويو. نہ عراق ۾ جتي سوين ماڻهن کي هر روز موت جي مزو چکرايو ٿو وڃي. نہ فلسطين ۾ جتي اسرائيل جي جارحيت کي ڪابہ دنيا جي طاقت روڪڻ لاءِ تيار نہ آهي.

غاصبن وٽ دليل ڪابہ حيثيت ڪونہ ٿو رکي. هي بدترين قسم جا وحشي آهن. جيڪي رڳو طاقت جي اڳيان جهڪڻ سکيا آهن. تنهن ڪري پاڻ ۾ طاقت پيدا ڪري سندن پيدا ڪيل وحشت ۽ دهشت کين پوري طاقت سان موٽائي ڏيو ۽ پاڻ سڃاڻو ۽ ان اصول تي پابند رهو ڇو تہ هن جهان پيدا ڪرڻ مان الله تعالىٰ جو مقصد آهي تہ هو پنهنجي پاڻ کي سڃاڻائي. انهيءَ مقصد لاءِ هڪ سڃاڻندڙ ضروري آهي. الله تعالىٰ جي عالم ۾ انهي سڃاڻندڙ جو جيڪو نقشو آهي، اهو انسان آهي. اهوئي سبب آهي جو انسان کي الله تعالىٰ پنهنجي لاءِ پيدا ڪيو آهي تہ جيئن هو ڪيس سڃاڻي ۽ سندس صفتن کي ڄاڻي. اهڙي طرح خودشناسي ئي خدا شناسي جو درس ڏنو آهي.

تون ڪا ڪاني پاءِ ونن ۾ وصال جي،
دو بينائي دور ڪري، معرفت ملهاءِ،
سپريان جي سونهن ۾، رخنو ڪونہ رهاءِ،
اڪ اشهد چاءِ، تہ مسلماني ماڻيين.

تون پنهنجي اکين ۾ وصال جي سرمي جي سرائي پاءِ . ٻيائي کي هميشہ لاءِ ڇڏي ڏي. معرفت جي منزل ماڻي سرخرو ٿي. محبوب جي حسن ۾ عيب هٿڻ هرگز نہ ٿو جڳائي. تون پاڻ وٽ شاهدي ڏيندڙ (ڏٺي جي جلوي جي) اک رک تہ حقيقي مسلماني حاصل ڪري وٺندين ۽ جڏهن حقيقي منزل حاصل ڪري ورتي تہ پوءِ.

تن تسبيح، من مڻيو دل دنبورو جن،
تندون جي طلب جون وحدت سر وڄن،
وحده لا شريڪ لہ. اهو راڳ رڳن،
سي ستائي جاڳن، ننڊ عبادت ان جي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هي ٻانها جيئن ته پنهنجي ظاهري وجود جي نفي ڪري. فنا في الله واري منزل تي رسيل آهن. پنهنجي وجود تي رب واحد لاشريڪ له جي وجود کي حاوي ۽ طاري ڪري ڇڏيندا آهن. ان ڪري هاڻي هو ان منزل تي رسيل آهن. جو شاهه صاحب فرمائي ٿو: انهن جو جسم تسبيح مثل آهي ۽ من وري تسبيح جو ڌاڳو يعني هو سراپا عبادت ٿيو پون. پاڻ عارفن جي دل کي ان تنبوري سان تشبيهه ٿو ڏئي، جيڪا پنهنجي تندن تي هر گهڙي الله پاڪ جي هيڪڙائي جو راڳ آلاپيندي رهي ٿي. اهي ٻانها ان حد تي وڃيو پهچن جو پوءِ انهن وٽ ننڊ ۽ سجاڳي جو فرق به ختم ٿيو وڃي. ستل هجن ته به سجاڳ رهن ٿا. جڏهن ته ننڊ به انهن جي عبادت ۾ شمار ٿئي ٿي.

اسين سکون جن کي، سي اسين پاڻ،
هاڻي وڃ گمان، صحيح سڃاتا سپرين.

ان مضمون مان ظاهر ٿي چڪو آهي ته شاهه صاحب جو ڪلام خودشناسيءَ جو آئينو آهي. خود شناسيءَ مان مراد پنهنجي ديدن ۽ دل جي امڪانن کان آگاهه ٿيڻ، انهن کي اپارڻ ۽ اجارڻ آهي. اها ئي راهه خدا شناسيءَ طرف وٺي وڃي ٿي. انسان جيستائين خودشناسيءَ جي رازن کان محروم رهندو يقينن بيوسائيءَ ۾ مبتلا رهندو. خودشناسي بيگار نه پر رياضت آهي. ذات جي تڪميل خاطر خود شناسيءَ جا جوهر تڏهن کلن، ٿا جڏهن انسان کي پنهنجي ذات تي پورو پورو اختيار ٿئي ٿو. سندس تخليقي قوت جبر، دٻاءَ ۽ پابندين کان آزاد ٿي وڃي ٿي.

اڄ هر ماڻهو پنهنجي پنهنجي لاءِ سوچي رهيو آهي ته اجتماعيت جو تصور ختم ٿي ويو آهي، تڏهن هر ڪو پريشان حال آهي. جڏهن "مان" وارو تصور اچي وڃي ٿو تڏهن تاريخ جو ورق اسان جي سامهون اچي ٿو. ابليس دربار حق جيءَ مان تڙجي وڃي ٿو حقيقي نگاهه سان ڏسجي ته انسان پنهنجي سر ته ڪجهه به ناهي، نه دنيا ۾ پاڻ ٿو اچي نه پنهنجي مرضيءَ سان وڃي ٿو. جڏهن سندس وس ۾ ڪا به ڳالهه نه آهي ته پوءِ حق کي تسليم ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سندس شان وڻان آهي.

اڄ جڏهن هر طرف پاڻ کي اعليٰ ٻئي کي ادنيٰ سمجهيو پيو وڃي، تڏهن جهيڙا جهتا، خون ريزي ٻين جي ملڪيتن کي ضبط ڪرڻ، نفس جي پيروي ڪرڻ جا اعليٰ مثال آهن. هر ڪو ماڻهو اقتدار ۽ ڪرسيءَ جي لالچ ۾ اڇي سئي ۽ خراب جي سڃاڻپ کان محروم ٿي ويو آهي. حرس اسان جي رڳن ۾ رت جيان رلجي ويو آهي ۽ صوفين جو سبق جيڪو اسلام جو حقيقي سبق آهي، اسان کان وسري ويو آهي. اهو حقيقي سبق ٿئي عبد کي اعليٰ ڪري ٿو. اسان ظاهر جا پوڄلڳ ٿي پيا آهيون. باطن (خدا) اسان کان اوجهيل آهي. اسان ظاهر حسن کي افضل حسن سمجهون ٿا پر شاهه لطيف فنا في الله کي حقيقي حسن سڏيو آهي. جي فاني في الله آهن، تن لاءِ نه نماز آهي نه سجود: (محبوب ڪي صورت ۾ گم هو ڪي، ويک نظارا آپ سارا).

اسان اڄ تائين محبوب جي سڃاڻپ ئي نه ڪري سگهيا آهيون. اهي اکيون جن سان محبوب جو مشاهدو ماڻجي، اسان کان اوجهيل آهي. اسان جي اکين ۾ ڪتر آهي ۽ جن اکين ۾ ڪتر آهي، سي محبوب جو مشاهدو نٿيون ماڻي سگهن. سر آسا جو اهو نڪتو ان طرف ڌيان ڇڪائي ٿو.

اکيون سي ئي ڏار، جن سان پسين پرينءَ کي،
ٻئي ڏانهن ڪين نهار، گهڻو ريسارا سپرين.

•

مورک مام نه ٻجهڻا، هيڏانهن هوڏانهن ڪن،
سي ڪيئن پرينءَ پسن، ڪتر جي اکين ۾.

اڄ هر ڪو ماڻهو صوفي هئڻ جي دعويٰ پيو ڪري پر ان جي ذهن ۾ اها ڳالهه نه آهي ته محبوب جو مڪمل پتو ڪاملن کي به نه آهي. اهي به "محروم ٿي مري ويا، ماهر ٿي نه مٺا" وانگر آهن. هاڻ ڀل انسان صوفي هئڻ جي دعويٰ ڪري، مسجدن ۽ مندرن ۾ محبوب کي ڳولي پر صوفي عزم ۾ حقيقي محبوب ته ان جي اندر ۾ آهي ۽ جنهن پنهنجي اصليت کي سڃاتو ته پڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سان ان پنهنجي محبوب کي سجاتو. پوءِ هي دنيا ڊونڊ نظر اچي ٿي، هي دنيا جون شيون ان لاءِ بيڪار هونديون. هي لڙايون بي مقصد هونديون. اهو ئي اسلام آهي ۽ اها ئي صوفي عزم جي پرچار آهي.

جي ٿيا حل حبيب سين، سمهڻ تن ثواب،
نيڻ هيرائي ننڊ سين، خوش ڪيائون خواب،
او سيئڙو عذاب، دليان تنين دور ٿيو.

هاڻي ڏسڻو اهو آهي ته ڇا اڄ جي معاشري ۾ ماڻهن کي ذات جي اظهار تي اختيار حاصل آهي؟ ڇا اسان کي پنهنجي تخليقي قوت تي قدرت ميسر آهي. شاهه صاحب چواٿي محبت زندگي جي مدعا آهي ۽ انهيءَ مدعا کي خود شناسيءَ کانسواءِ حاصل نٿو ڪري سگهجي. هاڻي ڏسون ته اهي ڪهڙا سبب آهن، جيڪي اسان کي خودشناسيءَ جي رستي ۾ حائل آهن ۽ ابد جي اعليٰ هجڻ جو ڇتو سبب آهن ڇو ته جيئن هڪ مياڻ ۾ به تلوارون نٿيون اچي سگهن. تيئن خودي ۽ خدا به پاڻ ۾ هرگز نٿا رهي سگهن. محبوب جو مشاهدو ماڻڻ لاءِ خوديءَ کي ترڪ ۽ خدا کي ساڻ ڪٺي هلڻ ئي شاهه صاحب جو سبق آهي. يعني "مان" ڇوڻ صرف خدا کي جڳائي ٿو ۽ "نه" انسان کي، ڇاڪاڻ ته سندس ذات اصلي آهي. جيئن تهن (تهه جو جمع) ۾ وجهڻ سان گوشت پچي ڪين سگهندو يا گندي مان عشق نه اپرندو يعني اها ڳالهه ناممڪن آهي تيئن خودي (مان) ڪري خدا سان ملڻ ناممڪن آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

محمد هاشم حامي

سُر آسا ۾ اکين جو ذکر

مرزا غالب جو هڪ شعر آهي.

آتے هيں غيب سے مضامين خيال ميں
غالب صرير خامه نوائے سروش هے.

غالب جي هن شعر کي سامهون رکي سوچينداسين ته واقعي تخليقڪار وٽ آمد غيب مان ٿئي پئي. پر هڪڙي ڳالهه واضح آهي ته دنيا جي مشهور شاعرن، اديبن، فيلسوفن، مصورن، موسيقارن، سائنسدانن ۽ ڏاهن مان چند کي ڇڏي باقي ٻين جي سمورن فن پارن مان ڪو هڪ اڌ فن پارو ئي اعليٰ پائي جو شاهڪار ثابت ٿيو آهي. پوءِ اهو مصور جي ڪنهن پينٽنگ ۾ هجي يا فلسفي جي نظريي جي صورت ۾، ڪنهن ڏاهي جي دليل جي صورت ۾ هجي يا ڪنهن شاعر جي هڪ سِٽ جي صورت ۾ هجي، يا وري ڪنهن موسيقار جي ڪنهن هڪ ڌُن جي صورت ۾. مطلب ته هر مصور جي سموري پينٽنگ، هر شاعر جي سموري شاعري، هر فلسفي جو سمورو فلسفو يا هر ڏاهي جا سمورا دليل اُتي سطح جا ناهن هوندا. انهن مان رڳو ڪو هِڪ اڌ ئي شاهڪار حيثيت وارو درجو ماڻي ٿو پر لطيف سرڪار جو شمار انهن چند شاعرن ۾ ٿئي ٿو جنهن جي سموري شاعري آفاقي حيثيت رکندڙ آهي شاهه جي رسالي جا سمورا سُر انهن سُرن ۾ موجود بيت، وايون، انهن بيتن ۽ واين جي هر سِٽ اسان کي شاهڪار محسوس ٿيندي. مان ته ايئن چوندس ته لطيف جي ڪلام جي هر سِٽ جي هر لفظ ۾ آفاقي پيغام سمايل آهي.

لطيف سرڪار پنهنجي ڪلام کي راڳڻين جي سُرن جي حساب سان ترتيب ڏنو آهي. انهن راڳڻين مان ڪجهه راڳڻيون ته هندي ڪلاسيڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

راڳڻيون آهن، پر وري ڪجهه نج ديسي راڳڻيون آهن. لطيف سرڪار جو سُر آسا به هڪ هندي ڪلاسيڪي راڳڻيءَ جو نالو آهي. جيڪا صبح جو سج اڀرڻ کان اڳ ڳائي ويندي آهي. هن سُر بابت اهو بيان ڏنل آهي. تہ راجڪماري نالي نينگري پنهنجي پالڻهار کي ريجهائڻ لاءِ اَسر ويل اُٿي گيت ڳائيندي هئي. گيت ڳائڻ کانپوءِ هن کي قلبي سُڪون محسوس ٿيندو هو. جنهن ڪري اڳتي هلي راجڪماريءَ جي ڳايل گيتن جيڪي ڏٺيءَ کي ريجهائڻ لاءِ ڳايا ويا هئا، ان سُر کي "آسا" جو نالو ڏنو ويو. يعني "اطمينان ۽ اميد وارو سُر". آسا کي مٺي راڳڻي بہ سڏيو ويو آهي.

لطيف سرڪار جي هِن سُر ۾ انسان کي پاڻ سڃاڻڻ، خودي مارڻ، عبد جو معبود سان تعلق، پريںءَ جي سونهن جي ساراهہ وغيره هِن سُر جا اهم موضوع آهن. پر لطيف سائين، پريںءَ جي حُسن جي ساراه ڪندي، اکين جي استعمال کي جنهن اعليٰ نموني سان هن سُر ۾ بيان ڪيو آهي، ان جو مثال ڪنهن ٻئي شاعر وٽ تمام گهٽ نظر ايندو.

اکيون انساني جسم جو نہ رڳو خوبصورت حصو آهن، پر اکيون انساني چهري جي سونهن ۾ پڻ اضافو ڪن ٿيون. عاشق ۽ معشوق جڏهن هڪٻئي جو درشن ڪندا آهن تہ اڪثر ڪري خوشي جي اهڙن لمحن ۾ لفظ، زبان کان الڳ ٿي ويندا آهن. ڳالهائڻ جي سگهہ ڪجهہ گهڙين لاءِ بيهجي ويندي آهي. اهڙن لمحن ۾ ڳالهائڻ جو ڪم اکيون ڪنديون آهن. عاشق ۽ معشوق جون اکيون هڪٻئي کي پيار جا پيغام پهچائينديون آهن. ان کان علاوه انساني ڪيفيتن مثلاً خوشي، ڏک، ڪاوڙ، اوسيئڙو، اميد، وڇوڙو وغيره کي بہ اکين ذريعي ئي محسوس ڪري سگهبو آهي. مطلب تہ چند سينٽي ميٽر ماپ واريون هي اکيون هيڏي ساري سموري ڪائنات جو حسن پنهنجي اندر سانديو رکن ٿيون.

يوناني، هندي، رومن، سنسڪرت، ايراني، عربي ۽ دنيا جي ٻين قديم ادب جي ڪلاسيڪل شاعرن بہ پنهنجي شاعريءَ ۾ اکين جو استعمال ڪيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي. پر شاهه سائين، پنهنجي ڪلام جي سُر آسا ۾ ۾ اکين کي جنهن پيرائي ۾ بيان ڪيو آهي، ان جو مثال نه ٿو ملي.

هيٺ سُر آسا ۾ اکين جو ذڪر بيان ڪجي ٿو، جنهن ۾ لطيف سرڪار خوبصورت انداز سان اکين کي پنهنجي ڪلام ۾ پيش ڪيو آهي.

ايرنڊي ئي سچ، پرين جي نه پسنديون،
ڪڏي ٻئي ڏج، اکڙيون ڪانگن کي.

سُر آسا جي هن بيت ۾ شاهه سائين اکين جو استعمال ڇا ته سهڻي انداز ۾ ڪيو آهي. هن بيت ۾ ڏينهن جي شروعات جو ذڪر ٿيل آهي. صبح جو سج ايرڻ سان جڏهن انسان ننڊ مان سجاڳ ٿئي ٿو ته لطيف سرڪار اهڙين اکين جي طلب ڪري ٿو جيڪي سج ايرڻ سان سجاڳ ٿيڻ کانپوءِ سڀ کان پهريان پنهنجي محبوب جو ديدار ڪن. شاهه سائين اهڙين اکين کي بيڪار ٿو ڀانئين جيڪي ننڊ مان سجاڳ ٿيڻ کانپوءِ پهريان پرينءَ کي پسي ناهن سگهنديون. اهڙين اکين کي لطيف سائين ڪڏي ڪانگن جي حوالي ڪرڻ گهري ٿو.

وسن ۽ وهسن، ڏيهاڙي ڏسڻ لئه،
ڏسي ڏسي آئيون، تو تلا شيون ڪن،
ڍايون نه ڍاپن، پسڻ منجهان پرينءَ جي

سُر آسا جي هن بيت ۾ لطيف سرڪار، اکين جون مختلف ڪيفيتون بيان ڪيون آهن. ساڳيون اکيون روئن به ٿيون ته وري خوشيءَ مان ٽهڪن به ٿيون. جڏهن اُهي پنهنجو پرين پسي ناهن سگهنديون، تنهن ويل اُهي، اُهي روئي پونديون آهن. وري جنهن مهل اُهي پنهنجي پرينءَ جو ديدار پسي وٺنديون آهن ته پوءِ خوشيءَ مان ٽڙي پونديون آهن. اُهي اکيون ڪيئي پيرا پنهنجو پرين ڏسي چڪيون آهن، پر پوءِ به اهي پنهنجو پرين تلاش ڪنديون رهن ٿيون. بيت جي آخري سٽ ۾ لطيف سرڪار انهن اکين متعلق پنهنجي ڪلام ۾ چئي ٿو ته اُهي اکيون پنهنجي پرينءَ جو ديدار ته ڪن ٿيون پر انهن ڪڏهن به پرينءَ جي درشن ڪندي ڍؤ ناهي ڪيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اکيون سيئي ڏار جن سان پسين پرينءَ کي،
ٻئي ڏانهن کيم نهار، گهڻو رسيارا سپرين.

پٽ ڌڻيءَ جي هن بيت ۾ نهايت واضح نموني سان اهڙين اکين لاءِ تلقين ڪئي وئي آهي، جنهن سان حقيقي پرينءَ جو ديدار ڪري سگهجي. وري خبردار به ڪيو ويو آهي ته انهن اکين سان ڪنهن ٻئي (غير) ڏانهن نهار ڪجي، ڇاڪاڻ ته پرين ڏاڍا غيرت وارا آهن.

شاهه سائينءَ جي بيت جي سمجهاڻيءَ ۾ ڊاڪٽر اياز حسين قادري پنهنجي مقالي "نئين شرح لطيفي" ۾ هڪ بزرگ جو واقعو ڪجهه هن طرح بيان ڪيو آهي. مشهور صوفي بزرگ حضرت مرتعش بغداد جي هڪ پاڙي مان وڃي رهيو هو. جتي ڪيس اُڃ لڳي. هڪ گهرجي در ٻاهران بيهي، هن پاڻيءَ جي گهر ڪئي. گهر مان اندران هڪ چوڪري پاڻي کڻي آئي. اُن چوڪريءَ جي نظرن هن بزرگ کي موهي وڌو. هي ان در ٻاهران ئي ويهي رهيو تان جو اُن گهر جو مالڪ به اچي نڪتو. جنهن هن کان سندس در ٻاهران ويهڻ جو سبب معلوم ڪيو. مرتعش صاف صاف چئي ڏنو ته مون کي تنهنجي گهروارن پاڻيءَ جو گلاس ڏئي، منهنجي دل ڦري ورتي آهي. گهر مالڪ حضرت مرتعش ڪيس جي شخصيت ۽ سچائيءَ کان متاثر ٿيو ۽ سموري ڳالهه سمجهي ويو ۽ پنهنجي ان ڌي کي هن جي نڪاح ۾ ڏيڻ چاهيائين. مرتعش جي ته اها دل جي ڳالهه هئي ۽ فوراً قبول ڪري ورتائين. ان شخص، مرتعش کان فقيراڻو ويس لهرائي، نئون قيمتي وڳو تيار ڪري پارايو رات جو معمول جيان حضرت مرتعش نماز ۽ عبادت ۾ مشغول ٿي ويو. خيال ڪيائين ته معمول جي ورد ۽ وظيفي کان فارغ ٿي پوءِ گهرواريءَ ڏانهن رجوع ڪندو. عبادت ڪندي مرتعش کان دانهن نڪري وئي. رڙيون ڪندي چيائن ته مون کي پنهنجو فقيراڻو لباس واپس ڪيو. سيني حيرت مان سبب پڇيو ته چيائين ته مون کي خلوت زار مان آواز آيو ته مرتعش ٻهرين نظر جيڪا تو اسان کانسواءِ ڪنهن غير ڏانهن وڌي، ان جي سزا ۾ اسان تو تان محبوبيت جو لباس

Scanned with CamScanner

لهرائي ڇڏيو. هاڻي جي تو بي نظر غير ڏانهن کڻي ته اسان لباس آشنائي به سلب ڪري ڇڏينداسين.

ديک مَ تون سين، هي جي مجازياڻيون منهن ۾،
ڪين سجاتو سپرين، نهاري نيڻن،
پرين سي پسن، پئي جنين پوتيون.

لطيف سرڪار جڏهن ڪنهن مسئلي جي نشاندهي ڪري ٿو ته وري اُتي ان جو حل به ٻڌائي ٿو. اها نشاندهي ۽ ان جو حل، انهن ٻنهي ڪان انڪار ڪرڻ ممڪن ئي ناهي. مٿئين بيت ۾ پرين پسڻ لاءِ اکيون ڪهڙيون هئڻ گهرجن . ان بابت نشاندهي به ٿيل آهي ته وري ساڳي وقت انهن اکين جو بيان ٿيل آهي، جن سان پرين پسي سگهجي. حقيقي پرين پسڻ لاءِ اکيون به حقيقت واريون هئڻ گهرجن. هنن ظاهري (دنياوي) اکين سان پرينءَ کي نه ٿو پسي سگهجي، ڇاڪاڻ ته هي ظاهري اکيون دنيا جي حرص، لوڀ ۽ لالچ واريون اکيون آهن، پلا پوءِ انهن اکين سان حقيقي پرين ڪيئن ٿو پسي سگهجي!

سچي محبوب کي ڏسڻ لاءِ حقيقت واريون اکيون هئڻ گهرجن. اهي حقيقت واريون اکيون تڏهن کلنديون آهن، جڏهن هي ظاهري اکيون دنياوي حرص، لوڀ ۽ لالچ ڏسڻ کان بند ٿي وينديون آهن، پر جڏهن حقيقت واريون اکيون کُلي وينديون آهن ته پوءِ پرينءَ جو ديدار به ڪري سگهبو آهي.

لطيف سرڪار هينئين بيت ۾ اکين جي ذڪر سان گڏ، انهن اکين جي لاءِ جيڪي پرين جي پسڻ جي طلب ته رکن ٿيون، پر پرين ڏسي ناهن سگهنديون، هڪ قسم جو علاج (نسخو) بيان ڪيو آهي، اها ڪيميا گري شاهه سائينءَ جهڙو باڪمال صوفي شاعر ئي ڪري سگهي ٿو. بيت جون سٽون آهن.

سرمون سرخيءَ جو جڏهن پاتو جن،
تڏهن ڏٺي تن، رونق ريٽي جهڙي.

يعني جڏهن ظاهري اکين کي حقيقي عشق جي لالاڻ وارو سرمون پارايو ويندو ته پوءِ ئي اُتي نينهن جو نظارو پسي سگهنديون، ورنه اهي ظاهري اکيون سڀ ڪجهه ڏسڻ جي باوجود انڌيون ئي رهجي وينديون.

هتي وري به سائين اياز قادريءَ جي مقالي "نئين شرح لطيفي" مان هن بيت جي سمجهاڻي ڏجي ٿي ته جيئن هن بيت جو فلسفو سمجهڻ ۾ اجا وڌيڪ آساني ٿئي. ڊاڪٽر اياز قادري شبليءَ جو واقعو بيان ڪندي لکي ٿو ته. شبليءَ جون اکيون اُتي پيون، هڪ سُرمون وڪندڙن چيس ته مان تنهنجي اکين ۾ سرمون ٿو وجهان ته جيئن تنهنجي اکين جي بيماري ختم ٿئي. شبليءَ وراڻيو ته، مان اهو سرمو هرگز نه پائيندس، اهي سرمون وڪڻندڙ اچ ته مان تنهنجي اکين ۾ سرمون وجهان ته جيئن تون انڌو ٿي وڃي ۽ سواءِ حق جي جلوي جي، ٻي خلق کي ڏسي نه سگهين".

سُر آسا ۾ اکين جو ذڪر علامتي طور ٿيل آهي، جنهن ۾ لطيف سرڪار روحانيت جا باريڪ نقطا کولي بيان ڪري ٿو ۽ يقيناً شاهه سائينءَ جو ڪلام انسان ذات لاءِ رهنمائيءَ جي واٽ آهي.

حوالا:

1. شاهه جو رسالو- ڪلياڻ آڏواڻي.
2. سنڌي موسيقي جي مختصر تاريخ- ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ.
3. مون مطالع سپرين- ڊاڪٽر اياز حسين قادري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

غوث پيرزادو

سر آسا ۾ عشق جو اظهار

شاعري جذبن جي اظهار جو اهو ذريعو آهي، جنهن سان ماڻهوءَ جي اندر ۾ متل مانڌاڻ ۾ ڪجهه مانار پيدا ٿئي ٿي. شاعريءَ جي وسعتن ۾ پوري ڪائنات سمائجي ٿي. شاعري ڪرڻ جي دوران احساس جي شدت ايتري حد تائين ته وڌي وڃي ٿي جو هڪ شاعر مادي وجود کان ڪوهين ڏور هليو وڃي ٿو.

شاعريءَ دوران هڪ شاعر زمان ۽ مڪان سان پنهنجو رشتو ٽوڙي ويهي رهي ٿو ۽ هڪ اهڙي سماج جي اندر داخل ٿي وڃي ٿو، جيڪو آدرشي سماج هجي ٿو، جنهن ۾ رڳو آجپو آهي، سندرتائن جو هجوم آهي، رنگ آهن، پوپٽ آهن ۽ هڳاءُ آهن. شاعر ٿورو مختلف ٿئي ٿو: ڪروڙين انسانن جي سوچ کان هن جي سوچ جي ڍوهي مٽيل ٿئي ٿي. توڙي جو هو عظيم شاعر هجي يا عام شاعر هجي پر هُني جو سمورو سيٽ اپ ٻين کان مختلف هجي ٿو.

شاعري سماج جي اندر گهٽ ۽ ٻوسٽ جو اظهار آهي. شاعري سماج جي انهن ماڻهن جي پيڙائن، پوڳنائن، خوشين ۽ مرڪن جو قلم جي ذريعي اظهار آهي، ڪي ماڻهو اظهار جي سگهه نه ٿا رکن. تخليقڪار جذهن انهن سمورن ماڻهن جي جذبن جي عڪاسي ڪري ٿو پوءِ انهن ڪروڙين ماڻهن جو روح هن جي اندر ۾ واسو ڪري وڃي ٿو. جن جي درد ۽ احساس ڪي هن زبان ڏني هوندي آهي. ان جو مطلب اهي ٿي وڃي ٿو ته هڪ شاعر هڪ فرد ناهي پر هو پنهنجي اندر ۾ ڪيترائي افراد ٻڌجي وڃي ٿو.

هڪ شاعر جڏهن پنهنجي تخليق جي ذريعي لکين، ڪروڙين ماڻهن جي جذبن کي اظهار ڏئي ٿو، تنهن جي باوجود هو غير مطمئن هجي ٿو ۽ هو اهو ٿو سمجهي ته چاڪيءَ جي ڏاند جيان چوقبلو ڦري رهيو آهي. هو اهو

سمجھندو رھي ٿو تہ مون کي جيڪو ڪجھ اظھارڻو آھي. تنھن جي منزل اجان پري آھي، جنھن جي ڪا حد ئي ناھي. تخليقڪار کي پڻ اھو احساس شدت سان پيو ٿيندو آھي تہ ھو دنيا جي پيڙائن، پوڳنائن، لڙڪن ۽ مرڪن جي لامحدود سرحدن کي ڇھي ئي نہ سگھيو آھي. اھا بي اطميناني ڪٿي ئي ھڪ تخليقڪار ھن سماج ۾ ھلندو رھي ٿو. جاڻ ئي ھڪ تخليقڪار جي لاءِ ڏک جو سبب بڻجي ٿي. ھڪ گھرائيءَ تائين پھچندي، ڪيس ان مان ڦٽي نڪتل ہي گھرائي نظر اچي ويندي آھي.

"لوچيان ٿي لاحد ۾، ھادي لھان نہ حد"

سنڌ جي جينئيس شاھ پٽائيءَ جو بہ اھوئي درد ھو. ان ئي پيڙا مان گذريو ھو لطيف!. جنھن جي ست ست درد سان پري پئي آھي. سندس سُر آسا ۾ بہ انسان جي ان ڏک جو بيان جھجھي مقدار ۾ ملي ٿو. سر آسا جي خوبي اھا بہ آھي تہ ھن ۾ شاھ انسان جي مخصوص احساس گھرائيءَ جي آخري چيٽري تائين وڃي ان کي پوڳي ٿو ۽ ان جو اظھار بہ اھڙيءَ ريت ڪري ٿو. جو اھو سر ڪروڙين ماڻھن جو آواز بڻجي پئي ٿو. انسان جي روزمرھ جي پوڳنائن کي ايڏي تہ سچائيءَ سان اظھاري ويھي رھيو آھي، جو اھا سچائي سماج جي ھر حصي تي لاڳو ٿي وئي آھي.

نيرانا ئي نيڻ، نيئي آچ پرين کي،
ستر ڪاڏا ڪيڻ، جي ڏٺو منھن محبوب جو.

دنيا جي جنجھٽن سان وڙھندي، رات جو ٿڪي ٽٽي اسان ھنڌ جي بلي تي ويندا آھيون ۽ صبح جو اک پٽيندا آھيون تہ ھڪ روشن صبح اسان جو انتظار ڪري رھيو ھوندو آھي. نيرن پاڻي ڪري تازا توانا ٿي پوءِ زماني جي سرگرمين ۾ شامل ٿيندا آھيون. ان لمحي کي شاھ سائين بيان ڪندي چئي ٿو تہ اک کُلندي ئي منھنجو سڀ ڪان پھريون ڪم محبوب جو ديدار آھي ۽ اھو ديدار ستر ڪاڏن کان بہ بھتر آھي. ھن شعر جو رڳو اھو مطلب ناھي تہ ننڊ مان اٿي محبوب جو ديدار ڪجي ٿو پر ان جو مطلب آھي تہ ماڻھو عشق ۾ فنا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٿي وڃي ٿو. جڏهن هن جي وابستگي عروج تہ پهچي وڃي ٿي تہ پوءِ اکيون رڳو منزل کي ئي ڏسڻ چاهين ٿيون ۽ ٻيون ننڍيون ننڍيون ضرورتون تچ ڀاسڻ لڳن ٿيون ۽ شاهہ جو اظهار گهڻ رخو ٿي وڃي ٿو. پر شاهہ سائين ان سوچ کي اسان تائين پهچائڻ جو جيڪو ذريعو استعمال ڪيو آهي، اهو محبوب آهي. ظاهري عاشق ۽ ظاهري محبوب کي هن ان ڪري ڪنيو آهي تہ هن سان عام پڙهندڙ جلدي لاڳاپجي سگهي ٿو ۽ اهو ئي سبب آهي جو عام ماڻهو هن بيت کي پنهنجي اندر ۾ لاهي ٿو ڇڏي. اها شاهہ لطيف جي ڪمٽمينٽ ئي آهي، جو هن جي انهن سٽن کي مولوي پنهنجي تبليغي سرگرمين کي مؤثر بنائڻ لاءِ بي ڌڙڪ استعمال ڪري ٿو ۽ چو نہ ڪري؟ هن ۾ ايڏي سگهہ موجود آهي. تڏهن تہ جنگ ۾ بيٺل جرنيل هن کي اندر ۾ اوتي وڏي طاقت سان وڙهي سگهي ٿو. اسان ڪير ٿيندا آهيون شاهہ کي ڌوهيءَ ۾ بند ڪرڻ وارا؟ اسان کي ڪيئن سونهندو تہ سمنڊ کي ڪليءَ ۾ بند ڪريون. سو شاهہ اهو آفاقي اظهار ئي آهي، جنهن دنيا کي مجبور ڪري ڇڏيو تہ هو سنڌس شاعري کي سمجهن ۽ ان کي سماجي تبديليءَ لاءِ استعمال ڪن.

شاهہ جي سموري شاعري مان واضح ٿئي ٿو تہ لطيف سڀ کان پهرين هڪ عاشق آهي ۽ جڏهن عاشق آهي، تڏهن ئي لامحدود آهي. پريٖنءَ جو پرتوو ئي ڪيس دنيا جي هر رنگ سان وابسطا ڪري ٿو. محبوب جي اکين جي دري ئي آهي، جنهن مان ٽيپي ماڻهو عالم جي اچائي کي ڏسي ٿو. سو شاهہ عشق جي ڏاڪڻ رکي اسان کي هن سماج ۾ موجود هر شيءَ جو ايڪس- ري ڪري ڏيکاريو آهي. ماڪوڙي کان وٺندي ٽوپي ڏيڻ واري سٿيءَ جي ڪردار کي مچتا ڏني اٿائين.

شاهہ پنهنجي سر آسا ۾ عشق جي لامحدود وسعتن کي واڪو ڪيو آهي. هن ۾ هن اها ڳالهہ سمجهائي آهي تہ عشق آهي ئي وسعت جو نالو، جنهن سان لاڳاپجي ماڻهو محدود نہ ٿو رهي. هو سمجهائي ٿو تہ عشق انتها جو نالو آهي، جتي انسان وٽ ڪابہ حدبندي نہ ٿي رهي، نہ ئي وري پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وجود جو احساس وڃائي ويهندي هئي. صوفين جو سمورو فڪر به ان ڳالهه جو قائل آهي ته خوديءَ کي ختم ڪرڻ بعد ئي ماڻهو ”انسان“ بڻجي ٿو.

شاهه سر آسا ۾ محبوب جي جيئري جاڳندي تصوير اسان جي سامهون هجي ٿي، جنهن کي هو مختلف پاسن کان بيان ڪندي عشق جي ڪٿ ڪري ٿو:

ايرندي سڄ، پرين جي نه پسنديون،
ڪڏي هيئي ڏڄ، اکڙيون ڪانگن کي.

جيڪڏهن مقصد سان سچائي ناهي، جيڪڏهن هام هڻون ٿا ته عشق ۾ مبتلا آهيون ته پوءِ پرينءَ کي ڏسڻ بنا ڪيئن ٿو جيڀاپو ممڪن بڻجي! جيڪڏهن اکڙيون صبح سان ئي محبوب کي نه ٿيون ڏسن ته پوءِ انهن جو هجڻ ۽ نه هجڻ ڪو مطلب نه ٿو رکي. پوءِ سڀ کان بهتر اهو آهي ته اهي ڪانگن کي کڏي ڏئي ڇڏجن. پر شاهه سائين نئين چرڪائيندڙ ڳالهه اها چئي آهي ته جيڏهن اسان جو واقعي به ڪنهن سان عشق ٿي ويندو آهي ۽ اسان جي سرير کي واقعي به ڪنهن محبوب جو تصور مسحور ڪندو آهي ته پوءِ اسان کي هر شيءِ سان پيار ٿي ويندو آهي، هر شيءِ پئي خوبصورت لڳندي آهي، ايستائين جو اسان کي پنهنجو رقيب به اٽاسو نه لڳندو آهي. ٻيءَ معني ۾ ته اسان کي هر شخص ۾ محبوب نظر ايندو آهي.

مون کي اکڙين وڏا تورا لائيا
ته پڻ پرين پسن، ڪٺان جي ڪر سامهان

عشق ۾ ايڏي طاقت آهي، ايڏو طلسم آهي جو هن سان ناتو ڳنڍجڻ بعد انسان عام رواجي حالت ۾ نه ٿو رهي. هن سماج مان نڪري ڪنهن آدرشي سماج جو حصو ٿي وڃي ٿو. سماجي لڳاپن کان ڪوهين ڏور هليو وڃي ٿو. مٿس هڪ سرور جي ڪيفيت طاري ٿي وڃي ٿي. سر آسا ٻڌائي ٿو ته ڪنهن به منزل ماڻڻ لاءِ پهريون فرض هي آهي ته ان منزل جي عشق ۾ فنا ٿي وڃجي، ٻيءَ صورت ۾ ڪجهه به حاصل ٿيڻو ناهي. تنهن ڪري ئي شاهه کي هر وقت پنهنجو محبوب ئي نظر اچي ٿو جيڪڏهن سندس خيال ۽ سوچ ٿوري گهڙي لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پرين کان غافل ٿئي ٿي ته ان ڏوهه لاءِ هو پنهنجي لاءِ سخت سزائون تجويز ڪري ٿو. شاهه جي شاعري هر پاسي کان مڪمل ان ڪري به آهي جو هن ۾ نه رڳو عشق جي سچائي، عشق جي طاقت ۽ عشق جو طلسم موجود آهي پر هن ۾ سماج جي تصوير به چٽيءَ ريت نظر اچي ٿي. جنهن ۾ عشق جي مٿان پهرا بيٺل هجن ٿا. جتي عاشقن ۽ معشوقن جو هڪ پل جي لاءِ ميلاپ منزل ماڻڻ جي برابر هجي ٿو. جتي عشق ڏوهه هجي ٿو ۽ عاشق ڏوهاري آهي! شاهه نعريبازي نه ڪئي آهي پر سماج تي آڱر ضرور کنئي آهي ۽ آڱر کنئي آهي ته چڻ بغاوت ڪئي آهي. سر آسا ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي جاگيرداراڻي سماج کان نفرت جو اظهار هيٺين سٽن ۾ هيئن به ڪيو آهي:

ڪي جو کهين پار، اکيون ڏسي آئيون،
تيون ديوانيون دل ۾، اپر لڳيون آر،
تهان پوءِ قرار، ستيون ڪين سيد چئي.
•
ڪي جو وچي ڪالهه، اکيون ڏسي آئيون،
سيڻن جي سهج، لالون ڪيون لطيف چئي.

شاهه جو سماج اهو سماج ناهي، جنهن ۾ پنهنجي پريميءَ سان هٿ ۾ هٿ ڏئي سمنڊ جو ڪنارو گهمبو آهي، نه ئي اهو سماج آهي، جتي هڪ وقت ڪيترين ئي سينڌيون رکيون آهن. هي ته اهو سماج آهي، جتي سالن کان پوءِ مطلوب جي جهلڪ نصيب ٿيندي آهي، جيڪا جهلڪ ماڻهوءَ جي اندر عجيب قسم جي طاقت پري ڇڏيندي آهي ۽ جيئڻ آسان ٿي پوندو آهي. پر شاهه ته ان پيڙا کي به بيان ڪيو آهي، جيڪا هڪ عاشق معشوق سان ملي ۽ وري وڇڙي پوڳي آهي. سچ ته اها ان دور جي وڏي خوشنصيبي هئي، جنهن دور کي ڀٽائيءَ جهڙو جينئس مليو. شاهه پنهنجي شاعريءَ ۾ تنهن دور جي سماجي حالتن جي عڪاسي ڪئي آهي، جنهن مان سندس سماج سان لاڳاپي جي شاهدي ملي ٿي. ٺيڪ آهي ڪجهه نقادن جي نظر ۾ هو شاعر ئي هجي ۽ سماجي وابستگي ڪين نظر نه اچي پر هو ان سماج سان هن سماجي جي پيٽ ڪندا ته ڪين ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سماج جي پيڙا هن سماج جي پيڙا سان تسلسل ۾ نظر ايندي.

کرجا کڏ کنئين، پوڻ کارڻ پرينءَ جي،

تنهن ۾ پاڻ پئي، غيبتي غار ٿيو

عشق ۾ ناڪامي ماڻهوءَ جي اندر ۾ آگ الاهاري چڏيندي آهي. ڪجهه ماڻهو پنهنجي انهن ناڪامين جو بدلو سماج کان وٺندا آهن. هو پنهنجي ان انتقام جو شڪار تمام ويجهن رشتن کي بڻائيندي به دير نه ڪندا آهن. پر سرخرو هميشه عشق ئي ٿيندو رهيو آهي ۽ غيبتيءَ کي رڳو رسوائيون ئي پلئه پونديون آهن. اها لطيف کي اميد آهي، جيڪا اميد هو اسان سان به شيئر ڪري ٿو. هڪ عاشق جي حيثيت سان لطيف رقيب جي ڪردار کي ايڏو سيريس نه ٿو وٺي، ڇاڪاڻ جو هي ساڻس پيار ڪري ٿو هو ان سان پيار ان ڪري به ڪري ٿو جو هو محبوب جي سڪ ۾ فنا ٿيل هجي ٿو. محبوب لاءِ تڙپ ۽ سڪ هن جي اندر ايڏي ته پيار پري چڏي ٿي، جو هو هر وقت پيرو ڪٽندڙ دشمن کي به بددعا نه ٿو ڏئي:

الاڪر جين، مديون جن جي من ۾،

اسان ۽ پرين جون اميدون پسن،

تهان پوءِ مرن، سڙي انهيءَ سُور ۾

شاهه پنهنجي سر آسا ۾ انسان جي مختلف ڪيفيتين کي اهڙي ته لافاني انداز ۾ پيش ڪيو آهي، جو ماڻهو هن کي پڙهندي زمان ۽ مڪان جون حدون هڪ پل ۾ اورانگهي اڄي حال ۾ بيهي رهي ٿو. ڪتي سوين سال اڳ پڻائي جي چيل ڳالهه ۽ ڪتي هاڻوڪي صورتحال، پر سندس ان دور جو چيل شعر هن دور جي حالتن سان ايئن ته ٺهڪي بيهي ٿو جڻ منديءَ تي ڪا ٽڪ هجي. اسان اڄ به خود فريبين جي آڏار تي زندگي گذاريون ٿا. هي خود فريبيون ئي آهن، جن آڌار ڪجهه عرصو وڏيڪ جي سگهندا آهيون:

سڄڻ سنئيون ڪن، لوڪان ليڪي ڏنگيون،

سندي سپرين، پر پروڙڻ ڏاکڙو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهه پنهنجي محبوب جي ڪوتاهين تي آگر ڪٽڻ جي بدران پنهنجي سچائي جو ثبوت ڏيندي چئي ٿو ته منهنجي محبوب جي هر عمل جو جائزو وٺڻ ڪم سولو ڪم ناهي. جيڪڏهن هو جهٽڪي به رهيو آهي ته ان ۾ به ڪا چڱائي رکيل هوندي پر اسان کي چٽي نظر نه ٿي اچي. پنهنجي غلطين جي نشاندهي ڪرڻ ۽ خود تنقيدي جائزو وٺڻ جي خوبي لطيف جي اندر نمايان طور تي نظر اچي ٿي. جيڪا ماڻهن ۾ تمام گهٽ نظر ايندي آهي.

اسان شاهه جي شاعري پڙهي لطف اندوز ته ٿيندا آهن پر اسان ڪڏهن به سندس پيغام کي سمجهڻ جي ڪوشش نه ڪندا آهيون. نتيجي ۾ اڄ شاهه لطيف پنائيءَ جو سر آسا انتظار ۾ آهي ته ڪڏهن ٿي سندس پيغام جي روشنيءَ ۾ انسان ذات پنهنجي اصل گس تي گامزن ٿئي.

شاهه جدت پسند شاعر آهي، روايتن کان هٽي، مدي خارج اصولن کان بغاوت ڪري ٿو. شاهه پنهنجي شاعريءَ ۾ هر جاءِ تي جدت پسنديءَ جو ثبوت ڏنو آهي. هو نئين ڳالهه ڪرڻ جي سگهه رکي ٿو. تڏهن ئي چئي ٿو:

اڪ الـتـي ڏار، ونءُ الـتـو عـام سـيـن،
جي لهوارو لوڪ وهي، تون اوچو وهه اوپار،
منجهان نوچ نهار، وانءُ پنيرو پرينءَ ڏي.

اسان ته اڄ به ليڪو ڪٽيندي خوش ٿيندا آهيون. پراڻن ڳنل اصولن تي هلندي پاڻ کي جدت پسند سڏائيندا آهيون ۽ پنهنجي انهن ڪار گذارين کي جستيفائي به ڪندا آهيون پر لطيف الائي ڪهڙي مٽيءَ مان جڙيل هو جنهن سرعام بغاوت جو علم بلند ڪيو ۽ ڪيترن ضميرن تان زنگ لاٿو.

شاهه جي دور توڙي اڄ جي دور ۾ اسان کي ڪي پوئيءَ پڙهيا اهڙا به ملندا آهن. جيڪي پنهنجي اجري هجڻ جو ثبوت اهو ڏيندا آهن ته هنن زندگيءَ ۾ ڪڏهن به عشق نه ڪيو آهي. هو پاڻ کي پاڪ ۽ پوتر ان ۾ ئي سمجهندا آهن ته هو ڪنهن اڪ جي پڇڙي جي سحر ۾ نه ڦاٿا آهن. پر شاهه سندن سوچ هڪ ئي ڌڪ ۾ ٽڏي ڇڏي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پرين نہ اکڙين ۾، هينئون نہ حاضر جن،
پيا هونئين جاڙ جيئن، نلها نانا سڪٽا.

مجموعي طور تي ڏٺو وڃي تہ شاھ جي سر آسا جو اصل پيغام هي آهي تہ ڪائنات ۾ موجود سموري وهنوار جي تالي جي چاٻي ”عشق“ آهي. عشق کان سواءِ زندگي ڪڏهن بہ مناسب گس تي هلي نہ ٿي سگهي. عشق کانسواءِ زندگي ڏينهون ڏينهن زنگبي ويندي. تان جو هڪ ڏينهن اهڙو بہ ايندو جو ماڻهو اندران ئي اندران کاڄي کوکلو ٿي اچي پٽ پوندو ۽ اشرف المخلوقات وارو ليبل ڪنهن رٺيءَ ۾ لتجي مڪمل طور تي ڌنڌلائجي ويندو ۽ جيڪڏهن انسان پاڻ کي اشرف المخلوقات ثابت نہ ڪيو تہ اهو الميو آهي.

Scanned with CamScanner

شير مهراڻي

سر آسا ۾ جدوجهد جا پهلو

ڀٽائيءَ جهڙو ڀلارو رهبر اڳواڻ، شاعر، سياسي ۽ سماجي رهنما، ڪنهن ڀلوڙ ڌرتي جي ڀاڳ ۾ هوندو آهي. ڀٽائي پنهنجي دؤر جو پاڻ ڪان اڳ واري دؤر ۽ پاڻ ڪانپوءِ ايندڙ دؤر جو مڪمل عڪاس آهي. سندس پيغام جدوجهد، جستجو پيار، محبت، امن، سلامتي، ڀائيچاري ۽ انسان دوستيءَ جو پيغام آهي. اسلامي دنيا جو محور ڪعبو آهي، جتي سڄي مسلم دنيا گڏ جي ٿي، هندن، يهودين ۽ عيسائين جا پنهنجا پنهنجا عالمي ڀڏي جا مرڪز آهن ۽ سنڌين جي عالمي ڀڏيءَ جو مرڪز "ڀٽائي" آهي. ڀٽائي مذهبي مت ڀيد ۽ ذات پات جي ويڇن کان گهڻو مٿي آهي. ڀٽائي اهو نقطو آهي، جتي سڄي دنيا جا سنڌي ۽ انسانيت سان پيار ڪندڙ گڏجن ٿا ۽ اتي انهن جي سڃاڻپ ڀٽائي پويان ٿئي ٿي.

ڀٽائي جو سڄو رسالو سون ورنين سٽن سان ستيل آهي. ڀٽائي جي رسالي جا ٽيهه ئي سُر روشنين ۽ خوشبوءِ جا ڀنڊار آهن. جن مان سوين روشن سج نڪرندي نظر اچن ٿا، جيڪي جِهل جي اونڌاهين سان جهيڙين ٿا ۽ لطيف شناس، دنيا شناس ٿي پون ٿا. دنيا شناس جدوجهد ۽ جستجو ڪري جيئڻ جو سليقو ۽ هنر سکي وٺن ٿا ۽ هميشه جي لاءِ جيئرا ٿي پون ٿا. اهو ڀٽائي جي جدوجهد ۽ جستجو جو نتيجو آهي، جو اڄ اسان ڪائنس رهنمائي وٺون ٿا ۽ سندس ڏسيل ڀيچرن تي هلڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا. ڀڪ سان، جي اسان ڀٽائيءَ جي ڀيچرن ڪي ڳولي لڌو ۽ انهن تي هلياسين ته پوءِ اسان پنهنجون منزلون اوس ماڻينداسين.

ڀٽائي جي رسالي جي سر آسا جي شروعات ئي جدوجهد ۽ جستجو جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هن بيت سان ٿئي ٿي.

لوچان ٿي لاحد ۾ هادي لهان نہ حد،
سپيريان جي سونهن جو، نہ ڪو قد نہ مد،
هِت سڪڻ بي عدد، ۽ پرين پرواهہ ناهہ ڪا.

لطيف بادشاهہ جو نماڻو لهجو اڪين ۾ لڙڪ آڻي ٿو ڇڏي، هو چوي ٿو "آءُ لامڪان ۾ بہ ڳوليان ٿو، پر هن جي بہ تہ ڪا حد ئي ناهي" هاڻي بي حد کي ڳولهڻ ڪيڏو نہ ڏکيو ۽ اڻانئو هوندو؟ جنهن جي ڪا حد ئي ڪانهي، جنهن جو ڪو مڪان ئي ڪونهي، جنهن جو نہ ڪو ڏنگ نہ سرحد ۽ ڇيهہ آهي. اهڙي پُر اسرار هستيءَ کي ڳولهڻ ڪيڏو نہ اولو ڪم هوندو. پر ڀٽائي بادشاهہ پنهنجي اندر جي اکين سان يقيناً ان هستيءَ جي سونهن ڏٺي ۽ محسوس ڪئي آهي. جو هو چوي ٿو تہ "هن جي سونهن جي بہ ڪا سرحد ۽ قد مد ڪونهي. بيشڪ منهنجي اندر ۾ گهرج، سڪ، چاهہ ۽ عشق بيشمار ۽ بي عدد آهي. پر ان هستيءَ کي ڪا پرواهہ ڪانهي."

پرواهہ هجي بہ تہ ڇو؟ هوءَ ذات تہ بي نياز، بي ميار ۽ بيپرواهہ آهي! بس جيڪڏهن ڪجهہ اهم آهي تہ: اها آهي بندي جي جستجو! هو تہ مِلڻوئي ناهي، پر ڏسڻو اهو آهي تہ بندي ڪيتري جاڪوڙ جستجو ۽ جدوجهد ڪئي؟

ايرندي ئي سڄ، پرين جي نہ پسنديون،
ڪڏي هيئي ڏڄ، اکڙيون ڪانگن ڪي.

ڀٽائي بادشاهہ جي شاعري جتي ٻين سيني شاعرائين خوبين گهُرجهن، لوازمات ۽ اندازن سان ڀريل آهي. اتي سنڌس شاعريءَ ۾ تيسز ۽ اينٽي ٿيسز جا بہ اعليٰ ۽ عمده مثال موجود آهن. جيئن مٿيان ٻئي بيت آهن. هڪڙي بيت ۾ ڀٽائي بادشاهہ چوي ٿو تہ "لامڪان ۾ تہ ڳوليان ٿو پر هوءَ هستي ڪٿي بہ نظر نہ ٿي اچي" ۽ ٻي بيت ۾ ڀٽائي چوي ٿو

"جيڪڏهن سڄ ايرڻ سان ئي اکڙين پنهنجي محبوب هستيءَ کي نہ ڏٺو تہ اهي اکيون ڪنهن بہ ڪم جون ناهن، ڀوءِ ڀلي اهي ڪانون کي ڏئي ڇڏيو."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مون کي مٿيان ٻئي بيت پڙهي ۽ بيتن جو فلسفو سُرت، سمجهه، ڳجهه راز ۽ اسرار حيران ڪري ڇڏيو ۽ هڪدم هڪ تاريخي واقعي منهنجي ذهن تي ترڻ لڳي ٿو.

"هڪ شخص حضرت عليؑ کان پڇيو ته: اي علي! تنهنجو مان مرتبو ۽ علم نرالو آهي. ڇا تو ڪڏهن خدا کي ڏٺو آهي؟ حضرت علي جواب ڏنو جي مان خدا نه ڏسان ها ته ان کي سجدو ئي نه ڪيان ها! هو شخص حيران ٿي ويو ۽ ڪنهن ٻي موقعي تي ساڳيو سوال حضرت عليؑ کان پڇيائين! اي علي! تو کي الله جو رسول، خدا جو هٿ، ۽ خدا جي زبان ٿو سڏي. ڇا تو ڪڏهن خدا ڏٺو آهي؟ مولئيءِ ڪائنات جواب ڏنو. جيڪڏهن مان خدا ڏسان ها ته ان کي سجدو ئي نه ڪيان ها. هوشخص تِهان حيران ٿي ويو ۽ پنهنجي اڳ پڇيل سوال ۽ مليل جواب جي باري ۾ حضرت علي کان پڇڻ لڳو. حضرت عليؑ مسڪرائي جواب ڏنس! جيڪڏهن هوءِ هستي منهنجي اکين جي گولي ۾ اچي سگهي ٿي معنئِ هوءِ لامڪان ناهي ۽ جيڪا هستي لامڪان نه هجي اها سجدي جي لائق نٿي ٿي سگهي ۽ ها جيڪڏهن اسان ان هستي جي قدرت وڏائي ۽ مان مرتبو پسي ۽ محسوس نٿا ڪري سگهون. معنئِ اها هستي ايڏي قدرت نٿي رکي جو هڪ ٻانهي کي پنهنجي قدرت ڏيکاري محسوس ڪرائي. يعني خدا هستي به حد سي تي سگهي ۽ غير خدا جي اکيان جهڪي ۽ ان جي وڏائي جو اعتراف نه ڪرڻ گهرجي."

مٿئين ڳالهه ۽ ٻنائي جي بيتن جو فلسفو ڪيڏو نه هڪجهڙا آهن. هڪ هنڌ ٻنائي چوي ٿو ته هوءِ هستي ڪٿي به نه ملي ۽ ٻي هنڌ چوي ٿو ته جي اسان جون اکيون ان هستيءَ کي نٿيون ڏسي سگهن ته اهي اکيون بيڪار آهن.

اکيون علي الصباح، دوست ديکڻ آئيون،
ايندِيون ارداس ۾، ٻي نه ڪنديون ڪاءِ،
رچنديون رءِ پاهه، پر چنديون پرين سين.

جستجو، ڳولها، جتن ۽ جدوجهد هر عضوي جي پنهنجي هوندي آهي. هٿن جي جدوجهد محنت ۽ مشقت آهي، پيرن جي جستجو هلڻ آهي. ڪنن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي پڌڻ، نڪ جي سنگهڻ ۽ اکين جي ڳولا، جدوجهد ۽ جستجو ڏسڻ آهي ۽ ڀٽائي چوي ٿو، اکيون صبح جو سوير ئي محبوب کي ڏسڻ آيون آهن. يعني ڳولا ۽ جستجو تي آيل آهن. ۽ اهي اکيون پنهنجي ڳولا کي عبادت ٿيون سمجهن ۽ پوءِ کنهن به ٻي پاسي نٿيون ڏسن ۽ اهي اکيون ٻنان کنهن رنگ جي وصل جي رنگ ۾ اهڙيون ته رنگيون آهن، جو محبوب تان هٽن ئي نٿيون. ڀٽائي جي جستجو ۽ جدوجهد جا سيئي رنگ نرالا آهن. هو ڪٿي ڳوليان ڳولان مَ لهان" واري فلسفي جو حامي آهي ته ڪٿ "اکيون علي الصباح" واري ڳالهه ڪري ٿو. ڪٿي "لوچان ٿي لاحد ۾" جو پيرو ڪار آهي. ته ڪٿي "وڃين چووٽڪار" جو مبلغ آهي. ڪٿي ڀٽائي "طلب ۽ تحصيل اوريان ئي آهي". جي ڳالهه ڪري ٿو ته ڪٿي "اسين سکون جن کي، اسين پڻ سيئي" چوي ٿو. بيشڪ ڀٽائي جو آفاقي ڪلام حيران ڪري ڇڏيندڙ آهي ۽ سندس ڪلام جون گهرايون انساني دل، دماغ ۽ ٻين سيني حواسن کي پروڙڻ جو ڏس پتو ڏين ٿيون.

سنئين سونهائي سيڪا، ڪا مون مُنجهائي،
طلب ۽ تحصيل اوريان ئي آئي،
مان تند تت لائي، جت آهه نه ناهه ڪا.

ڀٽائي چوي ٿو سڌي ڏڳ جو رهنما ۽ رهبر ته هر ڪو آهي. پر ڪوئي سڌي ڏڳ، راهه، پيچري ۽ گس تان ڀلائي ۽ منجهائي مچون!

هو چوي ٿو ته "گهرج" يعني "طلب" ۽ "تحصيل" يعني "ملڻ" "وصل" "رسد" گهٽو اوريان جون ڳالهيون آهن. منهنجو جيءُ اُتي اٽڪيل آهي، جتي نه ڪو "نه" آهي نه ڪا "ها"! نه ڪو "عدم" آهي نه ڪو "وجود"! يعني اتي دنيا جا ضد آهن ئي ڪونه! بس! هوءِ هستي آهي ۽ هيءَ هستي!

دنيا جي کنهن به شاعر جي ڪلام ۾ ايتريون گهرايون نٿيون ملن. جيتريون ڀٽائي جي ڪلام ۾ آهن! اها سنڌي ٻولي ۽ قوم جي خوشنصيبي آهي، جو ان کي ڀٽائي بادشاهه جهڙو ڪامل شاعر مليو آهي. انگريز پاڻ مڃين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٿا ته ڀٽائي انگريزي ۾ لکي ها ته هو شيڪسپئر کان وڏو شاعر هجي ها! عظيم سٽن جو عظيم تخليقڪار ڀٽائي هڪ غير معمولي سگهه جو وارث آهي . هو سچاين جو شاعر آهي ۽ ڪوڙ، ڪدورت ۽ منافقت کان سخت نفرت ڪري ٿو ۽ سچاين جي ڳولا پروڙ ۽ جستجو جو پاسدار ۽ پٽ پرائي ڪندڙ آهي.

ان پر نه ايمان، جيئن ڪلمي گو ڪوٺائين،
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان،
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهين.

مٿئين بيت ۾ ڀٽائي هڪ ڪوڙي ۽ منافق مسلمان کي تنبيهه ٿو ڪري ته جيڪو مسلمانيءَ جو حق آهي، اهو ادا ڪر ۽ منافقت ڇڏي ڏي. ڀٽائي جيئن ته ڪائنات جو شاعر آهي، تنهن هو ڪنهن هندؤ جي به منافقت نٿو برداشت ڪري ۽ کيس چنبي ڪڍي ٿو!

ڪوڙو تون ڪفر سين ڪافر مَ ڪوٺاءِ،
هندو هڏ نه آهئين، جٽيو تو نه جڳاءِ،
تلڪ تنين کي لاءِ، سچا جي شرڪ سين.

منافقت کي سيني فرقن، مذهبن ۽ قومن ۾ ننديو ۽ ناپسند ڪيو ويو آهي. ڀٽائي پڻ منافقت کي تمام گهٽو نندي ٿو ۽ نصيحت ٿو ڪري ۽ چوي ٿو ته تون ان پر، طريقي ۽ روش سان ڪڏهن به پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب نه ٿي سگهندين، جيڪڏهن ڪجهه پاڻو، ماڻٽو ۽ حاصل ڪرڻو اٿئي ته ٻيائيون، دوکيبازيون ۽ منافقتون ڇڏي، سچو ساڌو، مخلص ۽ بي لوث ٿي ۽ منافقت ڪڏهن به سنئين پيچري تي نه وٺي ويندي.

منهن ته آهريان ٿي اجرو، قلب ۾ ڪارو
ٻهران زيب زبان سين، دل ۾ هَڇارو
ان پر ويچارو، ويجهو ناهي وصال سين.

ڀٽائي ڪامل رهبر آهي. هن وٽ نماڻائي ۽ نهٺائي آهي ۽ "انا" جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سخت مخالف آهي. ان (خودي) واري اڏاري فلسفي تي ڪجھہ شاعرن نالو ڪمايو ۽ پنهنجا ڪيترائي رنگ متايا. پر وقت ۽ ڇاٽو طبقي سندن اڇيون ڪلون ڏسي ورتيون.

سر آسا جيئن تہ هڪ راڳڻي جي نالي پويان آهي ۽ ان راڳڻي تي اهو نالو ان راجڪماريءَ جي نالي پويان پيو. جيڪا اها راڳڻي اسر ويل ڳائيندي هئي. هوءَ اسر ويل ڳائي ڏڻيءَ جي وڏائي جو اعتراف ۽ ساراهہ ڪندي هئي. ان ڪري ان سڄي سُر ۾ ڀانهي ۽ آقا جي وچ وارو رابطو ۽ واسطو بيان ڪيل آهي. ڀٽائي بندي کي صلاح، مشورا، تجويزون ۽ ڪٿي ڪٿي تہ ماڳهين تنبيهہ بہ ڪندو ٿو هلي تہ تون پنهنجي پاڻ کي اهميت نہ ڏي. جي پنهنجي ذات کي اهميت ڏنئي تہ جيڪو اصل ۾ آهي اهو تو کان ڀاسيرو ٿي ويندو ۽ تنهنجي بي ٽُڪي انا پرستي تنهنجي تباهيءَ جو ڪارڻ بڻبي. ۽ جيڪڏهن تو پنهنجي "انا" کي ختم ڪري ۽ خالق جي وڏائي جو اعتراف ڪندي ۽ "تون ئي تون" جو ورد ڪندين تہ ڪامياب ٿيندين.

نابودي نيئي عبد کي اعليٰ ڪيو،
مورت ۾ مخفي ٿيا، صورت پڻ سيئي،
ڪبي ات ڪيهي، ڳالهہ پريان جي ڳجھہ جي.

ڀٽائي بادشاهہ انسان ۽ انسان دوستيءَ جو مبلغ تہ آهي ئي پر هو خالق کي جيڪا ڀيٽا ڏيئي ٿو. اها تمام ڳهٽي اهم ۽ عظيم آهي. جيتري اها ذات عظيم آهي. ڀٽائي ان جي عظمتن جي اوتري ئي تعريف ڪري ٿو ۽ بندي کي سجاڳ ۽ سچيت رهڻ جو درس ڏئي ٿو ۽ ڏٽي جي درٻار ۾ ڀاڏائڻ جو درس ڏيئي ٿو.

تون ڪا ڪاني ڀاءِ ونن ۾ وصال جي،
دوبينائي دور ڪري، معرفت ملهاءِ،
سپيريان جي سونهن ۾ رخنو ڪونہ رهاءِ،
اڪ اشهد چاءِ، تہ مسلماني ماڻئين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پنائي بندي کي صلاح ٿو ڏيئي ته تون پنهنجي اکين ۾ کا حق جي سرمي جي سرائي پاءِ ۽ من مان بيائي کي ٻاهر ڪڍي اصل معرفت ماڻ. چوته ان هستي جي سونهن ۾ ذري برابر به فريب ڪونه آڻبو ۽ پوءِ خالق جي وڏائي ۽ وحدانيت کي مڃيندڙ اک ڪڻ ته حقيقي ڏڱ ماڻين.

پنائي سر آسا ۾ اکين جو ذڪر نرالي رنگ ۾ ڪيو آهي. اکين جو ڪم ڏسڻ هوندو آهي ۽ ڏيک ۽ نظاروئي اصل شيءِ جي پروڙ جي پيڙهه هوندو آهي. سڀ کان پهريون شرط آهي ڏسڻ ۽ ڏسڻ جو انداز ۽ نمونو. اکين کي ڏسڻ لاءِ پهريان ته جاڳڻو پوندو ان جي لاءِ پنائي چوي ٿو.

سرمو سياهي جو، رنن کي رهاءِ،
ڪاني ڪارائي جي، مڙس ٿي مَر پاءِ،
اکين ۾ اتڪاءِ، لالائي لالڻ جي.

پنائي هن بيت ۾ تمثيلن جو اعليٰ مثال پيش ڪندي همت، جدوجهد ۽ جستجو جي مظهر جي نيئن رنگ کي بيان ڪيو آهي، چوته عورت هيٺائي ۽ ڪمزوري جي علامت هوندي آهي ۽ مرد يا مڙس ماڻهو طاقت ۽ همت جو اهڃاڻ ڄاتو ويندو آهي. پنائي بادشاهه چوي ٿو ڪارو سرمو هار سينگار جي علامت آهي ۽ هار سينگار صفت نازڪ يعني عورت جو شيوو آهي. مردن کي پنهنجي اکين ۾ ڳاڙهاڻ مائل سرمو پائڻ گهرجي يعني اوجاڳا ڪرڻ گهرجن. اوجاڳن سان اکين جي اڇاڻ ۾ ڳاڙهاڻ اچي ويندي آهي ۽ اکيون لال ڏسڻ ۾ ايندڙ آهن. اوجاڳا ڪندڙ جستجو ڪندڙ ۽ اکيون ڇا ڇا تيون ڏسن. اهو پنائي پلي پت ڄاڻي ٿو:

سرمو سرخيءَ جو جڏهن پاتو جن،
تڏهن ڏئي تن، رونق ريٽي جهڙي.

پنائي اوجاڳن جو حامي ۽ ننڊ کي نندينڊڙ آهي. هو جستجو جو پيروڪار آهي ۽ پنائي بادشاهه محتاط رهڻ جو به سڀ کان وڏو مبلغ آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مون کي مون پرين پڌي وڏو پار ۾،
اُپا ايئن چون، مچڻ پاند پسائين.

ڀٽائي جي باريڪ بيني ۽ ڪمال نظري جي انتها پنهنجي چيهه تي آهي. هو چوي ٿو ته مون کي محبوبن چؤ ڪنيو پڌي پاڻيءَ ۾ اڇليو آهي ۽ مٿان چون ٿا ته خبردار! جي ڪو پلئو به پُسايو اٿئي. چؤ ڪنيو ته چا پر ماڻهو ائين ئي پاڻي ۾ پوڻ سان يقيناً پڄندو. پر ڀٽائي ان ناممڪن کي ناممڪن نٿو سمجهي. پاڻي ۾ پوڻ ۽ نه پُسڻ جيئن ناممڪن آهي پران کي ممڪن بڻائڻ لاءِ ڀٽائي چوي ٿو:

پيو جو پاتار، سو ڪيئن پسڻ کان پالهو رهي،
سالڪ مون سيڪار، ڪو پهه انهين پار جو.

ڀٽائي بادشاهه چوي ٿو ته جيڪو پاڻي ۾ پوندو اهو پُسڻ کان بچي ته نٿو سگهي. پر اي مهربان مالڪ! تون مون کي ڪو گُر، هنر، فن ۽ طريقو سيکار ته جيئن انهي پاتار مان ريءَ پُسئي موٽي اچان! اها ڀانهي جي جستجو آهي. بيشڪ هي دنيا هڪ پاتار يعني اونهو پاڻي آهي، جنهن ۾ جيڪو به آيو آهي، اهو پُسيو آهي. يعني دنيا جي غلاظتن ۾ پسيو آهي. پر نيڪ ۽ صالح ٻانها انهيءَ اونهي درياهه مان ريءَ پسيءَ موٽن ٿا. جيئن ڪنول گدلي پاڻيءَ مان اپري مٿي بيهي ٿو. انجي ڪنهن به پن تي گدلاڻ نظر نه ٿي اچي. ڀٽائي به انهي صالحن واري راهه جو راهي آهي. ۽ اسان کي سيکاري ٿو هن جا استعارا، اشارا، تشبيهون ۽ ڀيٽائون دنيوي ۽ عام آهن ته جيئن هر ڪو سکي، سمجهي، جاڻي پروڙي ۽ پرکي سگهي. ڀٽائي هن دنيا جي درياهه مان ريءَ پسيءَ ورڻ جو ڏڳ به ڏسي ٿو چو ته هو ته آهي ئي ڏسيندڙ!

ڪر طريقت تڪيو شريعت سُجاڻ،
هينئون حقيقت هير تون، ماڳ معرفت جاڻ،
هوءِ ٿابوتيءَ ساڻ، ته پُسڻان پالهو رهين.

Scanned with CamScanner

شريعت، طريقت، حقيقت ۽ معرفت عبادتن جا دائرا آهن. جن ۾ شريعت سڀ کان اول اچي ٿي. يعني سڀ کان پهريان شريعت موجب سڀ واجبيون پوريون ڪرڻيون آهن پوءِ بندو طريقت، حقيقت ۽ آخر ۾ معرفت يعني عرفان جي درجي تي پهچي ٿو پتائي بادشاهه چوي ٿو تہ تون شريعت کي سمجهہ ۽ سڃاڻ ۽ طريقت جي پنڌ کي پنهنجو آڌار بڻاءِ ۽ پنهنجي دل کي حقيقت کان واقف ڪرائي معرفت جي ڄاڻ وٺ! ۽ معرفت جي ماڳ ماڻڻ سان تون هن دنيا جي درياهه مان بنا پسئي واپس موٽي سگهين ٿو. مٿين ٿنهي بيتن ۾ هن دنيا جي درياهه ۾ اڇڻ معنيٰ پئدا ٿيڻ ۽ دنيا جي درياهه جي چولين سان جهيڙڻ يعني "پسڻان پالهو رهڻ" ۽ ڪامرانين سان واپسيءَ جو ڏڳ ڏسيل آهي. پتائي جهڙو سونهون ۽ مرشد دنيا جا سڀ لاها چاڙها ڄاڻي ٿو .پتائي ابوجهن کي سمجهڻ لاءِ پاڻ ئي مريد ۽ پاڻ ئي مرشد نظر اچي ٿو. پاڻ ئي سوال اٿاري ٿو ۽ پاڻ ئي جواب تجويز ڪري ٿو. سندس سڀ سوال جواب سندس پيروڪارن جي سمجهاڻي لاءِ آهن.

پتائي هن دؤر، ديس ۽ مٽي جي ماڻهن جا سڀ مسئلا ۽ مونجهار چڱي طرح ڄاڻي ٿو ۽ انهن جا حل بہ ڄاڻي ٿو. پتائي الجهيل سٽ سلجهائڻ لاءِ علامتن جو استعمال ڪري ٿو. سندس سڄاڳ ۽ بيدار اکين کان ڪجهہ بہ اوجهڙ ڪونهي. هو اسان جي جستجو ۽ جدوجهد کي سنئون ڏڳ ڏسي ويو آهي. هو اسان جي مڙني مسئلن ۽ مونجهارن جو حل ڏسي ويو آهي. سندس رسالو هڪ سڌي ڏڳ جو نقشو آهي، جنهن تي هلي هرڪو پنهنجي منزل ماڻي سگهي ٿو.

پتائي محنت، مشقت، اوجاڳن، جستجو ۽ جدوجهد جو اهڃاڻ آهي ۽ انهن سيني آفاقي اشارن جو مبلغ آهي. هو هر وقت انسان کي سڄاڳ ۽ صلح ڪري رهڻ جو درس ڏيئي ٿو.

سُتو ئي سيج گهرين، جفا ڏئين نہ جان،
صلح ريءَ سيڻان، متان نونڌين نہ چڙهين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سُر آسا جي مٿئين بيت ۾ پٽائي گهوٽ بندي کي صلاح ٿو ڏيئي تہ تون سُتي پئي ٿي سيج پيو ٿو طلبين ۾ محنتن ۾ مشقت ڪوشش، جستجو، جدوجهد ۾ جان کي جوکو تو ڪان پڇي ٿي نٿو. اهڙي آرس واري عبادت سان ممڪن آهي. تون هن هستيءَ جي ويجهن، پيارن ۾ گهڻ گُهرن ۾ نہ ڳڻجي سگهين.

پٽائي بادشاھ رهبر، رهنما، اڳواڻ ۽ سونهون شاعر آهي. هو پنهنجن پڙهندڙن ۽ پيروڪارن کي ڪٿي بہ اڪيلو ۽ مصيبت ۾ نٿو ڇڏي. هو هر هنڌ، هر جاءِ، هر مشڪل ۽ مونجهاري ۾ پنهنجي پوئلڳن جي رهبري ڪري ٿو ۽ انهن کي جستجو، جاڪوڙ ۽ جدوجهد جو ڏگ ۽ طريقو ڏسي ٿو. هو چاهي ٿو تہ سندس مٽيءَ جا ماڻهو سُڪيا ۽ سنئين ڏگ هجن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

محمدخان زرداري

سُر آسا جو پسمنظر

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جو سمورو ڪلام روحاني رمزن جو ڀنڊار ۽ وحدت الوجود جو پرچار آهي. ٻين سُرن وانگر شاهه سائين جي سُر آسا ۾ انسان لاءِ پيغام پوشيده آهي.

سُر آسا ۾ شاهه سائين حرص ۽ هوس کان پناهه گهري آهي. نفس کي ڏاوڻ ڏئي قابو ۾ رکڻ جي رمزپڻ ٻڌائي اٿس. خود کي مارڻ ۽ الله تعاليٰ جي هيڪڙائي کي مڃڻ جي هدايت ۽ نفساني خواهشن کي پاڻ بچائڻ جي تلقين ڪئي اٿس. پاڻ فرمائي ٿو.

شَريعت سُجاڻ ڪَر طريقت تڪيو
هينئڙو حَقيقت هير تون، ماڳ معرفت جاڻ،
هُئج ثابُوتي ساڻ، ته پُسڻ کان پالهو رهين.

شاهه سائين شريعت جي پابندي ڪرڻ تي زور ڏنو آهي، ڇاڪاڻ ته سچن صوفين جو اهوئي اصول آهي ته الله تعاليٰ ۽ ان جي رسول کي مڃي شريعت جي احڪامن تي پورو رهي، اندر جي اجار ڪندو رهي.

سُر آسا جي راڳڻي جتي روح کي راحت پهچائي ٿي، اتي مادي فائدي جو ڪارڻ به آهي. طبعي طور تي تندرست رهڻ لاءِ به هن راڳڻي مان فائدا وٺي سگهجن ٿا، جيڪي اسر جي سياڳي ويل اٿڻ ڪري حاصل ٿين ٿا.

هن سُر ۾ لطيف سائين نفس جي پرڪارن ۽ نفساني خواهشن جو ذڪر ڪيو آهي. شاهه سائين خواهشن کي پاڻ ۽ دنيا جي هوس کان پري رهڻ جو درس ڏئي ٿو ۽ هن جون چند علامتون هيٺ ڏجن ٿيون:

عبد، سجود، تڪبير، نماز، ساز، پرين ۽ اپرنڊڙ سچ وغيره

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هن سُر جي پهرين حصي ۾ حرص ۽ حوس کان پناهه گهري ويئي آهي ۽ هن دنيا جي وهندڙ درياهه ۾ جتي حرص ۽ حوس جون چوليون چال ڏين، اتي انسان ويچارو ڇا ڪري سگهندو. انهي سڄي پس منظر کي شاهه سائين ڏسي فرمايو تہ:

مُون ڪي مون پرين، ٻَڌي وڏو ٻار ۾،
اُيا اِئين چَوَن، مَڃڻ پاند پسائين.

اهو سوچڻ جو مقام آهي تہ جنهن ماڻهو جا هٿ ٻڌي تمتار پاڻيءَ ۾ ڦٽو ڪجي ۽ ڦٽو ڪري مٿان حڪم ڏجيس تہ متان ڪپڙن جي ڪنڌ بہ آلي ڪرين. ان سوال جي جواب ۾ شاهه سائين فرمائي ٿو تہ هو الله ۽ ان جي رسول صلعم جي فرمانبرداري ڪري ۽ ان جي ڏسيل احڪامن تي پورو لهي. نماز مومن جو معراج آهي. انهي متعلق پاڻ فرمائي ٿو.

جان جان پَسين پاڻ کي تان تان ناهہ نماز.
سڀ وڃائي سازَ، تهان پوءِ تڪبير چئہ.

جيستائين ماڻهو جا خيال دنيا جي ڪمن ڏانهن راغب هوندا، تيستائين ماڻهو سچي دل سان سجدو نہ ڪري سگهندو. سُر آسا جي ٻئي داستان ۾ شاهه سائين اکين ۽ عجيبن جي نازڪ انداز جا نڪتا نهايت سهڻي انداز ۾ پيش ڪيا آهن. فرمائي ٿو:

وَسن ۽ وِهسن ڏِهاڙي ڏِسڻ لئہ،
ڏِسي ڏِسي آئِيون، تَہ بہ تلا شون ڪَنِ،
ڏاپئو نہ ڏاپن، پَسڻ منجهان پرينءَ جي.

وسن ۽ وهسن جهڙا لفظ مالها ۾ پوئيندي شاهه سائين انسان جي اندر جي ڳالهه ڪري ورتي آهي. اکيون ڪيترو بہ محبوب جي سامهو هجن، تڏهن بہ سندن اڄ ناهي اجهامندي. جڏهن ديدار ۾ دير ٿيندي آهي تہ سانوڻ مينهن جيان وسڻ ۾ دير نہ ڪنديون آهن. ان لاءِ وري فرمايو اٿن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اکين کي آئون، جان کي جَهلون پائِيان،
لوڪ لَتاڙي ننڊ ۾، ساڄَنُ سوناؤن،
مُون کي مارِ يائون، پاڻ پَرچي آئيون.

هتي شاهه سائين خواب جي ڳالهه ڪئي آهي ته مون ته اکين کي گهڻو جهليو ته پرينءَ سان نه ملو پر ان ڳالهه مون کي ماري وڌو ته رات ويل ننڊ ۾ سڄو لوڪ لتاڙي پرين سان پرچي آئيون. ان لاءِ وڏيڪ پاڻ فرمائي ٿو:

اَکڙين آرو، مونهان پُڇي نه ڪيو،
اُتي وڃي اَڙيون، جتي چوَڻ نه چارو،
هنئڙو ويچارو، واتون جَهليو وِجهلي.

جيڪڏهن اکيون مون کان پڇي نينهن لائين ها ته مان کين ضرور روڪيان ها، چو ته هنن نينهن هنڌ تي نينهن لاتو آهي، اتي منهنجي هجت نه آهي.

شاهه سائين سُر جي ٽئين داستان ۾ فرمايو ته مجازي اکين سان نه ڏس مجاز نه ته مجازي اکيون ٺڳينديون آهن. پرين پسڻ لاءِ ٻئي اکيون هوڻي حقيقي محبوب کي پسڻ گهرجي. ان لاءِ وڏيڪ شاهه سائين فرمائي ٿو.

اَکين ۾ تي ويهه، ته آئون واري ڍڪيان،
توکي ڏسِي نه ڏيهه، آئون نه پسان کي پيو.

جڏهن پرين من جي پاتالن ۾ پيهي وڃي ٿو. تڏهن ڪرن ۾ به ڪام پئجي وڃي ٿي. اهڙن ساڙولين لاءِ پاڻ فرمائي ٿو:

اَلا ڪَرَ جين، مَدِي جَنين جي مَنَ ۾،
اَسان ۽ پرين جُون، اُميدُون پسن،
تِنهان پوءِ مَرَنِ، سَڙي اِنهيءَ سور ۾.

داستان چوٿين ۾ شاهه سائين رحه فرمائي ٿو ته اي سالڪ تون نه رڳو ترڪ اختيار ڪر پر ترڪ کي به ترڪ ڪر. هن دنيا وارن کان ته هر ڪو لڪي جاٽي پر تون لڪڻ کان به لڪي ڏيکار. جن لاءِ اسين سڪون ٿا، سي اسين پاڻ ئي آهيون. هر ڪو حق آهي، جي سچي نظر هجيئي ته هر چيز کي حق سڏين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ان لاءِ شاهه سائين فرمائي ٿو:

اسين سِڪون جنِ کي، اسين پڻ سيئي،
"لَمر يَلِدِ وَلَمر يوُلَد"، ونءُ اوڏاهين پيهي،
تِهان منجهيئي، پارکَ پرکِج حق کي.

اهڙي طرح پاڻ فرمائي ٿو ته مسلماني رڳو ڪلمي چوڻ ۾ ڪانهي:
چاڪاڻ ته تنهن جي اندر ۾ شرڪ ۽ شيطان ڀري ٿو. ظاهريءَ ۾ تون مسلمان
ٿو چوائين پر اندر ۾ ته بت پرست آهين.

اِنَ پَر نه ايمان، جيئن ڪَلمي گو ڪوٺائين،
دَغا تنهن جي دل ۾، شِرڪُ ۽ شيطانُ،
مُنهن ۾ مُسلمان، اَندرِ آذر آهين.

شاهه سائين هڪ ظاهري، فريبي ۽ ڪوڙي مسلمان کي ننديو آهي ته
اتي هندن کي تلڪ لڳائڻ ۽ جيٺي پائڻ وارن کي به پنهنجي مذهب سان سچو
نه ڏسي چند ڪري آهي:

ڪوڙو تون ڪُفر سين، ڪافِرُ مَ ڪوٺاءِ،
هندو هَڏِ نه آهيين، جَٽيو تون نه جڳاءِ،
تِلڪُ تِنين کي لاءِ، سچا جي شِرڪ سين.

شاهه سائين اهڙن منافقن ماڻهن لاءِ اشارو ڪيو آهي، جيڪي زبان جا
مٺڙا ماکي جهڙا آهن پر اندر ڪارو اٿن. اهڙا ماڻهو ڪنهن به طرح دنيا ۽ آخرت
۾ پنهنجو مقام نه ٿا ناهي سگهن. انهن ماڻهن لاءِ پاڻ فرمايو اٿن ته:

مُنهن ته آهيريان ٿي اُجرو، قلب ۾ ڪارو،
بَهران زيبُ زِبان سين، دل ۾ هَچارو،
اِن پَر ويچارو، ويجهو ناهِ وِصال سين.

پاڻ وڌيڪ فرمايو اٿن ته پاڻ جو پردو پاڻ ڀري ڪر، سچي "مون" "مون"
مان ٿي پيدا ٿئي ٿي جو پاڻ سڃاڻي سوئي مون چوي. جي حبيب سان حل ٿيا
آهن، تن جو تن تسبيح آهي ۽ من مٽيو. سندن دل دنبورو آهي ۽ سندن رڳون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وحده جي ساز سان وڄندڙ آهن. اُهي ستا ٻه جاڳن پيا ۽ سندن ننڊ ٻه عبادت آهي. ان لاءِ پاڻ فرمايو اٿن:

تَن تسبيح، مَنُ مَٽيو، دِلِ دَنبورو جَن،
تندون جي طلب جون، وَحدت سِرُ وَڄنِ،
"وَحدَهٗ لاشريڪ لهٗ" اهو راڳ رَڳُنِ،
سي سُتائي سونهن، نِنڊ عبادت اُن جي.

مددي ڪتاب:

1- شاهه جو رسالو مؤلف غلام محمد شاهواڻي
2- شاهه جو رسالو مرتب ڪلياڻ آڏواڻي
3- ماهوار نئين زندگي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حزب الله - آءِ - سومرو

سر آسا جي ڪردار "آذر" جو پسمنظر

شاهه عبداللطيف ڀٽائي پنهنجي سرن ۾ مختلف ڪردارن ڪي ڳايو آهي. انهن ڪردارن جي حوالي سان ديني نڪتا فلسفياڻي انداز ۾ سمجهايا اٿس. ڪردار صحيح به ڳايا اٿس ته غلط ڪردار به ڳايا اٿس. صحيح ڪردار ته سڌو سنئون نيڪي ڏانهن وٺي ويندڙ آهن. ان ڪري ان تحت ڪيل ڳالهيون به نيڪي طرف وٺي وينديون. غلط ڪردارن کي ٻن طرحن سان ڳايو اٿس . هڪ ته انهن جي غلطين ۽ خامين کي واضح ڪري پيش ڪيو اٿس ته جيئن ٻيا ماڻهو ان کان بچن. ٻيو ڪردارن جي پنهنجي نظريي يا مقصد سان سچائي کي نمايان ڪري حق سچ وارن کي درس ڏنو ويو آهي ته غلط راهه تي هو ايڏا مضبوط آهن ته اوهان پوئتي ڇو آهيو؟ ۽ ان راهه تي اوهان اڳتي ڇو نه ٿا وڌو؟

نيڪي جي راهه جي برخلاف هڪ ڪردار حضرت ابراهيم خليل جي پيءُ "آذر" جو به آهي. ڀٽائي صاحب اهو ڪردار سر آسا ۾ آندو آهي ۽ ان معرفت هڪ درس ڏنو اٿس.

آذر جو شاهه صاحب وٽ تذڪرو:

شاهه جي هڪ وائيءَ جو ٿلهه آهي ته

منهن منجهه خليل، اندر آذر آهين

(شاهه جو رسالو آڏواڻي، سر آسا داستان 3- جي وائي)

ان ڪانسواءِ هڪ بيت آهي ته:

ان پر نه ايمان، جيئن ڪلمي گو ڪوٺائين،
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان،
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهين.

(شاهه جو رسالو آڏواڻي- سر آسا داستان 4- بيت 5)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"آذر" حضرت ابراهيم خليل جو پيءُ ۽ هڪ بت تراش هو. گڏو گڏ بتن جو وڏو پوڄاري بہ هو. هاڻي "آذر" هڪ مثال بڻجي ويو آهي. ڪنهن کي آذر" چوڻ تہ "تون اندر ۾ آذر آهين" جا منهنجي نظر ۾ ٽي مطلب ٿي سگهن ٿا:

(1) تون ظاهر ۾ تہ مسلمان آهين پر اندر ۾ آذر يعني بت پرست آهين. ٻين لفظن ۾ منافق آهين.

(2) تون آذر آهين يعني بت تراش ۽ بت پرست آهين. پوڄا لاءِ بت گهڙين ٿو ۽ بت پوڄين ٿو. بت شخصيتن ۽ مختلف شين جا بہ ٿين ٿا پر دولت، قوم ۽ وطن بہ بت بڻجي وڃن ٿا. جيئن قوم پرستي يعني قوم جي پوڄا. وطن پرستي يعني وطن جي پوڄا. قوم سان محبت يا وطن سان محبت ٻي شئي آهي. اها تہ ايمان جو جزو آهي.

(3) اندر ۾ تون پاڻ کي پوڄين ٿو. ان ۾ پنهنجي خواهش کي هر معاملي ۾ اڳيان رکين ٿو. پوءِ ڪي پنهنجي سونهن کي پوڄين ٿا ڪي پنهنجي شهرت جا پوڄاري ٿين ٿا ۽ ڪي خواهشن جا پوڄاري ٿين ٿا. جيڪي انهن مطابق زندگي گذارين ٿا.

قرآن پاڪ ۾ آهي تہ ترجمو: "ڇا تون ان شخص کي نہ ڏٺو آهي، جنهن پنهنجي خواهشن کي معبود بڻايو آهي."

آذر ۽ قرآن:

سورة انعام آيت نمبر 74 ۾ آهي تہ:

وِاذ قالَ اَبراهيمُ لا بيه آذر اتتخذُ اضا ماً الهةً

ترجمو: ۽ جڏهن ابراهيم چيو پنهنجي پيءُ آذر کي تہ ڇا تون بتن کي معبود ڪري وٺين ٿو. توريت ۾ حضرت ابراهيم جي پيءُ جو نالو "تارح" آيو آهي. بائيبل جي ڪتاب پيدائش 11-26 ۾ آهي تہ "۽ تارح ستر سالن جو هو ٿيو تہ ان کي ابراهيم، نحور ۽ حاران پيدا ٿيا." ان صورت ۾ حضرت ابراهيم جو پيءُ "تارح" هويا آذر. ٻنهي نالن ۾ مفسرين هن طرح مطابقت ڪئي آهي تہ ان جو اصل نالو تارح هو ۽ آذر ان جو لقب يا توصيفي نالو هو. آذر جي معنيٰ آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"بتن سان پيار ڪندڙ" سندس بابت تاريخ ۾ آيو آهي ته "هو بت تراش به هو".

آذر ڪي ڳائڻ جو مقصد:

سر آسا ۾ ڀٽائي صاحب جيڪي ڪردار ڳايا آهن، اهي آهن، آذر ۽ ٻيو ابراهيم خليل الله جڏهن ته حضرت ابراهيم جو پهريون مقابلو نمرود سان نه پر پنهنجي والد "آذر" سان ٿيو هو. ان حوالي سان هن سر ۾ نيڪي ۽ بديءَ جو تذڪرو ڪيو ويو آهي. سوال ٿو پيدا ٿئي ته حضرت ابراهيم خليل الله ته پلو هو پوءِ آذر کي ڇو ڳايو ويو؟ ڏٺو وڃي ته غلط ڪردارن کي ڳائڻ جو مقصد اهو آهي ته ان مان ماڻهو درس وٺن. ڀٽائي صاحب جي قصن ڳائڻ جو انداز قرآن پاڪ جي انداز بيان وانگر آهي. جيڪو داستان گوئي وارو نه آهي. جنهن ۾ قصي جا جزا بيان ڪري درس ڏنو ويندو آهي. جيئن قرآن پاڪ ۾ نيڪ ڪردار به بيان ٿيل آهن، ته غلط ڪردار به بيان ٿيل آهن. ڀٽائي صاحب قرآن پاڪ جي پيرويءَ ۾ ان طرز تي عزازيل (شيطان) جو تذڪرو ڪيو آهي. مڙس کي ڇڏي غير محرم مرد سان ملندڙ سهڻي جو به ڪردار بيان ٿيل آهي. ان طرح آذر جو ذڪر آهي، مطلب ته اهي پنهنجي غلط خيال يا غلط نظريي سان ايترا سچا آهن، جو انهن کي لعنت ملامت ۽ رشتن جي پرواهه نه آهي.

(الف) مقصد يا نظريه سان سچائي

ماڻهو جنهن ڳالهه کي صحيح ٿو سمجهي، ان سان ان کي سچائي وارو رويو اختيار ڪرڻ کپي. سهڻي مڙس ڏم کي ڇڏي غير محرم ميهار سان ملي پئي، ان تي شاهه تنقيد ڪندي سهڻيءَ کي شرعي يعني قانوني طريقي اپنائڻ جي صلاح ڏئي ٿو يعني ڏم کان طلاق وٺي، ميهار سان شادي ڪري يا وري عشق جي "تقاضا" معرفت يعني دل ۾ محبت رکڻ جي صلاح ڏني اٿس:

سبق سک شريعت سندو سهڻي،
طريقتان تکو وهي، حقيقت جو حق
معرفت مرڪ، اصل عاشق جو.

(شاهه جو رسالو آڏاڻي، سر سهڻي داستان 3 بيت 9)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پر سهڻي معاشري ۾ ڏمر جي مهڻن، درياءَ ۾ رات جي خوفناڪين جي باوجود پنهنجي جان کي جوکي ۾ وجهي، پنهنجي غلط مقصد سان سچائي ڏيکاري ٿي. حق سچ وارن لاءِ سهڻي جي اها مقصد سان سچائي آشڪار ۽ واضح ڪئي وئي آهي ته جيئن حق سچ جي راهه تي مشڪلاتن جي پرواهه ڪرڻ ڪانسواءِ هلن. اهڙي مقصد يا نظريي سان سچائي شيطان جي به آهي پر اهو چونه غلط آهي:

عاشق عزازيل پيا مڙئي سڏڙيا،
منجهان سڪ سبيل، لعنتي لال ٿيو.

(شاهه جو رسالو آڏواڻي. سر يمن ڪلياڻ داستان بيت 18)

عزازيل (شيطان) الله جو عاشق نه ٿيو جوان جو حڪم نه مڃائين. ان ڪري الله جو نافرمان ٿيو ۽ نافرمان عاشق نه هوندو آهي. باقي هو عاشق هيو ته پنهنجي مقصد يا نظريي جو هو. سندس پنهنجي مقصد يا نظريي سان ايتري سچائي هئي، جو هو ان ۾ لعنتي ٿيو ان مان حق وارن کي درس ڏنو ويو آهي ته غلط نظريي هوندي به شيطان ڪيئن نه لعنت ملامت ۽ غضب خداوندي جو حقدار ٿيو پر پنهنجي مقصد ۽ نظريي تي اٽل رهيو ته اوهان حق سچ تي هوندي به لوڪ جي ملامت کان ڊڄو ٿا يا اٽل نه آهيو.

اهڙيءَ نظريي سان سچائي آذر جي به آهي. پيريءَ ۾ پيدا ٿيندڙ پٽ ابراهيم عليه السلام سان ناتا ٽوڙيائين ۽ بادشاهه جي پرٺي بيهي رهيو پٽ جي مقابلي ۾ نظريي سان سچائي بابت پٽائي سر آسا ۾ آذر بابت بيت ڏيندي درس ڏنو آهي ته اندر ۾ ڪٽر ڪافر آذر وانگر آهين ۽ ظاهر ۾ پيو ڪلما پڙهين ۽ مسلمان سڏائين، ائين نه ڪر، مسلمان آهين ته اندر باهر مسلمان ٿيءُ:

ان پرنه ايمان، جيئن ڪلمي گو ڪوٺائين،
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان،
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهين.

(شاهه جو رسالو آڏواڻي- سر آسا داستان 4- بيت 5)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهو بيت بلڪل ايمان جي لفظن جي ترجماني ڪن ٿا: " آمنت باالله ڪما هو با سمائه و صفاته وقبلت جميع احڪامه اقرارا للسان وتصديق بلقلب. "

ترجمو: نالن ۽ صفتن جي حوالي ڪان ايمان آڻيان ٿو ۽ ان جا سڀ حڪم قبول ڪريان ٿو. انهن ڳالهين جو اقرار زبان سان به ڪريان ٿو ۽ ان جي تصديق دل سان ڪريان ٿو. ہين لفظن ۾ اگر مسلمان آهين ته پنهنجي نظريي اسلام مطابق ڪم ڪر. مسلمان سڏائي، ڪم ان جي ابتڙ ڪرڻ توکي نه جڳائي.

ٻي طرف ڀٽائي ڪفر واري نظريه وارن کي به چئي ٿو ته اگر اسلام کي سچو سمجهو ٿا ته اسلام قبوليو ۽ پنهنجي ڳالهه صحيح ٿا سمجهو ته ان تي قائم رهو. هيڏي هوڏي نه ٿڙو:

ڪوڙو تون ڪفر سين، ڪافر مَ ڪوٺاءِ
هندو هڏ نه آهين، جٺيو تو نه جڳاءِ،
تلڪ تنين کي لاءِ، سچا جي شرڪ سين.

(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا. داستان 4- بيت 6)

ايمان تي پڪي رهڻ جو مطلب ماڻهن کي نظرياتي بڻائڻ آهي. ڀٽائي جيڪو صحيح ۽ غلط راهه تي هلندڙن کي شاعريءَ ۾ درس ڏنو آهي ته جنهن به رستي تي هلو ٿا، ان جي باري ۾ اها پڪ ڪريو ته اهو صحيح رستو آهي اگر اها ڳالهه اوهان کي پڪي معلوم ٿي وڃي ٿي ته ان تي مضبوط رهو. اٿين روايتي نموني نه هلو. محض ان ڪري نه هلو ته ابو ڏاڏو ايئن هو يا معاشرو ان تي هلندڙ آهي. ڀٽائي ماڻهن کي نظرياتي بڻائڻ چاهي پيو. اڄ جڏهن ذاتي مفادن تي سياست ٿي رهي آهي. ذاتي مفادن تحت پارٽيون مٽايون پيون وڃن. ان دور ۾ ڀٽائي صاحب جي هن فڪر جي اهم ضرورت هئي ته ماڻهن کي نظرياتي بڻايو وڃي.

هن نظرين وچ ۾ ڀٽڪڻ جو نالو اسلام ۾ منافقت طور سڃاتو وڃي ٿو. ان کي ڪفر کان وڌيڪ مذمت جو ڳو سمجهيو وڃي ٿو. ڀٽائي ان منافقت کان سر آسا ۾ جهلي ٿو.

Scanned with CamScanner

منهن تہ آهريان ئي اجرو قلب ۾ ڪارو،
ٻهران زيب زبان سين، دل ۾ هچارو،
ان پر ويچارو، ويجهو ناهہ وصال سين.
(شاهہ رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 4- بيت 7)

تون ڪا ڪاني پاءِ، ونن ۾ وصال جي،
دوبينائي دور ڪري، معرفت ملهاءِ،
سپريان جي سونهن ۾ رخنو ڪونہ رهاءِ،
اک اشهد چاءِ، تہ مسلماني ماڻيين
(شاهہ رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 4- بيت 8)

ديک مَ تون سين تن، هي جي مجازياڻيون منهن ۾،
ڪين سڃاتو سپرين! نهاري نيڻن،
پرين سي پسن، ٻئي جنين ڀوڻيون.
(شاهہ رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 3- بيت 1)

آذر جي مقابلي ۾ ٻي ڪردار حضرت ابراهيم جي حوالي ڪان نيڪي ۽ تقويٰ جو تذڪرو بہ سر آسا ۾ آندل آهي. جيئن:

مون ڪي مون پرين ٻڌي ٻڌو ٻار ۾،
ايا ائين چون، مڃڻ پانڌ پسائين.
(شاهہ رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 4- بيت 20)

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سڃاڻ،
هينئون حقيقت هيرتون، ماڳ معرفت جاڻ،
هوءِ ثابوتي ساڻ، تہ پُسڻان پالهو رهين.
(شاهہ رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 4- بيت 21)

ابراهيمي سنت جي پيروڪار متقين ۽ نيڪن جي باري ۾ سر آسا اندر آيل آهي تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صلح جن سڄڻ سين، سيج ماڻيندا سي،
اَلذين آمنو وَكانو يتقون،ان پر ايا جي،
نيئي نونڊين تي، ڏکي چڙهي چاڙهيا.
(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 4- بيت 24)

جي حل ٿيا حبيب سين، سمهڻ تن ثواب،
نيڻ هيرائي ننڊ سين، خوش كيائون خواب،
اوسيئڙو عذاب، دليان تنين دور ٿيو.
(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 4- بيت 25)

يعني جيكي حكم جي تابعداري كري پاڻ كي ختم كري چكا آهن، تن جو سمهڻ به ثواب آهي.

تن تسبيح، من مٽيو، دل دنبورو جن،
تندون جي طلب جون، وحدت سر وڄن،
"وحده لاشريك له" اهو راڳ رڳن،
سي ستائي جاڳن، ننڊ عبادت ان جي.
(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 4- بيت 26)

(ب) پاڻ پوڄا ۽ آذر:

آذر جو كردار بت تراش ۽ بت پرست سڃاتو وڃي ٿو. ڏٺو وڃي ته جيكي به بت پرست آهن، اهي حقيقت ۾ خدا جا اقراري آهن پوءِ هنن پنهنجي خيال مطابق خدا جا روپ صورتون ۽ جزمجي بت پرست يا مشرك ٿيا آهن. يعني بت پرست خدا جي مڃڻ ۽ خدا سان شرك هنهي رستن جا راهي آهن. جنهن جو عملي انجام منافقت جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿو. ان لاءِ ڀٽائي هك نظريي سان سچي رهڻ جي تلقين كري ٿو.

اهڙي طرح آذر كي بت پرست هن معنيٰ ۾ به متعارف كرايو ويو آهي، جو جيكو ماڻهو پاڻ كي پوڄي ٿو يعني بندو خدا جي مرضيءَ بجاءِ پنهنجي هٺرادو خيالن ۽ نظرين تي هلي ٿو گويا اهو پاڻ "پوڄڻ" آهي. ان صورت ۾ جيكو به مسلمان سڏائي ٿو ۽ نماز يعني عبادت به كري ٿو. پر پاسي هو پنهنجي مرضيءَ تي هلي ٿو ته اهو خدا كي نٿو پوڄي پر پنهنجو پاڻ كي پوڄي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٿو. ان لاءِ سڀ ڪان پهريائين پاهرين ٻتن (ڀِٽائيءَ جي معنيٰ ۾ "ساز" (سامان) جو خيال ڪڍي پوءِ پنهنجي وجود جي ٻت جو خيال لاهي. نماز پڙهڻ گهرجي ۽ اصل نماز اها آهي. نماز جو مقصد به اهو آهي. ان طرح سرگرمي نماز جي ته صحيح آهي پر ان ۾ اهو فهم ذاريو وڃي ٿو ته اهو ڪجھ چوپيا ڪريون ۽ ان جي تقاضا ڇا آهي. جيئن سورة عنڪبوت- 45 ۾ نماز جي تقاضا بيان ٿيل آهي:

"ان الصلواة تنهيٰ عن الفحشاءِ والمنڪر" ترجمو: بيشڪ نماز فحاشيءَ ۽ خراب ڪمن ڪان روڪي ٿي. ڀِٽائي صاحب فرمايو آهي ته:

روزا نمازون اي پڻ چڱو ڪم،
او ڪو بيو فهم، جنهن ۾ پسجي پرين ڪي.

ڀِٽائي صاحب سر آسا ۾ به "پاڻ پوڄا" جي خاتمي ۽ پنهنجي وجود کي اطاعت خداونديءَ ۾ ڏيڻ جي جي تلقين ڪئي آهي.

"آئون سين ان پار، ڪڏهن تان ڪونه پيو
ان الله وِتر يحب الوتر نئي بيائي ٻار،
هيڪڙائي وٺ هار، هنجون جي هئڻ جون

(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 1- بيت 2)

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناه نماز،
سڀ وڃائي ساز، تهان پوءِ تڪبير چوءِ

(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 1- بيت 6)

نابودي نيئي عبد کي اعليٰ ڪيو،
مورت ۾ مخفي ٿيا، صورت پڻ سِيئي،
ڪبي ات ڪيهي، ڳالھ پريان جي ڳجھ جي.

(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 1- بيت 7)

جن وڃايو وجود، سي فاني ٿيا في الله ۾،
نه تن قيام، نه قعود، نه ڪو ڪن سجود،
جيلان ٿيا نابود، تيلان گڏيا بود کي.

(شاهه رسالو آڏواڻي سر آسا، داستان 1- بيت 8)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پروفيسر مھرالنساءِ لاڙڪ

شاھ عبداللطيف ماھر رياضي دان

شاعر، قومن جي امنگن ۽ اميدن جا ترجمان ھوندا آھن. سنڌي زبان ڪي ھر دور ۾ اھڙا تہ شاعر، اديب، عالم ۽ دانشور نصيب ٿيا آھن، جن جي ڪلام ۽ پيغام قومن جي دلين ۾ نوان جذبا ۽ نيون امنگون پيدا ڪري خون ۾ اھڙو تہ تحرڪ پيدا ڪيو، جو نتيجي ۾ ڪيترين تحريڪون سامھون آيون.

شاھ عبداللطيف رحہ بہ پنھنجي وقت جي صحيح سماجي، اخلاقي، لسانياتي درجن/ قدرن (Values) ۽ نظرين (Theories) جو يگانو نمائندو ھو. ھن جي ٻولي وسيع تر آھي. سنڌس ٻولي پنھنجي اندر تمام گھڻو اکرن، معنائن، تشبيھن، استعارن، مثالن، تفصيلن جو ذخيرو رکي ٿي.

سنڌ ڌرتي شاھ سائين جي شاعريءَ ۾ سمايل نظر اچي ٿي ۽ سنڌس اھا "سنڌيت" وسيع شيءِ آھي. جنھن ۾ ڪيترن ئي مذھبن ۽ سڀيتائن، (اسلام، ھندو، سک، ٻڌ ۽ انھن سڀيتائين سان وابستہ ٻولين (عربي، فارسي، بلوچي، سنڌي) جا جذبا ۽ خيال نمائندگي حاصل ڪن ٿا.

جيڪڏھن اسان سنڌس گھڻ سڀيتائي نظريو (Multi Culture Theory) ڏسنداسين تہ خبر پوندي تہ ڪيس ھي قدرتي ڏات ورثي ۾ ملي ۽ پوءِ شاھ سائين ان وراثت (قدرتي ڏات کي) پنھنجي پرک ۽ روحاني طاقت آھر ايندڙ نسلن جي ضرورت کي ڌيان ۾ رکي، پنھنجي وقت ۾ اھڙي جدت ۾ بدلايو جو اڄ بہ اھا وراثت ان سنڌين جي زندگي ۾ لياڪا پائي ٿي ۽ اسان جي زندگين کي بھتر بنائڻ ۾ ڀرپور ۾ ڪردار ادا ڪري ٿي. رسالي جي جنھن بہ سُر جو مطالعو ڪجي ٿو تہ ايئن ٿو محسوس ٿئي تہ لطيف اُن سر ۾، ٻولي ۽ بيان جي سونھن جو ڪمال ڏيکاريو آھي. ھر سر ۾ سنڌس تخيل جي بلندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

کي پڙهي پڙوڙي سگهجي ٿو. هن مهل تائين جيترا به (هزارن جي تعداد ۾) هند ۽ سنڌ ۾ جيڪي به مضمون ۽ مقالا لکيا ۽ پڙهيا ويا آهن. اهي قرآني آيات، حديثن، ٻولي، ٻوليءَ جي حسناڪين، شاعري، موسيقي، ثقافتي رنگ، گرامر وغيره تي لکيل آهن. اهي مقالا جامع ۽ خوبصورت آهن ۽ مقالا نگار جي ذهن جي گهرائي جو مظهر آهن.

هينئر اسان جو موضوع "سُر آسا" آهي. سر آسا جي مطالعي مان اها خبر پوي ٿي ته شاهه سائين، پنهنجي وجود جي نفي ڪندي، اناالحق جو نعرو هڻندي فرمائي ٿو ته، "اسين سڪون جن کي،سي اسين پاڻ" يعني جيڪي فنا في الله ٿيا سي ڪامياب ٿيا. هن سُر جي داستان پهريءَ ۾ لطيف سائين، اکين ۽ عجيبن جي ناتي ۽ نينهن جو ذڪر ڪري انتهائي باريڪ نڪتا بيان ڪيا آهن. مطلب ته هر داستان ۾ سندس شاعريءَ جي مزاج کي پرکڻ لاءِ ڪيترائي نڪتا ڳولي سگهجن ٿا. منهنجو هي ننڍڙو ذهن، منهنجي هن جستجوءَ کي "Mathematic" ڏانهن وٺي ويو. اڄ جي سائنس ۽ ٽيڪنالاجي جي دور ۾ Mathematic کي بنيادي حيثيت حاصل آهي. مون سُر آسا ۾ اها ڳالهه ڳولڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته جانب جو جمال، حساب ۽ جاميٽري سان ڪيترو جڙيل آهي. سنڌ جي هن سچاڻ رهبر جي ڪلام جي هر مصرع ۾ تمام اونهو راز سمايل آهي. ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته شاهه لطيف تي دستوري ۽ روايتي تحقيق کان هٽي نون رخن ۽ نون موضوعن جي حوالي سان ان جو جائزو ورتو وڃي. Mathematic يعني حساب ۽ جاميٽري اسان جي زندگي ۾ بنيادي حيثيت رکن ٿا ۽ ڪائنات جي هر شيءِ سان انهن جو تعلق آهي. زمين، سج ۽ چنڊ جو گول هئڻ، ستارن جو پنج ڪنڊو هئڻ. اهي جاميٽري جا مثال آهن. اهڙي طرح حسابن جو اثر پڻ زندگيءَ جي هر شيءِ تي آهي. 7 آسمان، 7 زمين (7 ڏينهن ۾ ڪائنات جو ٺهڻ) رات ۽ ڏينهن 24 ڪلاڪن جو هجڻ، هفتي جا ست ڏينهن، مهيني جا 30 ڏينهن، سال جا 12 مهينا، پنج وقت نماز ۽ قرآن جا 30 سيپارا، 23 سالن ۾ قرآن جو نزول،

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

قيامت جي ڏينهن حساب ڪتاب جو هئڻ. هي سڀ شيون پڌائين ٿيون تہ زندگي سڄي، حساب سان هلي ٿي .رسالي ۾ 30 سُر آهن ۽ سر آسا انهن ۾ 20 هين نمبر تي آهي. سر آسا ۾ چار دستان 114 بيت ۽ 06 وايون آهن. اهي بہ سڀ حساب سان ٻيڌل آهن.

هر بيت جتي حق سچ جي گواهي ڏئي ٿو, اتي پنهنجي اندر حساب ۽ جاميٽري جي پڻ قوت ۽ طاقت رکي ٿو. جنهن مطابق هتي چند بيت پيش ڪجن ٿا, جيئن:

لوچان ٿي لاحد ۾, هاديءِ لهان نہ حد,
سپيريان جي سونهن جي نہ ڪو قد نہ مد,
هت سگهڻ بي عدد, هت پرينءِ پرواهہ ناهہ ڪا.

داستان 1 بيت 1

(1) لاحد= لامڪان- هي مڪان لفظ جو ضد آهي (لامحدود) جنهن جي ڪابہ حد نہ آهي (infinite)

(2) حد= مڪان مقرر ڪيل ايراضي تي جڙيل يعني حد اندر. مقرر جاءِ .اها مقرر ايراضي فوٽن تي مشتمل ٿي سگهي يا والن ۾ يا ايڪڙن ۾ (حد) محدود ڪيل (finite)

(3) قد= (ڊيگهہ) اها ليڪ جيڪا بيٺل هجي (اُفقي ليڪ) هيءَ نشاني ظاهر ڪري ٿي تہ قد جي ڪا Limit آهي.

(4) مد= ويڪر (عمودي ليڪ) لاحد يعني انهيءَ جي حد صرف سوچ ۾ اچي سگهي ٿي. حد ڪي تہ اکيون ڏسن ٿيون پر لاحد ڪي نہ ٿيون ڏسن. حساب ڪان وڌيڪ سوچ ۾ آهي ”لامڪان“.

پرين جي سونهن جي ڪابہ ڊيگهہ ۽ ويڪر نہ آهي. هي جاميٽريءَ جي ليڪ Line جي پيمائش آهي. قد مان مراد ڊيگهہ مَدَ مان مراد اعليٰ خيال جي بلندي جي حد. مَدَ مان مراد ويڪر (عمودي ليڪ) ليٽيل ليڪ. عام ماڻهو جو قد ڪاٺ پمائش ۾ اچي ٿو پر منهنجي پرينءَ جي ظاهري پيمائش ۾ نہ ٿو اچي

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

سگهجي. ان جي عظمت صرف ۽ صرف خيال ۾ آڻي سگهجي ٿي.

سڳڻ بي عدد= عدد (Counting) ۾ اچي سگهن ٿا پر منهنجو محبوب لاءِ پيار، Counting ۾ نه ٿو اچي، ڇو ته اهو پيار بي عدد (Uncountable) بي حساب آهي.

ايرنديئي سچ، پرين جي نه پسنديون،
ڪدي بيئي ڏج، اڪڙيون ڪانگن کي

داستان 2 بيت 1

سچ ايرڻ ۽ لهڻ مهل بلڪل گول(Circle) (مدار) ٿالهي وانگر هوندو آهي. جاميٽري جي بنيادي شڪلين مان هڪ آهي ۽ سچ گولائي جي مڪمل شي آهي. هتي سچ مان مراد اها به آهي ته مڪمل پرينءَ کي ڏسين ته حيران ٿي وڃين ۽ پوءِ اهڙي عادت ٿي پونديئي جو پرين نه پسندين ته، به اکيون جيڪي اٿئي اهي ڪانگن کي ڏئي ڇڏيندين.

شاهه سائين چوي ٿو ته صبح جو سج (گول) نڪرڻ مهل جي اکيون پرينءَ کي ڏسي نه سگهن ته ٻئي اکيون (عدد ٻه) ڪدي ڇڏج، ڇو ته پرين کي پسڻ بنا اکيون بيڪار آهن.

اکڙيون پرين ري، جي کي ٻيو پَسَنِ،
تہ ڪدي کي ڪانگن، نوالا نيڻ ڏيان

(داستان 2 بيت 2)

هتي شاهه سائين، عدد واحد ٿاني جو تڪراري بحث ڪندي، ٻڌائي ٿو ته عدد واحد سان پيار رک يعني صرف هڪ محبوب رکج، اکين کي صرف ان هڪ ئي محبوب جو عادي بناءِ، جيڪڏهن ٻيو (2nd) پسڻ يا پسڻ جي سڌ ڪن ته انهن کي ڪدي، گرهه ڪري ڪانگن کي ڏئي ڇڏج، ڇو ته پوءِ اهڙين اکين کي رکڻ جو ڪو فائدو ڪونهي، جن ۾ ٻيائي (دُوئي) اچي وڃي. اکين ۽ دل جو مالڪ صرف هڪ هوندو آهي.

Jeay Sindh

نيراٽي نيڻ، نيئي آچ پرين کي،
ستر ڪاڏا ڪيڻ، جو ڏنو منهن محبوب جو

داستان 2 بيت 5

هن بيت ۾ ته شاهه سائين، حساب جو ڪمال جو مثال ڏنو آهي. چون ٿا ته جيڪڏهن صبح جو سوير، انيرن ڪان اڳ محبوب جو درشن ٿئي ۽ پرين کي ڏسجي ته ان پسجڻ جو درجو گهڻو بلند ٿئي ٿو. ڏسڻ ڪا پوءِ اهي ڪاڏا ستر (Seventy) ڪاڏن جي برابر ٿيندا. يعني محبوب جي هڪ جهلڪ ڏسڻ ستر ڪاڏن جي برابر آهي يا ان ڪان به اعليٰ ٿي سگهي ٿو.يقيناً انهن ۾ ڪيتري شڪتي هوندي. ان لاءِ ته سنڌي ۾ چوڻي آهي "ڳٽتي جهڙو مرض نه آهي ۽ خوشي جهڙي خوراڪ نه آهي." اهي خوشيون آهن، جيڪي مشتاقن کي متوالو ڪن ٿيون.

ڪي جو ڪيڏانهن، اڪيون پسي آئيون،
تيون تاڻن تيڏانهن، پيئون پاڻ مهاڙيون.

داستان 2 بيت 8

پسي=ڏسي

تيڏانهن= ان طرف (←)

پاڻ مهاڙيون= پاڻ مرادو، خود بخود

هن بيت ۾ شاهه سائين ان ڳالهه ڏانهن اشارو ڪن ٿا ته اکيون جڏهن ڪان پرين سان ملي آئيون آهن ۽ منهنجو محبوب جنهن پاسي آهي، اکيون ان طرف ڪي پسي يعني ڏسي آيون ۽ جڏهن ڪان محبوب ڏسي آيون آهن. بس ان وقت ڪان وٺي، خودبخود ان طرف پيون نهارين. اک جي ماڻڪي- جنهن ۾ نُور هوندو آهي. اها بلڪل گول (Circle) هوندي آهي ۽ اهو Circle ۾ جيڪو مرڪزيعني نقطو آهي، اهو شعاع جي سڌ ۾، پنهنجي پرين طرف مرڪوز آهي.

هتي "تاڻين تيڏانهن" جو مطلب اهو طرف آهي، جنهن طرف محبوب آهي (←) هي نشان ظاهر ڪري ٿو ته جاميٽري ۾ ان کي شعاع (Rays) يا

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

(Errow)چئجي ٿو. جيڪو طرف جي نشاندهي ڪري ٿو ۽ ان شعاع جو مطلب لامتناهي (نہ ختم ٿيندڙ) سلسلو هوندو آهي. يعني توهان منزل ڏي هلندا رهو جڏهن اهو نشان ختم ٿئي تہ مطلب منزل تي پهچي ويا ۽ هاڻ منهنجي اکين جي طلب جو گس بہ محبوب ڏانهن وڃي ٿو.

حقيقت هٽي، منهنجي جان جدا ڪئي،
هيڪو پساهہ پرينءَ ري، سگهان تان نہ ڪٽي،
ڏٽي ئي ڏٽي رهيو آهي روح ۾

داستان 3 بيت 3

(1)جان جدا = جسم جو پاڱا ٿيڻ ۽ منهنجي جان جدا ڪري وڌي آهي.
پاڱا ڪرڻ کان پوءِ ڪابہ شيءِ يعني ڪنهن بہ ثابت شيءِ کي پاڱا ڪري پوءِ ثابت نہ رهندي ۽ ان جي ڪيل يا ڪنيل حصن کي حساب ۾ شامل ڪجي ٿو هتي حساب ۽ جاميٽري گڏ آهن.

◔ ¼ هي چوٿون حصو آهي. ◒ ½ هي اڌ آهي.

يعني پاڱا ٿيڻ کان پوءِ شيءِ کي سڄو نٿو چئي سگهجي. محبوب کي ڏسڻ بنا هڪڙو ساهہ بہ ڪٽي نہ ٿو سگهجي، يعني پرينءَ بنا هو نامڪمل اڌورو آهي. ڇو تہ محبت ۾ هن جو اثبات ٿيڻ ختم ٿي ويو آهي. رڳ رڳ ۾ روح ۾ ڏٽيءَ پچار اٿس هڪ ساهہ ڪٽڻ جي صورت ۾ موت واقع ٿي وڃي ٿو يعني پرينءَ جي پيار بنا هڪ بہ ساهہ نٿو ڪٽي سگهان ۽ نہ سارينديس تہ ختم وينديس.

تارن ۾ ڪَر تَڪيو ونيِن ۾ تي ويهہُ،
اکين ۾ تي پيهہُ، تہ آئون اجارو ٿيان

داستان 3 بيت 11

تارن= اکين جي اندر ماڻڪي جنهن ۾ نور هوندو آهي. يعني بصيرت اهي تارا گول ◯ (Circle) هوندا آهن.
تارن = ستارا ★ (پنج ڪندو) آسمان جا.

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

تڪيو= ويهڻ يا ليٽڻ جي جاءِ

پيهہ= اندر گهڙڻ.

هن بيت ۾ شاهہ سائين پرينءَ ڪي اکين جي ماٽڪي ۾ (اکين جو مرڪز) اهڙي جاءِ تي ويهاري ٿو. جنهن ۾ ڏسڻ جي سگهہ هوندي آهي، يعني نور (بينائي) هوندي آهي. يعني جسم جي عظيم ۽ محبوب ترين جاءِ صرف محبوب لاءِ آڇجي پئي. اها جاءِ اک جو تارو گول هوندو آهي، اک جو اهو گول تارو بصيرت سان گڏ ڇهري جي سونهن جي پڻ ضامن آهي.

اک جو تارو گول ◯ ۽ آسمان جو تارو ✩ پنج ڪنڊن وارو هوندو آهي ۽ آسمان تي رات جو چمڪندڙ تارا، سونهن ۽ روشني جي علامت آهن ۽ ٻئي تارا جاميٽري جون بنيادي علامتون آهن. شاهہ سائين، محبوب کي ويهڻ لاءِ حَسِين ۽ قميتي جاءِ جي آڇ ڪئي آهي، ڇاڪاڻ تہ پرين جي قدر جو اندازو انهيءَ مان لڳائي سگهجي ٿو ۽ اها پيار جي معراج آهي.

خبر ٿي ڪرن کي ، تہ مون کي ڪندا ڪوهہ؟
صورت، سپيريان جي، ڏٺي ڪونهي ڏوهہ؟
لوريءَ لڳم لوهہ، جنهين رت رئاريون.

داستان 3 بيت 41

ڪرن = ڪريلن، رقيب (رفيق يا قريب جو ضد)

ڪوهہ = ڇا؟

لوريءَ = عشق جو

لوهہُ = عَشق جو

لوهہ = تير، ڪمان

تير = ⌒ ← (لامحدود- جنهن جي ڪابہ حد نہ آهي.)

(Infinite (errow هلندو ئي هلُ

ڪمان= اڌ گول semi circle

شاهہ سائين چوي ٿو تہ جيڪڏهن منهنجي رقيبن کي محبت بابت خبر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پوندي تہ مون کي چا ڪندا؟ مون کي ڪنهن جي بہ ڪا پرواهہ ڪونہ آهي.
(سُپرين) جي صورت ڏسڻ ۾ ڪوبہ گناهہ نہ آهي. مون کي "عشق جي تير گهائل
ڪري ڇڏيو ۽ ان گهاءُ (زخم) لڳڻ کان پوءِ منهنجون اکيون رَتُ روئين پيون
محبوب جي اکين جو هي تير سڌو دل تي لڳو آهي. نشانو تيز آهي
۽ تير ← منزل جو نشان پڌائي ٿو ۽ هن نشان جو سفر لامحدود هوندو آهي ۽
تير لڳڻ کان پوءِ منزل حاصل ٿئي ٿي، جيڪا پڻائي ڪي بہ حاصل ٿي.
هتي سٽن مان شاهہ سائين جي مراد آهي تہ هڪ چيزي تي پاڻ آهن تہ ٻئي
تي محبوب آهي. اسان جو (Direct) سڌو هڪ ٻئي سان تعلق جڙيل آهي.

سَجَڻ سنئيون ڪن، لوڪان ليڪي ونگيون،
سنديون سُپرين، پرون، پروڙڻ ڏاڪڙو.

داستان 3 بيت 20

سنئيون = سڌيون- (سڌي ليڪ- Straight line)
لوڪ = ماڻهن کان
پروڙڻ = سمجهڻ
ڏاڪڙو = ڏکيو

منهنجو سڄڻ، مون تي مهربان آهي، هو مون سان سڌو آهي، سڌي ليڪ
وانگر آهي (———)

نوٽ: ٻن چيزن جي وچ واري ليڪ کي "سڌي ليڪ" چئبو آهي.
منهنجي پرين ۾ ڪو هير ڦير يا وڙوڪڙ ناهي پر دنيا وارن کي اهو ڏنگو
ٿو ڏسڻ ۾ اچي ونگين وانگر (ﻋﻌﻌ محسوس ٿئي ٿو. ڏنگا ڦڏا گس تہ
ڪنهن ڪم جا نہ آهن. انهن تي هلڻ وارا منجهي مرن ٿا. انهن کي منزل بہ
ڪونہ ٿي ملي ۽ اوجهر ۾ پيا هٿ پير هڻندا آهن، پر سڌي رستي تي هلڻ وارا،
بنا ڪنهن پريشانيءَ جي منزل تي وڃي پهچن ٿا. مون رهبر ڪامل جو هٿ
وٺي سڌو رستو اختيار ڪيو آهي. تون بہ سڌو رستو وٺ. منهنجي پرين جون
عادتون پرکڻ ڪجهہ ڏکيون آهن "هو جنهن گس تي هلائين ٿا. اهو بظاهر

ڏکيو يعني ٽيڙو هوندو آهي. پر اصل ۾ اهو سڌو هوندو آهي.

سرمو سياهيءَ جو، رنن کي رهاءِ،
کاني کارائيءَ جي، مڙس تي مَ پاءِ،
اکين ۾ اتڪاءِ، لالائي لالڻ جي

داستان 4 بيت 02

سياهي = ڪاراڻ/ ڪارو.
رهاءِ = جڳائي/ مناسب آهي
کاني = سرائي (سرمي پائڻ واري کاني)
کارائيءَ= ڪارو (سرمي جو رنگ)

نوٽ کاني= سرمي پائڻ واري کاني (سرائي) بلڪل سڌي هوندي آهي. اجلڪهه ڪيترن سهڻن نمونن Design ۾ ملن ٿيون پر جهن حصي تي سرمو لڳائي اک ۾ اندر پائبو آهي. اهو حصو بلڪل سڌو (Straight) هوندو آهي.

هتي شاهه سائين، عورتن جي هار سينگار جو ذڪر ڪندي چوي ٿو ته عورتن کي اکين ۾ سرمو پائڻ سونهي ٿو. جنهن کانيءَ (سرائيءَ) سان عورتون سرمون پائين ٿيون. تون مرد ماڻهو ايئن نه ڪج. پر تون اکين ۾ سرمي جي سياهي (ڪاراڻ) بدران ڳاڙهاڻ (لالائي) اتڪاءِ يعني هر وقت پرينءَ جي خيال ۾ گم رَهُہ. سچي عاشق واري هي لالائي سچي عشق ۾ رنگجي لال ٿي، تنهنجي اکين ۾ سچي عاشق واري لالائي هجي.

ڏيکيندي ديدار کي، ڪين سجاتو ڪل،
تازي طنبيلن ۾، اهي احاطو جهلُ،
هُئا جي اَمل، سي حسابان هجي ويا.

داستان 4- بيت 01

ديدار = مشاهدو (Observation)
احاطو= چوگرد پٽ، ٻاهرين (هي مستطيل به ٿي سگهي ٿي ۽ چورس پڻ)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اَمُلُ = بي بها

هن بيت کي پڙهي تہ شاهہ سائين جي ذهن جي بلندي، تخيل جي معراج کي ڏسي ۽ پروڙي سگهجي ٿو. پاڻ دنياوي ۽ دينوي ماڻهن جي فرق کي ظاهر ڪري ٻڌايو اٿن تہ هي دنيا گهڻي آزمائش واري آهي. هتي جي عارضي زندگي لاءِ مال دولت بہ موجود آهي ۽ ترڪ دنيا جو فڪر بہ موجود آهي. جيڪي فنا في الله آهن انهن کي مال متاع کان نفرت آهي. تازي (گهوڙن جو اعلىٰ نسل) گهوڙا طنبيلن ۾ موجود آهن. گهوڙن جو شوق، دنياوي انسان رکندا آهن، دنيوي ماڻهن کي اهڙين شين سان ڪابہ دلچسپي نہ هوندي آهي. مال متاع، عام رواجي ماڻهن لاءِ آسرو هوندو آهي. يعني جتي مال متاع رکيل آهي، ان احاطي سان فنا في الله وارن جو ڪوبہ تعلق نہ آهي.

احاطي جي اندر وارو حصو مستطيل (Rectangle) بہ ٿي سگهي ٿو ۽ چورس (square) بہ ٿي سگهي ٿو يعني احاطو هميشہ بند شڪل جو ٿيندو آهي. هي دنيا ۾ بہ مال متاع وارن لاءِ هڪ بند چورس يا مستطيل وانگر آهي. جنهن ۾ هو آخرت جي سوچ رکڻ بنا، مال متاع گڏ ڪندا آهن. دنياوي بند چورس يا مستطيل جو احاطو معلوم ڪرڻ لاءِ هڪ فارمولو آهي.

2 x (ديگهہ+ ويڪر)

مثال آهي: 2x (4+8)

2x (12)

جواب: 42 ميٽر

شاهہ سائين مال متاع گڏ ڪرڻ وارن جو ذڪر ڪندي چئي ٿو تہ هن احاطي اندر جن مال متاع گڏ ڪيو ۽ انهن تي فخر ڪيو، انهن جي حساب جي اڳتي خبر پوندي. پر جيڪي اَمل (بي بها) آهن. جيڪي انهي مال متاع کي نابوديءَ جو سبب ڄاڻن ٿا ۽ اهي انهيءَ بي حسان مال متاع کي روحاني ترقي جي راهہ ۾ رخنو سمجهن ٿا (قيامت جي ڏينهن کي حساب ڪتاب جو ڏينهن چيو ويندو آهي) هن دنيا ۾ حساب ڪرڻ وارن کي اڳتي بہ حساب کي منهن ڏيڻو پوندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مددي ڪتاب:

1- "شاهه جو رسالو" شاهواڻي غلام محمد. سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي 1993ع
2- "سنڌيت" جوتواڻي موتي لال ڊاڪٽر. سنڌي ٽائيمس پبلڪيشن لڪشمي مارڪيٽ الهاس نگرانڊيا 90
3- "ديسي سيڻ ڪجن" تاج جويو (مرتب) شاهه لطيف ثقافتي مرڪز ڀٽ شاهه جولاء 2005
4- "سنڌي ادب جو تاريخي جائزو" ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ، روشني پبلڪيشن ڪنڊيارو.
5- "شاهه جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي" Mathematic Books (ClassIII& IV) سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جاويد عمر ڪلوڙ

سُر آسا جي روشنيءَ ۾ انساني عضون جو مطالعو

موجوده دؤر ۾ سائنس جون بيشمار شاخون وجود ۾ اچي چڪيون آهن. مثلاً = فزڪس، ڪيمسٽري، ارضيات، حيوانات، نباتات، عضويات، نفسيات وغيره: انهن سڀني سائنسن جو پاڻ ۾ ويجهو لاڳاپو آهي. جيئن ڪيمادان جو نباتات سان فلسفي جو رياضي سان. سُر آسا ۾ شاهه سائين ماهر ڊاڪٽر وانگر عضون جو مشاهدو ڪيو آهي. شاهه سائين هڪ باشعور انسان هو. جيڪو ڪجهه محسوس ڪندو هو انهيءَ کي پاڻ بيان ڪندو هو جيئن شاهه سائين اکين جو استعمال هڪ سائنسي اوزار ڪيئميرا وانگر ڪيو آهي. جيئن هڪ فوٽو گرافر ڪنهن ماڊل جو فوٽو ڪڍي، ان جي مڪمل شڪل کي ظاهر ڪيو آهي. جيئن ”خماريل اکيون، مست اکيون، خوش اکيون، نخريليون اکيون هونئن ته شاهه سائين سڄي رسالي ۾ اکين جون گهڻيون شڪليون بيان ڪيون آهن، پر هتي صرف سُر آسا جي روشنيءَ ۾ بيان ڪنداسين. هيئين بيت ۾ شاهه سائين اک جو فوڪس هڪ جاءِ تي بيهاريو آهي.

اکڙيون پرين ري، جي ڪي هٿو پسن،
ته ڪڏي ڪي ڪانگن، نوالا نيڻ ڏيان. آسا(2-4)

اکين جي (Lenses) کي هڪ جاءِ تي بيهارڻ جو شاندار مثال هن ريت پيش ڪيو آهي.

ايرندي سڄ پرين جي نه پسن،
ڪڏي ڪي ڪانگن، نوالا نيڻ ڏيان. آسا(2-2)

سرخي مائل (ڳاڙهيون) اکيون ٺيٺ جو انداز هن ريت پيش ڪيو آهي.

اکڙيون علي الصباح دوس ڏيکڻ آئيون،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اينـديـون ارداس ۾، ٻـي نـہ ڪـنـديـون ڪـا،
رچنـديـون ري پـاھہ، پـرچـنـديـون پـريـن سـيـن. آسا (2-7)

خوش اکين جو انداز ھن ريت پيش ڪيو آھي.

ڪـي جـو وجـي ڪـال، اکـيـون پسـي آئـيـون،
لالون ڪيون لطيـف چـي، جـانـب جـي جـمـال،
ٿـيـئـا نـيـڻ نـهـال، جـنـيـن دلـبـر ديـکـئـو. آسا (2-11)

(مست) ديوانيون ٿيندڙ اکين جو مثال ھن ريت بيان ڪيو آھي.

ڪـي جـو ڪـھـيـن پـار اکـيـون پسـي آئـيـون،
تـيـون ديـوانـيـون دل ۾ اپـر لڳـيـن آر
تـھـان پـوءِ قـرار، سُـتـيـون ڪـيـن سـيـد چـي. آسا (2-9)

خماريل، نشيليون اکين جو انداز ھن ريت ظاھر ڪيو آھي.

وسـن، وھسـن، ڏيـھـاڙي ڏسـڻ لاءِ،
جينءَ جينءَ پرين پسن، تِنءَ تِنءَ نشا نيـہ جا. آسا (2-12)

(غمگين) ڏکاريون اکيون، جن جو شاندار مثال ھن کان وڌيڪ ٻي نہ ٿو سگھي.

اکـيـن کـي آھـيـن وڏا وجـھـہ وڙھـڻ جـا،
مـنـدي بـيـئـيـون مـامـرو جـھـيـڙو نـہ لاھـيـن،
جـنءَ سـي ڪـڪـر اُپ ۾ آگـمـيـون آھـيـن،
جُـھـڙ ڦـڙ نـہ لاھـيـن، وَسـن سـانـوڻ مـيـہ جـان. آسا (2-17)

سائنسي مشاھدي جو شاندار مثال ھن کان وڌيڪ ٻيو ڪھڙو ٿي سگھي ٿو جنھن ۾ اک جي مکمل بناوت (Structure of Eye) جنھن ۾ سڀ کان پھريائين اک جي نظر ھن ريت بيان ڪئي آھي.

(1) **نظر:** Eye light

نـيـٽـيـن نـظـر نـيـھـہ جـڙون جـت جـڙن. آسا (3-6)

(2) **تارا:** Eye ball

تـارن ۾ کـر تـکـيـو ونـن ۾ ٿـي ويـہ. آسا (3-11)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

(3) **پلڪان:** Eye lashes

تارن ۾ ڪر تڪيو ونن ۾ ٿي ويه آسا (3-11)

شاهه سائين انساني اک جا مختلف نمونا (Scatch) پيش ڪيا آهن. جنهن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته شاهه سائين ڪيڏي نه باريڪ بيني سان مشاهدو ماڻيو آهي!

اک ڪان ڪاٺو:

حوصلو حيرت ۾ روجي لجاٺو،
ويچارو ڪاٺو ڏسي ٿئو ڏسڻ ڪي. آسا (2-11)

اک ڪان انڌو:

مٺي هاٿي تي مامرو اچي ڪئو انڌو،
مناڙين هٿن سين اکين ڪين پسن. آسا (27-4)

انساني عضون (Human Parts) جو شاندار نمونو ڪهڙي نه سهڻي انداز ۾ بيان ڪيل آهي. تن، من، دل، رڳون، ڳچي، ساهه، مُنهن، زبان.

دل: (Heart)

تن: (Body)

تن تسبيح، من مڻيو دل دنبورو جن، آسا (4-64)

رڳون: (Veins)

وحده لا شريڪ له اهو راڳ رڳن. آسا (4-64)

ڳچي: (Neck)

خدمت ڪر خلق سين، پانڌ ڳچيءَ ۾ پائي. آسا (4-وائي)

ساهه: (Soul)

ساهه انين تان صدقو اندرسين عضبن، آسا (3-6)

منهن: (Face)

ستر ڪاڏا ڪيڻ، جنهن ڏٺو منهن محبوب جو آسا (2-5)

زبان: (Tongue)

انساني جسم جو اهم عضوو. جنهن جو شاهه جو سائين ذڪر تمام ضروري سمجهيو.

منهن تہ آهيريانِئي اجرو قلب ۾ ڪارو،
ٻهرا زيب زبان سين دل ۾ هچارو،
ان پر ويچارو، ويجهو ناهہ وصال سين. آسا(4-18)

مددي ڪتاب:

1. رسالو شاهه اللطيف ، مرتب: غلام محمد شاهواڻي، آر- ايچ ، احمد اينڊ برادرس، سال 1950ع
2. نئين زندگي جا رسالا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سرور نواز بگهيو

سُرُ آساءِ لطيف سائينءَ جو پيغام

"آسا" لفظ جي لغوي معنيٰ آهي: (سن- آشا) آس، اميد، خواهش، تمنا، غرض، حاجت ۽ هڪ راڳڻيءِ جو نالو- ڪلياڻ آڏواڻيءَ مطابق، "آسا" هڪ مِٺي راڳڻي آهي، جا اَسُر جو ڳائبي آهي. انهيءَ وقت ساري ڪائنات ڌڻيءَ جي وڏائي ٿي ڳائي. ڪي صاحب فرمائين ٿا ته "آسا" هڪ راجڪماريءَ جو نالو آهي، جا پرِيات جو، ڌڻيءَ جي ساراهه ۾ گيت ڳائيندي هُئي، جنهن سُر ۾ هُوءَ ڳائيندي هئي، تنهن تي "آسا" نالو پئجي ويو.

علامه آءِ- آءِ- قاضيءَ جي ترتيب ڏنل رسالي ۾ هِيءُ سُر پنجين نمبر تي ڏنل آهي، جنهن جي داستان پهرين ۾، اُوڻويهه بيت ۽ هڪ وائي آهي. داستان ٻئي ۾ ستاويهه بيت ۽ هڪ وائي آهي. داستان ٽئين ۾، ستاويهه بيت ۽ ٻه وايون آهن ۽ داستان چوٿين ۾، ائيتاليهه بيت ۽ ٻه وايون آهن. يعني هِن سُر ۾ ڪُل چار داستان آهن، جن ۾ ڇهه وايون ۽ ڪُل هڪ سئو ايڪيهه بيت آهن.

لطيف سائينءَ جي شاعري جي لاءِ اِهو ڄَڻُه آهي ته اُن جي هڪ مِجازي يا عام فهم معنيٰ آهي ۽ ٻي روحاني معنيٰ پر ان جي فڪري عالمگيريت اِها به آهي ته هر ماڻهو پنهنجي مطالعي، مشاهدي ۽ ذوق مطابق ان شاعري منجهان پنهنجي پنهنجي معنيٰ ۽ مقصد حاصل ڪري سگهي ٿو پنهنجي علم ۽ عقل جي مناسبت سان.

سر "آسا" ڪي پڙهندي، مون کي محسوس ٿيو ته لطيف سائينءَ، هن سُر جي هر هڪ بيت توڙي وائيءَ ۾ هڪ پيغام رکيو آهي ۽ ٻيو اِهو به محسوس ڪيم ته لطيف سائينءَ جا ڪوڙ سارا عالم- آشڪار بيت هن سُر ۾ به آهن. مثال طور: "جان جان پَسين پاڻ کي" وارا ٻئي بيت "اک اُلٽي ڏار،" "اکين ۾ ٿي ويهه ته- آءِ واري ڍڪيان،" "اِن پَر نه ايمان" "ڪوڙو تون ڪُفر سِين" "سرمو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سَياهيءَ جو ”مون کي مُون پرين، ٻڌي وڌو ٻار ۾.“ ”پيو جو پاتار“ ”ڪر طريقت تڪيو“ ۽ ”تن تسبيح، مَن مٽيو، دِل دنبوروجن“ وغيره.

سُر آسا کي پڙهندي، هونئن ته ڪيترائي پيغام ملن ٿا. پر هن سُر ۾ لطيف سائين جا جيڪي چٽا پٽا پيغام ملن ٿا سي آهن: (1) پنهنجو پاڻ سُڃاڻڻ (2) پنهنجي رب کي سُڃاڻڻ (3) فلسفو يا ڏاهپ ڇا آهي! (4) مَساوت يا برابريءَ جو پيغام. (5) صحيح مسلماني، هندو ازم ۽ ڪُفر ڇا هي! (6) صحيح ۽ ڪامياب زندگي ڪيئن گذارجي! (7) انسانيت ڇا هي! (8) ”پاند ڳچيءَ ۾ پائي، خلق جي خدمت ڪرڻ.“

پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ:

لطيف سائين فرمائي ٿو ته: انسان ئي الله تعاليٰ کان ڌار يا پري نه آهي. وڌيڪ اِهو به فرمائي ٿو ته انسان، الله پاڪ جو سِرُ (ڳجهه) آهي ۽ الله تعاليٰ به انسان، جو سِرُ (ڳجهه) آهي. ۽ لطيف سائين چوي ٿو ته اِها ڳالهه رڳو هُو ئي ڪونه ٿو ڪري پر ٻيا به ڪيترائي عِلم وارا ۽ سچي ڄاڻ وارا درويش ۽ بزرگ ۽ ڪندا ويا آهن. هِن حقيقت جي دليل ۾ لطيف سائينءَ جو هڪ بيت آهي ته:

هُو پڻ ڪِينهين هِن ري، هِي نه هُنهان ڌار،
”اِلانسانُ سِري و اناسِره“ پَرورج پَچار.
ڪندا ويا تنوار، عالم عارف اِهڙي.

جنهن مان لطيف سائين جو پيغام آهي ته، انسان کي پنهنجو پاڻ سُڃاڻڻ گهرجي ۽ اهڙا ڪم نه ڪرڻ گهرجن جن جي ڪرڻ سان ڪيس ٻنهي جهانن ۾ شرمندگي حاصل ٿئي.

پنهنجي رب کي سُڃاڻڻ:

مُرشد لطيف فرمائي ٿو ته: جن به مَنَ ۾ خودي رکي، سي ڪڏهن به روحانيت (ربّ) کي پهچي ڪونه سگهيا. الله هڪ آهي ۽ هُو پنهنجي هيڪڙائيءَ کي پسند ڪري ٿو. اي انسان تون پنهنجي اندر مان هيائي ۽ خوديءَ کي ڪڍي ڇڏ ۽ رب جي حضور ۾ پهچي اِهڙيءَ گواهي ڏي، هنجون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هارِ ۽ تويھ، تائب ٿيءُ تہ هيڪڙائي(رب) کي وٽين. مثال طور، لطيف سائين جي سُر آسا جي داستان پھرين جو هڪ بيت:

"آءُ" سِين اُن پار، ڪڏهن تان ڪونہ پيو،
"اِن الله وِ تَرِيُحب الوتر" نِيئي پيا ئي پار،
هيڪڙائي وٽ هارِ هَنجون جي هئڻ جون.

فلسفو يا ڏاهپ ڇا آهي:

لطيف سائينءَ جي نظر ۾ ڏاهپ اِها آهي تہ. جيئن عام ماڻهو ڪري تيئن نہ ڪجي، پر ڪجي اوئين ئي جيئن صحيح هُجي، اِخلاقي، قانوني ۽ مذهبي طور جائز هجي. ماڻهو جيڪڏهن دنيا جي وهڪري ۾ لڙهن تہ ڏاهي ماڻهوءَ کي اُن وهڪري ۾ لُڙهڻ کان بچڻ گهرجي. عام ماڻهو جيترو الله تبارڪ و تعاليٰ کي ياد تو ڪري، ڏاهي ماڻهو کي گهرجي تہ اُن کان بہ وڌيڪ الله کي ياد ڪري ۽ هر ڳالهہ ۾ الله تعاليٰ سان رجوع ڪري. ڏاهپ اِنهيءَ ۾ آهي تہ ماڻهن جي اڳواٽي ڪرڻ گهرجي، نہ کي هنن جي پنيان هلڻ گهرجي. جڏهن تہ پرين (ربّ) جي وري حڪمن جي پنيان هلڻ گهرجي. سامهون نہ پچي رَدَ ڪدَ نہ ڏِجي، بحث نہ ڪجي ۽ حُجت بہ ڪا نہ ڪرڻ گهرجي. سُر "آسا" جي داستان ٻئي جو هڪ بيت:

اڪ اُلٽي ڏارِ، ونءُ اُلٽو عامَ سين،
جي لَهوارو لوڪُ وَهي تُون اُوچو وَهہ اويار،
منجهان نُوچ نهارِ، پُرَ پُٺيرو پرينءَ ڏي.

مساوات يا برابريءَ جو پيغام:

لطيف سائينءَ جي شاعريءَ مان محسوس ٿئي ٿو تہ پاڻ مَساوات ۽ برابريءَ جا قائل هئا، جيڪا مذهبي راءِ ۽ حُڪم بہ آهي. لطيف سائين جنهن مُحبت جا قائل هئا، اُن جو عام ماڻهوءَ وٽ تہ تصور بہ نہ ٿو ٿي سگهي. پاڻ نهايت ئي پاڪ ۽ "معتبر" محبت جا قائل هئا. پر ان ۾ بہ برابريءَ جاقائل هئا. پنهنجي محبوب سان. مخاطب ٿي فرمائين ٿا تہ. محبوب سائين. اَچ، اچي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

منهنجي اکين ۾ ويهه ته آءٌ پنهنجون اکيون ورائي پوري ڇڏيان. نه توکي ڏيهه ڏسي سگهي ۽ نه وري آءٌ ئي ڪنهن ٻئي کي ڏسي سگهان. صرف توکي ئي ڏِسندو رهان. هتي هي به هڪڙو سوال ٿو پيدا ٿئي ته. آخر لطيف سائين جو محبوب ڪير هو؟ ان سوال جو صحيح جواب ته لطيف سائين پاڻ ڏئي پئي سگهيو. پر اسان جيئن سندس شاعريءَ ۾ پڙهيو آهي. يا اسان جي جيڪا ٻُڌ سُڌ آهي. اُن مطابق. لطيف سائينءَ جا پرين ۽ محبوب.توڙي سُپرين، سندس فقير، والدين، مُريد، امام سڳورا، نبي پاڪ ۽ الله سائينءَ جي ذات رهيا آهن. معيار ۽ معتبر محبت جي حوالي سان لطيف سائينءَ جو هڪ شعر سُر آسا جي داستان ٽيئن مان حاضر آهي. جنهن ۾ پڻ برابريءَ جو درس آهي.

اکينِ ۾ تي ويهه ته آءٌ واري ڍڪيان.
توکي ڏسي نه ڏيهه، آءٌ نه پَسان ڪي ٻيو.

صحيح مسلماني- هندو ازم ۽ ڪفر ڇا هي!

لطيف سائين مذهبن جي مطالعي ڪرڻ ۽ اُنهن جي پيروڪارن جي حالت ڏِسڻ ڪانپوءِ فرمائين ٿا ته افسوس جو اَڄ نه صحيح مسلماني رهي آهي نه هِندو ازم ۽ نه وري ڪفر. ماڻهو مسلمان، هندو توڙي ڪافر صرف نالي جا رَهجي ويا آهن. يعني هو پنهنجي مذهبن سان سچا نه آهن. پاڻ سوچين ٿا ته ماڻهو جنهن به مذهب سان آهن. گهٽ ۾ گهٽ اُن سان سچا ته هجُن. اُها ته اجا ٻي ڳالهه آهي ته مذهب سنو ۽ بهتر ڪهڙو آهي. پيغام اِهو ٿو بيهي ته ماڻهن کي پهريائين مذهب جو مطالعو ڪرڻ گهرجي ۽ پوءِ اُن تي ڪما حقه عمل ڪري، سچي هئڻ جو ثبوت ڏيڻ گهرجي. وَرنه ته اهو سيڪجهه نالي ماتر آهي ۽ صرف ڏيکاءَ جي لاءِ آهي. سُر آسا جي داستان چوٿين منجهان اِن مناسبت سان به بيت ڏجن ٿا:

اِن پَر نه ايمانُ، جيئن ڪَلمي گو ڪوٺائين.
دغا تنهنجي دل ۾َ. شِرڪ ۽ شيطان.
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهيين

ڪوڙو تون ڪفر سين، ڪافر ۾َ ڪوٺاءِ،
هِندو هَڏ نہ آهيين، جَٽيو تو نہ جڳاءِ،
تِلڪ تنين کي لاءِ، سَچا جي شرڪ سين.

صحيح ۽ ڪامياب زندگي ڪيئن گذارجي:

لطيف سائين وٽ صحيح ۽ ڪامياب زندگي گذارڻ جو هڪ ئي رستو، هڪ ئي طريقو آهي تہ طريقت جي واٽ کي پنهنجو آڌارُ بڻائجي، شريعت (ديني فرض) سُڃاڻڻ گهرجن. پنهنجي دل کي حقيقت سان هيرائڻ گهرجي، (واقف ڪرڻ گهرجي) ۽ معرفت جي منزل جي ڄاڻ بہ رکڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن انسانُ انهن مٿين ڳالهين تي پابنديءَ سان عمل ڪندو رهي تہ هُو ڪڏهن نہ پلبو ۽ سندس زندگي صحيح ۽ ڪامياب گذرندي. سر آسا جي داستان چوٿين منجهان ثابتي لاءِ هڪ بيت:

ڪَرِ طريقت تڪيو، شريعت سُڃاڻ،
هينئُون حقيقت هيرتون، ماڳ معرفت ڄاڻُ،
هوءِ ثابوتيءَ ساڻُ، تہ پُسٽان پالهو رهين.

انسانيت ڇاهي!

لطيف سائينءَ وٽ انسانيت جي حوالي سان ڪيئن گڻ آهن. پر سُر آسا ۾ هي گُڻ بہ اهم آهن تہ: ڪڏهن بہ ڪوڙي ڳالهہ نہ ڪرڻ گهرجي. ٻي شانائتي ڳالهہ کي سُڪل ٺاري ڪري سمجهڻ گهرجي. جوڳين جيان هوشيار رهي لانگوٽيءَ کي پختو رکڻ گهرجي (نفس تي قابو پائڻ گهرجي) ۽ چارئي پلاند چڪ ڪان بچائڻ گهرجن. جنهن ۾ ئي انسانيت آهي. لطيف سائين فرمايو:

ڪُوڙي ڪَچ ۾ ڪڏهين، ڦِڪي پانئج ڦانگَ،
ساري سناسِيُن جيئن، لائقا رکُج لانگ،
تہ چارئي ڇُنيءَ پانڌ، اوسا گِنهي اُڪرين.

پاند ڳچيءَ ۾ پائي، خلق جي خدمت ڪرڻ:

سُر آسا جو هِڪڙو هيءُ بہ پيغام آهي تہ: جيڪڏهن ڪا ڪيميا آهي تہ اُها فقيرن وٽ- الله جي پيارن ٻانهن وٽ ۽ اوليائن وٽ آهي. جن لاءِ هڪ حديث پاڪ بہ آهي تہ. منهنجا اولياءَ منهنجي قبا (چوغي) هيٺ آهن. ان ڪري اولياءُ الله جي پيروي ڪرڻ بہ ڄُڳائي ۽ انسانذات جي خدمت بہ ڪرڻ گهرجي، پر سا بہ پاند ڳچيءَ ۾ پائي! لطيف سائينءَ جي هڪ وائيءَ جون چند سٽون پيش خدمت آهن:

ڪِي اُنهين منجهہ آهي، هُوجي جهونا پَسجن جهوپڙا،
”اِنَّ اوليائي تحت قبائي،“ پنهنجا پاڻ پهرائي،
خِدمت ڪر خلق سين، پاند ڳچيءَ ۾ پائي،
اديون عبداللطيف چئي، اتاهين ڪِي آهي.

Scanned with CamScanner

زاهد حسين زرداري

لالائي لالڻ جي

شاهه سائين رحه نه فقط هڪ بلند پايي جو صوفي شاعر ٿي گذريو آهي، مگر دنيا جي عظيم ترين هستين مان هڪ اسلامي رهبر ۽ اخلاق جو سرچشمو آهي. شاهه سائين رحه سر آسا ۾ نفس کي قابو رکڻ جي تلقين ڪئي آهي. خدا تعالىٰ انسان جي آزمائش ۽ امتحان وٺڻ لاءِ هن کي حرص ۽ هوس جي مڪان جهان ۾ موڪلي فرمايو آهي ته نفس جي چنبي ۾ نه اچجان.

شاهه سائين رحه امام قشيري وانگر سالڪ لاءِ شريعت جي پابندي تي زور ڏنو آهي. سالڪ کي "پاڻ" جو پردو مالڪ کان جدا ڪري ٿو. "آئون سين ان پار، ڪڏهن تان ڪونه ٿيو". هن سُر ۾ اها دعا گهري ٿو ته "پاڻان مون کي پل"- "وڃائي وجود کي پاڻا پاسي ٿيءُ "

شاهه سائين رحه هن سُر جي پهرئين داستان ۾ فرمايو آهي ته ڏٺيءَ کي هيڪڙائي وٽندڙ آهي، جي "آئون" وساري منجهس محو ٿيا. سي تحقيق سچي رمز کي رسيا. ڏٺي کي ئي سمورو جمال آهي، انسان سندس ڳجهه آهي ۽ پاڻ انسان جو. مڙئي عالم ۾ عارف اهڙي تنوار ڪندا ويا.

بَن! ٻيائي. سپرين! پاڻان مون کي پَلِ،
آئون اوريان جَهل، توکي رَسي تو ڏٺي.

شاهه سائين رحه هن بيت ۾ اها سمجهاڻي ڏني آهي ته: اي محبوب مون کي خودي کان روڪي، تون منهنجي خودي کي اوريان ئي اچي پِل. اي ڏٺي تنهن جي هستي توکي جڳائي! وڏيڪ شاهه سائين محبوب سان مخاطب ٿي چوي ٿو ته:

اکين ۾ ٿي ويهه، ته آئون واري ڊِکيان،
توکي ڏسي نه ڏيهه، آئون نه پسان کي ٻيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پٽائي گهوٽ کي پنهنجي محبوب سان بي انتها ۽ نرالو پيار آهي. هو پنهنجي محبوب کان هڪ پل به جدا رهڻ نٿو چاهي. هو اُهو به نٿو سهي ته سندس محبوب کي ڪو ڏسي يا وري پاڻ ڪنهن ڏي نظر کڻي نهاري. شاهه سائين وڏيڪ فرمائي ٿو ته:

سرمون سرخيءَ جو، جڏهن پاتو جن،
تڏهن ڏٺي تن، رونق ريٽي جهڙي.

يعني هيو سرمون ڳاڙهي رنگ جو هوندو آهي. اهو سرمون جيڪو ماڻهو لڳائي ٿو. ان جن اکيون محبوب جي حسن جي سرخي سان ريٽي جهڙي رونق ڏسن ٿيون پر اهو سرمون به مڙس وارو سرمون ڪونهي وڏيڪ شاهه سائين مخاطب ٿيندي چوي ٿو ته:

سرمون سياهيءَ جو، رنن کي رهاءِ،
ڪاني ڪارائيءَ جي، مڙس ٿي مَ پاءِ
اکين ۾ اتڪاء- لالا ٿي لالن جي.

شاهه سائين وڏيڪ چوي ته سياهي جو سرمون جيڪو عام طور ڪم ۾ آندو وڃي ٿو. زالن کي سونهي ٿو. مڙس هيءَ ڪارائي جي ڪاني استعمال نه ڪندا آهن. اُنهن جي اکين ۾ ته محبوب جي سرخي جو حُسن پيدا ڪر.
وڏيڪ شاهه صاحب چوي ٿو ته هيو سرمون ڳاڙهي رنگ جو هوندو آهي. اهو سرمون جيڪو ماڻهو لڳائي ٿو. ان جون اکيون محبوب جي حسن جي سرخي سان ريٽي جهڙي رونق ڏسن ٿيون، پر اهو سرمون به مڙس وارو ڪونهي. مڙسن جو سرمون اڇي رنگ جو هوندو آهي. انهي جو اثر اهڙو هوندو آهي، جو ماڻهو کي عالم ۾ اڇائي ڪانسواءِ ڪجهه به نظر نٿو اچي.

سرمون سفيديءَ جو ، جنبي پاتو جن،
تڏهن ڏٺي تن، اڇائي عالم ۾.

وڏيڪ شاهه سائين رحه اکين جي باري ۾ اهو چيو آهي ته جيڪي اکيون سچ اپرندي ئي پرين کي نه ٿيون پسن تن جو هئڻ اجايو آهي ۽ اُهي ڪڏي ڪانگن کي ڏجن. جيئن هن بيت ۾ پاڻ فرمايو اٿن ته:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اکيون سيئي ڏار، جن سان پسين پرينءَ کي،
ٻئي ڏانهن ڪيم نهار، گهڻو ريسارا سپرين.

هن بيت ۾ شاهه سائين اکين کي ايئن چوي ٿو تہ: اکيون اُهيئي ڏار ڪر، جن سان رڳو محبوب کي ڏسين ۽ ٻي ڏانهن نظر نہ وار چو تہ، پرين نهايت غيرت وارا اٿيئي.

وڏيڪ شاهه سائين هن سُر ۾ چوي ٿو تہ پرين جو حسن پسڻ ڪان ئي پري آهي. محبوب جو جمال انڌو عقل نہ ٿو پروڙي سگهي، اُهو حيرت ۾ حيران ٿيو وڃي ۽ روحاني سردار ئي حقيقي حُسن کي سڃاڻين ۽ پروڙين ٿا. پاڻ هڪ بيت ۾ چيو اٿن تہ:

حوصلو حيرت ۾، ڪري ڪين درڪ
جو حسن سندو حق، سو ڪور پروڙي ڪين ڪي!

شاهه سائين رحہ محبوب جي حسن لاءِ فرمائي ٿو تہ محبوب جو بي انتها حسن آهي. انساني عقل حيرت ۾ ڪجهہ بہ نٿو سمجهي جو حقيقي حُسن جو سچو ملهہ آهي. تنهن کي انڌو (انساني عقل) نہ ٿو سڃاڻي سگهي.

هن سُر ۾ حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحہ وڏي ڀاڀوهہ سان انسانن کي نهٺائي ۽ نماڻائيءَ سان وڌ ۾ وڌ سمجهاڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي آهي، تنهن لاءِ اسان کي گهرجي تہ پنهنجي مالڪ حقيقي کي سڃاڻيون! هن سُر ۾ سليس ۽ چٽي نموني وحدت جو فلسفو سمجهايو ويو آهي. آخر ۾ اهو عرض ڪندس تہ:

شاهه ڀٽائي جو پيغام روح پرور آهي، قوم لاءِ زندگي بخش آهي، سُتلن کي جاڳائيندڙ آهي، قوم ۾ يگانگت ۽ هم آهنگي پيدا ڪري ٿو.

ضرورت فقط هن ڳالهہ جي آهي تہ اسان شاهه صاحب جي پيغام ۽ ڪلام کي دل جي ڪَنن سان ٻڌون ۽ عزم ڪريون تہ جيڪي ڪجهہ شاهه صاحب چوي ٿو ۽ جنهن جي تلقين ڪري ٿو اسان ان تي عمل ڪرڻ جو پختو عهد ڪريون.

مددي ڪتاب:

(1) شاهه سائين رحہ جا رسالا (2) لطيف سالگره مخزن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صفدر حسين ميرزا

سر آسا جو مطالعو

سنڌ ڌرتيءَ سوين شاعرن ۽ درويشن کي جنم ڏنو آهي، جن مان هر هڪ پنهنجي پنهنجي جاءِ تي هڪ خاص درجيءَ منزل جو صاحب آهي. مگر حضرت شاهه عبداللہ اللطيف ڀٽائي رحہ جو رتبو تمام وڏو آهي.

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي سنڌ ڌرتي جو اهو املهه هيرو آهي، جنهن جي چمڪ ڪان روشناس ٿيڻ لاءِ هر خاص و عام بيتاب آهي. شاهه صاحب سان خصوصاً سنڌ جي ماڻهن جي تمام گهڻي عقيدت مندي آهي. سنڌ جا سڀاجهڙا ڪيس ڀٽ ڌڻي، ڀٽائي گهوٽ، لال لطيف، مرشد سائين، لاکيڻو لطيف، سدا حيات، سڏيندا آهن. لطيف سائين جي شاعري سنڌي ادب، تاريخ، ڪلچر ۽ انساني جذبن جو اهو سرمايو آهي، جيڪو هر دور لاءِ موزون آهي. عبديت جي عاجزا نہ تصور شاهه سائين جي پرڪيف ڪلام ۾ ئي سمايل آهي. سنڌ جي سرتاج لاکيڻي لطيف جو هر بيت وڏو مقام رکي ٿو. شاهه سائين جهڙو شاعر، فيلسوف، ولي، ڪامل، محب وطن ورلي ملندو. سندس شاعريءَ مان عشق حقيقي، احسان و اخلاق، شريعت طريقت جي پابندي، پر خلوص عمل ۾ عجز و انڪساري جو سبق پرائڻ لاءِ ملي ٿو. سندس ڪلام سنڌي زبان جو اهو املهه خزانو آهي، جنهن تي سنڌ ۾ مهراڻ جي ماٽريءَ وارا تاقيامت ناز ڪندا رهندا.

شاهه عبداللطيف رحہ جي ڪلام مان هتي اسين سر آسا جو مطالعو پيش ڪري رهيا آهيون. علم موسيقي جي ماهرن مطابق، موسيقي جو بنياد ڇهہ راڳن تيهہ راڳڻين، ائيتاليهہ پٽرن ۽ ائيتاليهہ ٻهارن تي ٻڌل آهي. يعني ڇهن راڳن: مان هر راڳ پنجن راڳڻين، اٺ پٽرن ۽ اٺ ٻهارن تي مشتمل هوندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڇهه راڳڻ مان هڪ راڳ سري راڳ جي پنجن راڳڻين مان هڪ راڳڻي جو نالو "آسا وري" راڳڻي آهي. آسا وري مان "آسا ٿي" پيو. سر آساوري جو سر گرم هي آهي (ني، ڌا، سا، ما، پا) يا (ڌا، ني، سا، ما، پا) ۽ يا وري هي (سا، ڌا، ني ما پا) آهي، هن راڳڻيءَ کي اساوري بہ چئبو آهي ۽ هن جا ٻہ قسم هڪ "سڌا ساوري" ۽ ٻيو "جو گيا اساوري" آهي. هي سُرپهرين پهر ۾ اسر جو ڳائبو آهي.

لطيف سرڪار جي سر آسا بابت سنڌ جو علامہ غلام مصطفيٰ قاسمي لکي ٿو تہ. "آسا هڪ ملڪي راڳڻي جو نالو آهي" ۽ غلام محمد شاهواڻي لکي ٿو تہ، "آسا هڪ هندوستاني راڳڻيءَ جو نالو آهي". سنڌ جي هنن محسنن جي مقابلي ۾ ڪلياڻ آڏواڻي ٿورو تفصيل سان لکي ٿو تہ. "آسا هڪ مٺي راڳڻي آهي، جا اسر جو ڳائبي آهي. انهيءَ وقت ساري ڪائنات ڌڻيءَ جي وڏائي ٿي ڳائي. ڪي صاحب فرمائين ٿا تہ آسا هڪ راجڪماريءَ جو نالو آهي، جا پريات جو ڌڻيءَ جي ساراهہ ۾ گيت ڳائيندي هئي، جنهن سر ۾ هوءَ ڳائيندي هئي، تنهن تي آسا نالو پئجي ويو."

ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو لکي ٿو تہ. "آسا هڪ راڳڻي آهي. هي راڳڻي اسر ويل ڳائي ويندي آهي. هي راڳڻي جتي روح جي راحت ۽ تراوت جو سبب آهي، اتي مادي فائدي جو ڪارڻ بہ آهي. هن سر ۾ لطيف سائين نفس جي پرڪارن ۽ نفسياتي خواهشن جو ذڪر ڪيو آهي ۽ اشارن ۽ علامتن ذريعي اهو ٻڌايو اٿس تہ اخلاقي ۽ روحاني ترقي لاءِ نفس جي آزادي نهايت نقصان ڪار آهي. لطيف سائين خواهشات کي پلجڻ ۽ دنيا جي هوس کان پري رهڻ جو درس ڏي ٿو. سر آسا جون چند اهم علامتون آهن: عبد، سجود، تڪبير، نماز، ساز، مورت، پرين، اپرنڊ سج، ماهہ چڙي، لهوارو، اوڀارو، ڪر ڪپر، نانگ، مڻ، مٺو هاٿي، ڪلمي گو موسيٰ، ابليس، قلب، خليل، عليل، ڪافر هندو، شرڪ، لالائي، سرخي، سفيدي، تار، ڦڪي ڦانگ، سنياسي، ميٺو وغيره

پٺاڻي گهوٽ جي ڪلام ۾ سر آسا جي مطالعي بعد اهو چئي سگهجي ٿو تہ هن سر ۾ نفساني خواهشات جو ذڪر ڪندي لطيف سرڪار بلڪل

Jeay Sindh

واضح طريقي سان اهو ٻڌايو آهي ته اخلاقي ۽ روحاني ترقيءَ لاءِ نفس جي آزادي تمام نقصان ڪار آهي. دنيوي حرص و هوس کان پري رهڻ جي درس ڏي ٿو ۽ اها تاڪيد پڻ ڪري ٿو ته نفس کي هميشه پنهنجو تابعدار رکو. ان کانسواءِ سر آسا ۾ لطيف "آئون" يعني خودي (تڪبر) کان پاسو ڪرڻ جي تاڪيد فرمائي ٿو.

شاهه سر آسا جي ابتدا ان بيت سان ڪئي آهي، جنهن ۾ ٻڌائي ٿو ته، "هاديءَ کي لاحد ۾ ڳولڻ سان اها خبر ٿي پوي ته هاديءَ جي ڪا حد ئي نه آهي ۽ سپرينءَ جي سونهن جو ڪو حساب ڪتاب نه آهي. جهڙو عاشق جو سڪڻ بي عدد تهڙو ئي پرينءَ جي بيپرواهي به بيحد آهي." هن بيت مان اهو ثابت ٿي ٿو ته الله کي ڳولڻو اٿئي ته پنهنجي اندر ۾ ڳول ۽ محبوب جي نور جي حد نه آهي، جڏهن حضرت موسيٰ جلوه الاهي جي ڏسڻ جو شرف حاصل ڪيو ته نور کي برداشت نه ڪري سگهيو ۽ بي هوش ٿي ويو.

لوچان ٿي لاحد ۾، هادي لهان نه حد،
سپيريان جي سونهن جو، نڪو قد نه مد،
هت سڪڻ بي عدد، هت پرين پرواهه ناهه ڪو.

لطيف سرڪار "آئون" کان به پاسي رهڻ جي تاڪيد ڪئي آهي. خوديءَ (تڪبر) وارو ڪڏهن به روحاني رمزن کان واقف نه ٿيندو. خداوندي عالم فرمائي ٿو ته تڪبر به شرڪ آهي. تڪبر ڪرڻ واري تي الله جي لعنت آهي ۽ ٻهرين اهو لعنت جو نڪر شيطاني تي پيو. شيطان عبادت الهي ۾ ڪا ڪسر نه ڇڏي پر حڪم خدا کي نه مڃي، آدم آڏو سجدو نه ڪيو ۽ تڪبر وچان چيائين ته آءٌ (شيطان) هن (آدم) کان مرتبي ۾ افضل آهيان. شاهه صاحب انهيءَ "آئون" کان پري رهڻ جو سبق ڏي ٿو:

آئون سين ان پار، ڪڏهن تان ڪونه پئو،
ان الله و تريحب الوتر نيئي ٻڌائي ٻار،
هيڪڙائي وٽ هار، هنجون جي هئڻ جون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهه نماز،
سڀ وڃائي ساز، تنهان پوءِ تڪبير چؤ.

•

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهه سجود،
وڃائي وجود، تنهان پوءِ تڪبير چؤ.

سنڌ جو سهڻو لطيف اڳتي چوي ٿو ته جيسين پنهنجي "آئون" کي ختم ڪري پاڻ ۾ عجزو انڪساري ۽ نياز نوڙت نه پيدا ڪندين، تيسين ڪجهه به ڪونه پرائيندين. جنهن پنهنجي وجود کي وڃائي ڇڏيو، اهو وڏي مرتبي وارو آهي ۽ جنهن پاڻ کي خاڪسار سمجهيو، ان جوئي الله وٽ وڏو مقام آهي.

نابودي نيئي، عبد کي اعلىٰ ڪيو،
مورت ۾ مخفي ٿيا، صورت پڻ سيئي،
ڪبي ات ڪيهي، ڳالهه پريان جي ڳجهه جي.

•

جن وڃايو وجود کي، سي فاني ٿيا في الله،
نه تن قيام نه قعود، نه ڪو ڪن سجود،
جيلانهن ٿيا نابود، تيلانهن ڳڌيا بود کي.

•

نه ڪا ابتدا عبد جي، نه ڪا انتها،
سي وڃڻ کي ويا، جن نه سڃاتو سپرين.

لطيف سرڪار ٻڌائي ٿو ته عبادت الاهي ان طريقي سان ڪجي، جو سمجهي ته ڌڻي سامهون ۽ عبد سجدي ۾ آهي. عبادت (نماز) صرف فرض سمجهي پورو ڪرڻ جو نالو نه آهي. بلڪ خضوع و خشوع ۽ اطمينان قلب سان ادا ڪرڻ گهرجي، تنهن بعد ئي معلوم ٿيندو ته جڻ ڌڻي سائين واقعي ڏسي پيو. لطيف سرڪار نماز ڪان سواءِ ٻيون جيترين به عبادتون آهن. تن لاءِ ٻڌائي ٿو ته اهي بغير حرص و هوس ۽ لالچ جي ادا ڪرڻ گهرجن. محبت ۽ نفرت جو اظهار زبان ڪان علاوه اکڙين سان پڻ ڪيو وڃي ٿو لطيف سرڪار ٻڌائي ٿو ته جيڪڏهن توهان عبادت الاهي فنا في الله واري مقام تي رسي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪئي تہ ان ۾ محبوب ڏٺيءَ جو جڻ ديدار پيو ٿيندو. پر جي صرف فرض سمجهي بار لاهڻ لاءِ پڙهبي تہ اها کهڙي ڪم جي. لطيف سائين چوي ٿو تہ صبح جو نيم موت (ننڊ) مان اٿڻ بعد اگر اکڙيون محبوب کي نہ ڏسن تہ اهي اکڙيون ڪڍي ڪانگ جيئ حوالي سان ڪري ڇڏجن.

ايرنديئي سج، پرين جي نہ پسنديون،
ڪڍي ھيئي ڏج، اکڙيون ڪانگن کي.

•

اکڙيون پرين ري، جي ڪي ھيو پسن،
تہ ڪڍي کي ڪانگن، نوالا نيڻ ڏيان.

لطيف سرڪار ساڳئي هنڌ محبوب کي اکين ۾ سمائڻ ۽ پاڻ کي محبوب جيئ اکڙين ۾ سمائڻ لاءِ چوي ٿو.

اکيون سي ئي ڏار، جن سان پسين پرين کي،
ٻئي ڏانهن ڪيم نهار، گهڻو ريسارا سپرين.

•

جان تن ڪيوءِ نہ تئين، سوئيريان ئي سنهڙو،
پرين پائيندا ڪيئن، توکي اکڙين ۾.

•

اکين ۾ تي ويهہ، تہ آئون واري ڍڪيان،
توکي ڏسي نہ ڏيهہ، آئون نہ پسان ڪي ٻيو.

•

حوصلو حيرت ۾، ڪري ڪين درڪ،
جو حسن سندو حق، سو ڪور پروڙي ڪين ڪي.

•

مئي هاتيءَ تي مامرو، اچي ڪيو انڌن،
منارين هٿن سين، اکيين ڪين پسن،
في الحقيقت فيل، سچا سڃاڻن،
سندي سردارن، بصيرت بينا ڪري.

Scanned with CamScanner

لطيف سرڪار سر آسا ۾ شريعت ۽ طريقت سان گڏوگڏ سچائي جي سبق تي بہ تمام گهڻو زور وڌو آهي. سچائي ڪانسواءِ انسان، انساني روپ وڃائي حيواني روپ اختيار ڪري ٿو. سچائي ڪانسواءِ پل هو ڪهڙي بہ مذهب جو معتقد هجي، هو پاڻ کي ان مذهب جو نتو ڪوٺائي سگهي. مطلب تہ دغا ۽ ڪوڙ وارو شيطان پليت آهي. هنن بابت ڀٽائي صاحب فرمائي ٿو.

ان پر نہ ايمان، جيئن ڪلمي گو ڪوٺائين،
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان،
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهيين.

•

ڪوڙو تون ڪفر سين، ڪافر مَ ڪوٺاءِ،
هندو هڏ نہ آهيين، جڻيو تو نہ جڳاءِ،
تلڪ تنين کي لاءِ، سچا جي شرڪ سين.

ڪائنات ۾ هر مذهب کان افضل مذهب ”دين محمدي ﷺ آهي، پر دين محمدي ﷺ جي انهن ماڻهن لاءِ جن ڪلمو صرف زباني پڙهيو آهي ۽ ڪم بلڪل دين جي مخالف اٿن تہ ڀٽائي سرڪار فرمائي ٿو.

منهن ۾ موسيٰ جهڙو، عادت ۾ ابليس،
اهڙو خام خبيس، ڪڏي ڪوهہ نہ ڇڏئين.

•

منهن ۾ موسيٰ جهڙو، سيرت شيطاني،
بازي بيراني، ڪڏي ڪوهہ نہ ڇڏئين.

•

منهن منجهہ خليل، اندر آذر آهين،
سڌ م ڪَر صحت جي، اجا تون عليل.
اندر آذر آهيين
منهن ۾ مسلمان تون، قلب تان قليل،
اندر آذر آهيين
وتر جي وصال ۾، دوئي ناهي دليل،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اندر آذر آهين
الله عبداللطيف چئي، سچو رکائج سيل،
اندر آذر آهين

•

منهن ۾ آئينان اجرو، قلب ۾ کارو،
پهران زيب زبان سين، دل ۾ هچارو،
ان پر ويچارو، ويجهو ناهہ وصال کي.

لطيف سرڪار رب جي فرمان کي تمام سٺي نموني قلمبند ڪيو آهي.

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سڃاڻ،
هنيون حقيقت هير تون، ماڳ معرفت ڄاڻ،
هوءِ ثابوتي ساڻ، تہ پُسڻ کان پالهو رهين.

اتي پاڻ خود لطيف سائين بہ نصحيت ڪري ٿو.

ستوئي سيج گهرين، جفا ڏئين نہ جان،
صلح ري سيٽان، متان نونڌين نہ چڙهين.

لطيف سائين انهن جي حقيقت ٿو بيان ڪري جن شريعت ۽ طريقت کي
پنهنجو ويس ڪيو ۽ حڪم خدا تي سڀ ڪجهہ واري ڇڏيائون.

صلح جن سڄڻ سين، سيج ماڻيندا سي،
"الذين امنو وڪانوا يتقون" انپر ايا جي،
نيئي نو نڌين تي، ڏکي چٽي چاڙهيا.

•

جي ٿيا حل حبيب سين، سمهڻ تن ثواب،
نيڻ هيرائي نند سين، خوش ڪيائون خواب،
اوسيڙو عذاب، دليان تن دور ٿيو

•

تن تسبيح من مڻيو، دل دنبورو جن،
تندون جي طلب جون، وحدت ساڻ وڄن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"وحده لاشريڪ له" اهو راڳ رڳن،
سي ستائي سونهن، ننڊ عبادت ان جي.

شاهه صاحب هن سر جي اختتام تي "خدمت خلق" تي زور ڏنو آهي:

خدمت ڪر خلق سين، پاند ڳچيءَ ۾ پائي،
اديون عبداللطيف چئي، اتان هي ڪي آهي،
هوءِ جي جهونا پسجن جهوپڙا.

سنڌ جي سدا حيات شاعر ۽ بزرگ ڀٽائي گهوٽ جي شخصيت ۽ سندس شاعري جي اهميت ۽ افاديت کان ڪنهن کي به انڪار نه آهي. سر آسا نه ڇا پر سڄي ڪلام ۾ لطيف سائين پنهنجي پاڪيزه خيالات ۽ روحاني جذبات سان انسان جي زندگيءَ جي هر راهه ۾ رهنمائي ڪري ٿو. شاهه صاحب جي شخصيت تي سنڌ امڙ جي هر لائق فرزند کي فخر ۽ ناز آهي، شاهه صاحب هڪ سچو دیندار ۽ اسلام جو شيدائي هو. سندس ڪلام ۾ دين و دنيا کي سنوارڻ لاءِ بهترين ۽ لازوال دولت موجود آهي. سندس ڪلام انسان ذات لاءِ هر موقعي ۽ مهل لاءِ ڪار آمد آهي، سڄي ڪلام ۾ نزاڪت و لطافت، حسن و جمال ۽ خوبي وڪمال بلڪل نمايان آهي.

ڀٽائي گهوٽ دنيا جي انهن چند مفڪرن مان آهي. جن نظام ڪائنات ۽ زندگيءَ تي غور ڪري، ماديات جي جهنجهٽ کان پاڻ کي پري ڪري، ڪائنات کي سچي روحاني رنگ ۾ ڏٺو. انهي ڪري سندس ڪلام ۾ روحانيت جو خزانو تمام گهڻو موجود آهي. شاهه سائين دين محمدي جي شريعت ۽ طريقت جو تمام گهڻو پابند هو ۽ پنهنجي ڪلام ۾ شريعت ۽ طريقت جا سبق پڻ ڏنا اٿس، ليڪن سندس نظر ۾ انسانيت کي تمام وڏو مقام مليل آهي. شاهه صاحب ظاهري عبادت سان گڏوگڏ اندر اجارڻ تي به تمام گهڻو زور ڏنو آهي. اندر اجارڻ کانسواءِ عبادت بيڪار آهي. لطيف سائين جو ڪلام سنڌ ۽ سنڌ جي هر فرد لاءِ باعث رحمت آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مددي ڪتاب:

1. ”سرمايهٔ عشرت معروف بہ قانون موسيقي“ از: نواب صادق علي خان مطبع افتخار دهلي 1895ع
2. ”گلستان لطيف“ مرتب: ڪريم بخش خالد 1962ع
3. ”شاعرن جو سرتاج شاهہ عبداللطيف ڀٽائي“ مرتب: بيگم خديجہ شمس العلماءَ عمر بن محمد دائود پوٽہ 1963ع
4. ”شاهہ جو رسالو“ مرتب: غلام مصطفيٰ قاسمي، مهراڻ اڪيڊمي 1999ع
5. ”شاهہ جو رسالو“ مرتب: ڪلياڻ آڏواڻي، روشني پبليڪشن 1997ع
6. ”شاهہ جو رسالو“ مرتب:عثمان علي انصاري، ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز، حيدرآباد 1997ع
7. ”شاهہ جو رسالو“ مرتب غلام محمد شاهواڻي، سنڌيڪا اڪيڊمي 1993ع
8. ”شاهہ جي شاعريءَ ۾ علامت نگاري“ از ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز، حيدرآباد 1992ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

احساس دانش

سُر آسا ۾ سَقلتا جو سنيهو

لطيف جي لطيف ڪلام ۾ هونءَ ته لڪين لطيف رنگ ۽ آهنگ موجود آهن، جن ۾ ٻوليءَ جو حسن، تشبيهون، ترڪيبون، تجنيسون، محاورا، استعارا، موسيقي، مشاهدو، منظر، موسمون ۽ ٻيو گهڻو ڪجهه نظر ايندو پر فڪري ۽ موضوعاتي حوالي سان ڀٽائي جي شاعري نهايت گهري ۽ تهدار آهي .ايتري گهري ۽ تهدار جو جيترو ان جي گهرائي ۾ وڃبو اوترو ان جو پاتال پري پانئبو ۽ جيترا ان جا تهه کولبا اوترائي نوان تهه نڪري نروار ٿيندا.

جتي شاهه جي مشاهدي جي اک گهري ٿي ڏسجي، اتي سندس فڪر به هميشه هوا جي تازي جهوٽي وانگر محسوس ٿئي ٿو. اهوئي سبب آهي جو شاهه کان اڳ واري شاعريءَ کي پڙهي جڏهن لطيف جو رسالو کولجي ٿو ته ان جي لفظ لفظ ۾ ندرت جو نئون جهان پسجي ٿو ۽ بهار جي هوا جهڙي تازگي محسوس ٿئي ٿي.

لطيف جي ڪلام ۾ سمايل فڪري روين تي جڏهن غور ڪجي ٿو ته هن عظيم شاعر وٽ اهو سڀ ڪجهه آهي، جنهن جو تعلق زندگي، رموزِ زندگي ۽ ان جي معنوي حقيقت سان آهي. لطيف تصوف جي فڪر جو هڪ اونهو سمونڊ آهي، وٽس ڪلچر جي روين، انساني حسن ۽ ٻوليءَ جو اهو مقام ۽ اها منزل آهي، جنهن جو ڪو سَنڌو ڪو نه آهي. (1)

ڀٽائي جي شاعريءَ جي فڪري تسلسل تي نظر وجهڻ لاءِ وڏي تفصيل جي ضرورت آهي. مختصر لفظن ۾ ايئن چئي سگهجي ٿو ته هن پنهنجي دؤر جي انساني برابريءَ وارين تحريڪن ۽ فڪري/ روحاني هلچلن جو روح پنهنجي شاعريءَ ۾ گوهي پيش ڪيو آهي. (2)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لطيف جي ڪلام ڪي فني نُدرتن توڙي فڪري نزاڪتن ۽ گهرائين جي حوالي سان ڏسبو ته سندس رسالي جا سمورا سُرَ سون پائنبا. پر "سُرآسا" جي انفراديت آهي: موضوعن جي وسعت. جيتوڻيڪ هن سُرَ ۾ مجموعي طور محبوب جي نرالن نيڻن جو وڌيڪ ذڪر آهي، پر ان کان علاوه موضوعن جي ڪهڪشان آهي، جيڪا هن سُرَجي آڪاش تي نظر اچي ٿي. مان پنهنجي هن مقالي ڪي ان ڪهڪشان مان ڪجهه تارا ڪٽي سجائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

سُر آسا هڪ وڏو معنوي سر آهي ۽ ان ۾ مجاز ۽ حقيقت بابت گهڻا معنوي اشارا ڏنل آهن. هن سر ۾ ڪنهن روايتي پس منظر ۽ ماحول بدران تصوف جي رازن رمزن وارو فڪر سمايل آهي، جنهن ۾ مجاز ۽ حقيقت جي مثالن، صوفيانہ فڪر جي الڳ اشارن ۽ سالڪن جي سلوڪ وارين منزلن ۽ مرتبن جا اهڃاڻ ڏنل آهن.(3)

لاڪيڻي لطيف سر آسا ۾ ڪاميابي ۽ ڪامرانيءَ جا ڪيئي ڪارگر گُرَ ڏسيا آهن، جيڪي هئين سان هنڊائجن تہ هوند زندگي سڦل ٿي پوي... ڪاميابي يا سڦلتا ٻن قسمن جي ٿئي ٿي: هڪڙي دنياوي ۽ ٻي روحاني. ڀٽائي هن سُرَ ۾ ٻنهي حوالن سان ڪارائتا گُر ڏسيا آهن. هڪ انسان، جنهن کي دنيا محبت ۽ عقيدت جي نگاهن سان ڏسي ٿي، تنهن لاءِ ڪهڙيون ڳالهيون اهميت واريون آهن. شاهه جي ٻي ڪلام ڪي ڇڏي رڳو "سُر آسا" ۾ ئي اڪيون اڪائي ڏسبو آهي تہ هو وڏي ڪان وڏو فلسفو ۽ گهري ڪان گهري ڳالهه بيت جي چند سٽن ۾ ايڏي تہ ڀرپور نموني پيش ڪري ٿو. جو سُرت ۽ ساڃاهه واري نظر ۽ مفهوم جي گهرائي ڪي محسوس ڪندڙ ذهن هجي تہ اندر اجرو ۽ سوچ روشن ٿي پوي، مذڪوره سُرَجي بيتن مان ڪجهه اهڙا نڪتا ڪٽي نروار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جن ڪي چڱي پر پروڙي، پرجهي ۽ عمل ڪجي تہ اندر جي ڪائنات ئي رنگين بڻجي وڃي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پرين پسڻ جو ڳُر:

شاهه جو رسالو علم، عقل، نصيحت ۽ روحانيت توڙي دنيوي موضوعن تي هڪ اهڙو دفتر آهي، جنهن مان هر ڪو فائدو حاصل ڪري سگهي ٿو. حقيقي ۽ مجازي عشق جي زمزن کي ايئن سجهائي ٿو جو محبت جي مام ۾ هڪ ڪائنات ٿي نظر اچي. روميءَ جي لفظن ۾ هيئن چئبو:

باز شيرک باشکر آميختند،
عاشقان را بايکدگر آميختند (4)

عشق ۾ محبوب ان ديوتا وانگر هجي ٿو جو عاشق سندس هڪ جهلڪ پسڻ لاءِ پاهڻن جا پنڌ قبول ڪري ٿو، سو سختيون سيني لائي ٿو، زندگي داءَ تي لڳائي ٿو ۽ ان ديوتا جي قدمن ۾ سِر ڏيڻ کي ئي پنهنجي منزل پائي ٿو.... محبت جي اها منزل جنهن ۾ ماڻهو بي خودي جي حدن کي وڃي ڇُهي ٿو ۽ جڏهن عشق جي ان آڳ مان پچي راس ٿئي ٿو ته متس ڪيئي راز به کلن ٿا. پر انهن رازن ۽ رمزن کي سمجهڻ ۽ پرجهڻ هر ڪنهن جو ڪم نه آهي. عام ماڻهو حيرت جي ان مقام کي ڇهي ئي نه ٿو سگهي، جتي هڪ عاشق پنهنجو معراج ماڻي ٿو. پتائي اهڙي ماڻهوءَ کي انڌو سڏيو آهي، جيڪو محبت جي اها رمز نه ٿو پروڙي سگهي.

حوصلو حيرت ۾، آهه نه متي عامَ
محبت سندي مامَ، ڪُورُ پروڙي ڪينڪي.

پر حقيقت ۾ ان رمز ۽ راز کي ظاهر ڪرڻ به ڏاڍو ڏکيو آهي. محبت جا متوالا اگر ان حقيقت کي ظاهر ڪري وجهن ته هوند عجب انقلاب برپا ٿي پوي.

حقيقت هن حال جي، ظاهري ڪريان ذري،
لڳي ماٺ مرن کي، ڏونگر پون ڏري،
وجن وڻ ٻري، اوپڙ اُپري ڪونه ڪو.

محبت جي ميدان ۾ وسوسي جي نه پرويساهه جي ضرورت هوندي آهي. عشق ۾ هڪ منزل اهڙي به اچي ٿي جو محبوب هڪ ڳُجهه محسوس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٿئي ٿو. لطيف سائين چئي ٿو ته پرينءَ جي ان راز يا ڳجهه جي اگر عاشق کي پروڙ پئجي به وڃي ته به ان کي هڪ ڳجهه ٿي سمجهڻ کپي ۽ ان حقيقت کي راز ۾ ئي رکڻ کپي، ڇو ته اصل ۾ ڪوبه عشق جي ڳجهه جي ڳنڍ کولڻ جي دعويٰ نه ٿو ڪري سگهي. ڀٽائي اهڙي عاشق جي اڻ تڻ کي اظهاريندي فرمائي ٿو ته "اي من! تون غافل نه ٿي. تون محبوب جي محبت ۾ ساڳي عشق واري لوچ پوچ، تڙپ ۽ تشنگي برقرار رک. اجهڻ ۽ منجهڻ جي ضرورت نه آهي. جيڪڏهن تون پنهنجي اندر ۾ لڇڻ تڙپڻ واري ڪيفيت قائم رکندين ته ڪڏهن به پنهنجي پرينءَ کي پاڻ کان پري نه پائيندين، ڇو ته محبوب هميشه سڪ ۽ سور وارائي ماڻي سگهندا آهن."

ڳالهه پريان جي ڳجهه جي، ڳالهه مڙيائي ڳُجهه،
هنيڙا اُجهه مَ مُنجهه، ته پرينئون پَري نه ٿئين.

محبوب جو ملڻ لاشڪ محبت جو معجزو آهي، اهڙيون اکيون، جيڪي عرصي کان پرينءَ جي درشن جون دعائون پيو گهُرن، اهڙا نيڻ جيڪي، دلبر جي ديدار لاءِ مدت کان اجارا هيا، تن جڏهن اچانڪ پرينءَ جو جلوو پسيو ۽ منجهائن خوشيءَ جا لڙڪ وهي ڇُڙيا ۽ اهي وري وري پنهنجي محبوب کي ڏسندا ۽ گهوريندا رهيا، جڻ کين يقين ئي نه پئي آيو ته سندن ديرينه آس پوري ٿي آهي. انهن اکين کي اهڙي ته ڪا اڄ اساٽ هئي، جو پرين کي ڏسنديون ئي رهيون پر سندن پياس ڍاپڻ جو نالوئي نه پئي روتو ڀٽائي نيڻن جي ان نشي جو هن طرح ذڪر ڪيو آهي:

وسن ۽ وِهُسَن، ڏينهاٽي ڏسڻ لئي،
ڏسي ڏسي آئيون، توءِ تلا شون ڪن،
ڍايون نه ڍاپن، ڪا جا اڄ اکين کي.

پر جڏهن محبوب جون انهن پياسين اکين سان اکيون ملن ٿيون ته عاشق ڪيجي پوي ٿو، ڇو ته پرينءَ جي نهار ۾ ڪيئي گهرا گهاءَ هجن ٿا. عاشق گهورَ جا اهي گهاءَ سَهڻ چاهي ٿو ۽ هڪ پل لاءِ به نه ٿو چاهي ته پرين پنهنجون

Scanned with CamScanner

نظرون پاسي ڪري چو تہ هو گهور جي ڪناري سان ڪسجڻ چاهي ٿو ۽ اهي سڏين نظرن جا گهاءُ ڪيس چيريندا آرپار ڪپيندا ٿا وڃن ۽ انهن گهورن جي گهاون جي ڪري جيڪي سَنڌيون/ وِٿيون ٿيون پون تن مان عاشق جا سور پاهر نڪرندا ٿا وڃن. لطيف جي خيال جي نزاڪت تہ ڏسو!

اڪيون پريم تنهنجون، ڪناري جي ڪار،
ڪوڙي ڪنُ مَ سپرين، چاڪَ وجهن چوڏار،
ساجن سنئون نهار، تہ وڃن سور سَنڌيون ڪيون.

شاهہ سائين پرينءَ پاس وڃڻ ۽ محبوب ماڻڻ لاءِ عجب ڏِس ڏنا آهن ۽ نراليون تشبيهون گهڙي ۽ مثال ڏئي عشق جي ان اٽانگي واٽ اُڪرڻ جو گُر سمجهايو آهي. لطيف سائين عاشق کي ڏس ڏئي ٿو تہ جيڪڏهن تون محبوب سان ميلو چاهين ٿو تہ چورن واريون عادتون اپناءِ. جيئن چور سڄي سڄي رات جاڳندي خوشي محسوس ڪندا آهن ۽ هڪ پل بہ آرام لاءِ نہ سوچيندا آهن. خاموشيءَ سان اهي پنڌ پيچرا بہ ڏسي ايندا آهن. جتي ڪين چوري ڪرڻي هوندي آهي پر پوءِ بہ اگر اهي ڪڏهن پڪڙجي پوندا آهن ۽ سندن جسم ۾ سوراخ ڪري ۽ مختلف اذيتون ڏئي بہ ڪانئن سچي ڪرائڻ جي ڪوشش ڪبي آهي، تڏهن بہ هو چوري نہ باسيندا آهن. ايتري تائين جو هو ڪات هيٺان هوندا تہ بہ ساڃي نہ سليندا. يعني اگر مڄي بہ ويا تہ اصل مال جيڪو چوري ڪيو هوندئون سو نہ باسيندا پر غلط لاءِ ڏسيندا..... ڊاڪٽر بلوچ مطابق چوراٽي ڏنڌي جا ہ خاص اصطلاح آهن "ساڃي" (اصل چورايل شي، زيور، جانور وغيره) ۽ "ويڃي" (ساڃيءَ جي عيوض ۾ ٻي شي زيور، جانور وغيره) جيڪا باسي وڃي ۽ ڏني وڃي. چوندا ساڃي نہ "ويڃي ڏيندا سين"[(5)]

هڪ عاشق ان چوراٽي ڪرت کان گهڻو ڪجهہ سِکي سگهي ٿو. محبوب جو مشاهدو ماڻي، عامَ آڏو ڳالهہ ظاهر ڪرڻ ڪنهن ڪچي عاشق جو ڪم آهي، تنهن ڪري لاڪيٽي لطيف چيو تہ جيڪڏهن سچو عاشق ٿيڻ چاهين ٿو تہ رڳو چورن وارا گُر سکتا پوندئي پر پاڻ تي ايترو ضابطو بہ ڪرڻو

Scanned with CamScanner

پوندئي. جيئن هڪ پيشاور چور وڏي ڪان وڏي سزا ملڻ ڪانپوءِ به پاڻ تي ضبط رکندو آهي ۽ آخر تائين سچي نه ڪندو آهي. تون به ان چور وانگر وَس ڪري سچي نه ڪرپرجي ڪرٽي پوئي ته به اصل حقيقت کي عالم آشڪار نه ڪجانءِ

جي پائين پرينءَ مڙان، ته سِک چوران کي تات،
جاڳڻ جشن جن کي، سُکُ نه ساري رات،
اجهي ٻجهي آئيا، وائي ڪن نه وات،
سلي سوريءَ چاڙهئا، بيان ڪن نه بات،
توڻي ڪُسن ڪات، تپ ساڳي سَلِن ڪينڪي.

اندر جي مهراڻ جون لکين چوليون پل جان ڪيڏا به اڏما ڪائن يا وري عشق جي آڳ ۾ اندر سڙي رک به چو نه ٿي وڃن پر جيڪو راز سيني ۾ سانديل آهي، تنهن جي ٻاق ٻاهر هرگز نه نڪرڻ کپي.

لکين سئين مهران، آتي سپ اُڏ مئا،
سڙان منجهين مانَ، ٻهر ٻاق نه نڪري.

شاهه سائين هن سُر ۾ مجازي عشق جي مامرن سان گڏوگڏ عشق جي حقيقت يا حقيقي عشق طرف راغب ٿيڻ جو درس ڏيندي ڪجهه بيتن ۾ مجاز کي ڏوڪو ۽ فريب پڻ ڪوٺيو آهي. هڪ بيت ۾ اڻ ڄاڻ عاشق کي مخاطب ٿي فرمائي ٿو اي مورک! مجاز جي منڊ ۾ ڦاسي حقيقت جي باز يعني حقيقي عشق جي صداقت کي وساري نه ڇڏ.

موهيندؤ مجاز، تورين گهٽين ڏينهڙين،
هتان ڇڏ مَ باز، هار يا حقيقت جو.

لطيف سائين عشق حقيقي جو فلسفو ڏاڍي سهڻي نموني سمجهايو آهي. هينين بيت ۾ فرمائي ٿو ته محبوب حقيقي جو مشاهدو چاهين ٿو ته ظاهري اکين تي اعتبار نه ڪر، چو ته تون پنهنجي ظاهري نيڻن سان ڪڏهن به پرينءَ کي نه ڏِسي سگهين. توکي پنهنجو محبوب تڏهن ئي ملي سگهي ٿو جڏهن تون پنهنجون اهي ظاهري اکيون ٻوٽي ڇڏيندين. يعني ان پارس جهڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پرينءَ کي ظاهري نيڻن سان نہ پر اندر جي اکين سان ڏسڻ جي ضرورت آهي:

ديک مَ تون سين تَن، هي جي مجازياڻيون مُنهن ۾،
ڪين سڄاتو سپرين، نهاري نيڻن،
پرين سي پسن، ٻئي جن ٻوٽيون.

خدا جي هيڪڙائيءَ کي ساڃاهڻ:

شاهه جي رسالي ۾ سُر ڪلياڻ کان بلاول تائين سڄو ڪلام خدا جي وحدانيت ۽ واڪاڻ سان ڀريل آهي... شاهه وحدت الوجود جو قائل هو. يعني دنيا حق جو پاڇو آهي ۽ جيڪي ڪي آهي سو خدا آهي ۽ ان ڪانسواءِ ٻي ڪا بہ شيءِ حقيقي طرح موجود نہ آهي.(6) سُر آسا جي ڪيترن ئي بيتن ۾ رب جي هيڪڙائي جو سبق ملي ٿو هڪ بيت ۾ لطيف خدا جي وحدانيت جي حقيقت کي سمجهڻ جو نهايت ڪارگر ڏس ڏنو آهي. فرمائي ٿو جيڪڏهن تون خدا ۽ ان جي هيڪڙائي واري راز کي سمجهڻ چاهين ٿو تہ پنهنجي مت منجهائي ڇڏ ۽ پنهنجي سمجهه ۽ ساڃاهه وارا دليل ڇڏي، ڀريائين پنهنجي ذهن منجهان خوديءَ جي خام خيال کي ڪڍي ڇڏ ۽ جڏهن تون پنهجي هستيءَ کي ڪجهه نہ ڄاڻيندي، يعني پنهنجي غرور ۽ تڪبر کي ذريون ذريون ڪندي، پنهنجي ذات توڙي دنيا جي هجومن مان ٻاهر نڪري ايندين تہ پوءِ توکي خدا جي هيڪڙائي جي حقيقت جي پروڙ پوندي.

متيون سڀ منجهاءِ، پاڻُ ڇڏي او ڄاڻ تون،
ڀرين پاڻُ پٽون ڪري، پرين پوءِ پڇاءِ،
وحدت ساڻ وڃاءِ، ڪثافت ڪثرت جي.

لوڪ جهڙو نہ ٿيڻ:

دنيا ۾ پنهنجي انفراديت قائم ڪرڻ لاءِ ڪجهه مختلف ڪرڻو پوندو آهي. لطيف سائين ماڻهوءَ کي انفرادي سڃاڻپ حاصل ڪرڻ لاءِ ڏاڍو سهڻو ڏس ڏنو آهي. شاهه جي ان ڏس تي عمل ڪري ماڻهو عام مان خاص بڻجي سگهي ٿو. شاهه سائين فرمائي ٿو تہ جيڪڏهن توکي خاص بڻجڻو آهي تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تون عام جهڙو هرگز نہ ٿي، پنهنجي عادات ۽ اطوار ۾ توکي عام ماڻهوءَ کان مختلف ڏيٺو پوندو. جيئن زمانو ڏِسي ٿو توکي ان جي ابتڙ ڏسڻو پوندو. اگر لوڪ لهوارو وهي تہ توکي ان جي ابتڙ اوڀارو وهڻ کپي. يعني جنهن طرف زماني جو لاڙو يا عام رجحان آهي، تون ان جي بالڪل مخالف طرف وڃ. اگر توکي پنهنجي انفراديت ۽ اهميت کي اجاگر ڪرڻو آهي تہ سماج جي رسم ورواج کي باريڪ بينيءَ سان ڏسڻو ۽ جاچڻو پوندو ۽ ياد رک تہ ان حد تائين مختلف ڏيٺو آهي، جو پنهنجي پرينءَ ڏي وڃڻ لاءِ بہ اُبتي پيرين يعني پنيري پنڌ وڃڻو آهي:

اک اُلٽي ڏار، وانءُ الٽو عام سين،
لهوار لوڪُ وهي، تون اوڇو وَهُہ اوڀار،
منجهان نوچ نهار، پُرِ پنيرو پرينءَ ڏي.

مٿين بيت جي تشريح ڊاڪٽر بشير احمد شاد هن ريت ڪئي آهي.

”لاڪيڻو لطيف“ اندر جي اک ڏارڻ جي تلقين ڪري ٿو. فرمائي ٿو تہ عام کان نياري اک ڏار، جي لوڪ لهوارو وهي تہ تون اوڇو اوڀار وهہ. يعني عام انسانن وانگر بي مقصد زندگي نہ گذار. وڏائي ۽ غرور نہ ڪر. دنيا جي ڇهڇٽي ۾ وقت نہ وڃاءِ بلڪ نئڙت ۽ نياز، عجز ۽ انڪساري واري هلت اختيار ڪر. تنهنجو هميشہ محبوب ڏي منهن هجي، ادب وچان پرينءَ آڏو پنيرو ٿي هل“. (7)

لوڀ ۽ لالچ کان دور رهڻ:

لوڀ، لالچ، حرص ۽ هوس انسان کي ماڻهپي مان ڪڍي ڇڏيندو آهي ۽ جڏهن ماڻهو هر ڪم ۾ پنهنجي غرض ۽ مفاد جو سوچڻ لڳندو آهي تہ منجهس ميٺ، محبت، پنهنجائپ ۽ انسانيت وارا اعليٰ گڻ ناپيد ٿي ويندا آهن. تنهن ڪري لوڀ ۽ لالچ کان هر حال ۾ بچڻ گهرجي. ڀٽائي پنهنجي رسالي جي ڪيئي سُرن ۾ اهو سنيهو ڏنو آهي ”هن سُر ۾ شاهہ حرص ۽ هوس کان پناهہ پني آهي ۽ نفس کي ڏاوڻ ڏائي قابو ۾ رکڻ جي رمز ٻڌائي آهي.“ (8)

هيٺيون بيت ان حوالي سان ڏاڍو منفرد آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ لفظ آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"ترڪ" جنهن جي معنيٰ آهي: ڇڏي ڏيڻ، ختم ڪرڻ. ڊاڪٽر بلوچ مطابق ترڪ ڪرڻ جي معنيٰ آهي، جيڪي ڪجهه هجي سو ڏئي ڇڏڻ ۽ لاطمع ٿي، هڪ مالڪ ڏانهن متوجه ٿيڻ"(9) شاهه سائين فرمائي ٿو ته تون ان لالچ ۽ لوڀ واري رسم کي به ڇڏي ڏي، يعني ترڪ کي به ترڪ ڪري ڇڏ ۽ هن دورنگي دنيا کان سمورا لڳ لاڳاپا لاهي ڇڏڻ واري عمل کان به اجا اڳتي وڌي وڃ. اهوئي ڪاميابي جو اهڃاڻ آهي، ان ڳالهه کي نه رڳو تون چڱيءَ طرح ٻڌ ۽ سمجهه ۽ ٻين کي به اها ڳالهه سمجهاءِ ۽ سڻاءِ. لطيف جو فلسفياڻو خيال ۽ لفظن جي جادوگري ته ڏسو:

ترڪُ ڪر ترڪَ کي، وڃڻ ڪنا وَڃُ،
آهي ايءُ اُهڃُ، سُڻي سڻائيج تون.

چڱن ۽ مٺن جون محفلون:

لاکيڻي لطيف جي هڪ مشهور بيت جون سٽون آهن ته:

چڱا ڪن چڱائيون، مٺائون مٺن،
جو وڙ جُڙي جن سين، سو وڙسي ئي ڪن.

حقيقت ۾ هر دؤر جي ماڻهوءَ لاءِ اهو هڪ وڏو پيغام آهي. چڱن جي سڃاڻپ هوندي آهي: چڱائي ڪرڻ ۽ برو ۽ بدخواهه ماڻهو هميشه ٻين لاءِ برو ئي سوچيندو آهي. ان طرح هر ماڻهو پنهنجي فطرت ۽ عادت مطابق عمل ڪري ٿو شاهه سائين "سُر آسا" ۾ چڱن ۽ برن جي محفلن ۽ مجلسن جو ذڪر ڪيو آهي.

پڻائي فرمائي ٿو ته جن ماڻهن جي پرسان ويهندي دل جا ڏک دور ٿيڻ بدران وڌندي محسوس ٿين، يعني انهن جا گفتا عزت نفس کي مجروح ڪن ۽ اندر کي گهائي وجهن ته اهڙن ماڻهن جي مجلس ۾ ويهڻ جي ڪائي ضرورت نه آهي. ساڳي طرح اسان جي ارد گرد کي اهڙا سڀاڄها ۽ ساڃاهه وند ماڻهو به رهن ٿا، جن سان ويهندي دل جا ڏک، درد، سور ۽ ۽ صدما وسري ويندا آهن/ ڏور ٿي ويندا آهن. لطيف چئي ٿو تون پنهنجو وقت اهڙن محبتي،

ملنسار ۽ ڏاهن ماڻهن سان گڏ گذار. جيئن تون قلبي قرار ماڻي سگھين.

ويـنـي جـنـي وَٽِ، ڏکـنـدو ڏاڍو ٿـئـي،
سا مجلس ئي مَٽِ، جي حاصل هوءِ هزار جو.

•

ويـنـي جـنـي وٽ، ڏکـنـدو ڏور ٿـئـي،
تـون تـنـي سـيـن کَـٽِ، اوڏا اڏي پـکـڙا.

کدورت ڪڍڻ ۽ صبر سکڻ.

ڪينو ۽ ڪدورت هڪ اهڙي بيمار آهي، جيڪا ماڻهوءَ کي اندران ئي اندران کائي اخلاقي طور کوکلو بڻائي ڇڏي ٿي ۽ انسان پنهنجي ٻاريل آڳ ۾ پاڻ ئي جلندو رهي ٿو. تنهن ڪري من جي محلات مان ڪيني ۽ ڪدورت کي هميشہ ڏکي ٻاهر ڪڍڻ کپي. جيون سڦل گذارڻ لاءِ رکو ايترو ئي ضروري ناهي پر ڏکي کان ڏکي وقت ۽ مشڪل گھڙي ۾ بہ صبر جي دامن کي هٿان نہ ڇڏڻ کپي. دنيا ۾ ڪاميابي ۽ عزت ماڻڻ لاءِ اهي بہ اهڙا اُگر آهن، جيڪي ڀٽائي جي رسالي ۾ جا بجا ڏسيل آهن.

مرشد لطيف "سر آسا" جي ڪجھ بيتن ۾ اندر جي ڪدورتن کي ڪڍي، مَنَ جي مسجد کي ڌوئي پاڪ ڪرڻ جو درس ڏنو آهي. انهن ئي بيتن ۾ شاهہ سائين صبر ۽ تحمل جي تلقين بہ ڪئي آهي. فرمائي ٿو اگر توسان ڪوئي زبان دراز ٿئي ۽ توکي گھٽ وڌ ڳالهائي تہ بہ تون پنهنجي من ۾ ان لاءِ بغض ۽ ڪدورت نہ رک ۽ نہ ئي موٽ ۾ ساڳيو تلخ لهجو اختيار ڪر. جذبات ۾ اچي ڪڏهن پنهنجي مَتِ وڃائي نہ ويهجانءِ. جيڪڏهن تون صبر ۽ تحمل کان ڪم ورتو تہ توکي ئي ڪاميابي، عزت ۽ خوشي نصيب ٿيندي.

چوندن ڪـيـمَ چـيـئـج، ويـڻ ورائـي سـامـهـان،
ڪـا مَـت قـيـمـت جـهـڙي، روز ڏمـر کـي ڏيـج،
ويـڻ مَ ورائـيـج، تـہ سـڀ در سُـهـاڳـي ٿـئـيـن.

لطيف سائين پنهنجي ان ڳالھ کي اڳتي وڌائيندي، هڪ ٻي بيت ۾ چيو آهي تہ "جيڪڏهن توهان سان ڪوئي زيادتي ڪري ٿو ۽ بد زباني سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پيش اچي ٿو تہ تون ورائي ساڳي گندي زبان استعمال نہ ڪج. چو تہ اڳرائي ڪندڙ کي هميشہ نقصان ٿيندو آهي ۽ اهو ضرور خطا کائيندو آهي. حسد ۽ ڪيني مان ڪجهہ حاصل ٿيڻو ناهي، تنهن ڪري تون پنهنجي اندر جي آئيني کي هميشہ صاف رک"

هو چونئي تون مَر، چئہ، واتان ورائي،
اڳ اڳرائي جو ڪري، خطا سو کائي،
پلئہ ۾ پائي، ويو ڪيني وارو ڪينڪي.
•
هو چونئي تون مَ چئہ واتان واري ويڻُ،
سين سين سيد چئي، من ماري ڪر ميڻ،
ڪاند وڏوئي ڪيڻ، ڪيني منجهان ڪين ٿئي.

خود احتسابي ڪرڻ:

انسان پنهنجي وجود ۾ سڀ کان وڏو منصف پاڻ ئي آهي، هر ماڻهو پنهنجو احتساب چڱيءَ پَر ڪري سگهي ٿو. جڏهن انسان خود احتسابي ڪرڻ لڳندو آهي تہ منجهس غرور ۽ تڪبر جهڙيون خاميون پيدا نہ ٿينديون آهن. عام طور ماڻهو براين ۽ بچڙاين سان ٽمٽار هوندي بہ پنهنجي عيبن تي نظر وجهڻ نہ چاهيندو آهي ۽ هر ڪنهن کي پنهنجون چڱايون ئي نظر اينديون آهن پر جڏهن ڪوئي پوري سچائي ساڻ پنهنجي خطائن تي نظر وجهندو آهي تہ منجهس احساس ندامت پيدا ٿيندي آهي ۽ شرمساريءَ جو اهو احساس ئي ڪيس سماج ۾ چڱن ماڻهن جي سٽ ۾ شامل ٿيڻ لاءِ اتساهيندو آهي. لطيف پنهنجي ڪلام ۾ خود احتسابي تي گهڻو زور ڏنو آهي.

هن سُر ۾ خود احتسابي جي حوالي سان ڀٽائي جو ڏاڍو خوبصورت بيت آهي. فرمائي ٿو"جن توکي ڪڏهن ڪجهہ نہ چيو آهي. يعني توسان ڪڏهن ڏند اگهاڙو ڪري نہ ڳالهايو آهي، تن کي تون بہ ڪجهہ نہ چئہ ۽ جيڪي توسان بداخلاقيءَ سان پيش آيا آهن، اهڙن بدگو ماڻهو کي بہ وساري ڇڏ. هر وقت تون خلوص، محبت، حلم، هيناهين ۽ عاجزيءَ سان گذار ۽ گڏوگڏ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پنهنجو منصف پاڻ بڻج (خود احتسابي ڪر) جيڪڏهن تون انصاف سان پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي ڏسندين ته پنهنجا عيب ثواب ظاهر ٿي پوندئي ۽ جڏهن توتي پنهنجي اصل حقيقت منڪشف ٿي پوندي ته پاڻ کي ٿئي قصور وار پائيندين ۽ اصل حقيقت جي پروڙ پئجي ويندئي."

اڻ چوندن ڪين ڪَر چَئه، چوندن چيو وسار،
انئي پهر ادب سين، پَرِ اهائي پار،
پايو منهن مومن ۾، غربت ساڻ گذار،
مفتي منجهه وهار، ته قاضي ڪاٽيارو نه ٿئين.

Jeay Sindh

حوالا:

1- "لطيفي تحقيق جا فڪري رخ" (مقالو) محمد حسين ڪاشف- ڪلاچي تحقيقي جرنل- جلد ڇهون- شمارو ٻيو- سال جون 2003- ص:72
2- "شاهه لطيف سنڌي ٻوليءِ جو معمار" (مقالو) تاج جويو- ڪلاچي تحقيقي جرنل -جلد نائون- شمارو پهريون سال 2006 ص: 44
3- "شاهه جو رسالو" (1999) ص 106- محقق ۽ شارح- ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
4- "شاهه عبداللطيف- جُڳن ڪان جُڳن تائين" (مقالو) ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو- ڪلاچي تحقيقي جرنل- جلد ڇهون شمارو چوٿون سال ڊسمبر 2003 ص:100
5- شاهه جو رسالو (1999) ص 469- محقق ۽ شارح: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
6- شاهه جو رسالو. 1960 ص 994 مرتب: غلام محمد شهواڻي
7- عرفان لطيف (1993) ص 137 مصنف: ڊاڪٽر بشير احمد شاد
8- شاهه جو رسالو 1960 ص 992 مرتب: غلام محمد شهواڻي
9- روشني (شاهه جي ڪلام جي لغت) (2002) ص 69 ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ
نوٽ: هن مقالي لاءِ بيتن جي چونڊ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ واري "شاهه جو رسالو" مان ڪيل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فهميدا شاهه سبزواري

سر آسا جو لسانياتي جائزو

شاهه لطيف جي ڪلام ۾ ماڻهن جا دل وٺڻ ۽ ڌيان ڇڪائڻ جا هونئن ته تمام گهڻا سبب آهن، پر مان سمجهان ٿي ته انهن ۾ بنيادي سبب اُها ٻولي آهي، جا هن ٿابتي لاءِ اها ڪافي آهي ته اڻ پڙهيل ۽ اڻ سمجهندڙ به شاهه جي ڪلام مان لطف وٺن ٿا. شاهه لطيف پنهنجي ڪلام ۾ سنڌي ٻولي کي ايتري خوبيءَ سان آندو آهي. جو اڻ پڙهيل سنڌس فڪر جي گهرائي کي نه پهچندي به لفظن سان، ڳالهه جي بيان سان، شاهه لطيف جي ڪلام ڏانهن ڇڪجي اچن ٿا. اهڙي طرح سنڌي ٻولي سان اڻ واقف ماڻهو سنڌس ڪلام ٻڌن ٿا ته لفظن جي موسيقي کان متاثر ٿين ٿا. جيڪا شاهه لطيف جي ڪلام جي هڪ خاص خوبي آهي. شاهه لطيف لفظن کي اهڙي ريت ترتيب ڏنو آهي جو ڪلام جي هر سِٽ ۾ نغمگي پيدا ٿئي وئي آهي. شاهه لطيف پنهنجي ڪلام ۾ تصوف جا نڪتا نروار ڪرڻ، واحدنيت جو بيان ڪرڻ، قرآن جو تفسير ڪرڻ، پنهنجي دور جون معاشرتي، معاشي ۽ سماجي حالتون بيان ڪرڻ سان گڏ ٻولي تي به خاص توجهه ڏني آهي. پنهنجي فڪر ۽ خيال جو بيان ڪرڻ لاءِ شاهه لطيف خوب کان خوب تر لفظ ڪنيا آهن ته ڪٿي لفظن ۾ تبديليون آڻي نواڻ پيدا ڪئي آهي.

لفظ اظهار جو ذريعو آهن. هڪ لفظ کي مختلف طريقن سان اظهار جو وسيلو بڻائي سگهجي ٿو. هڪ لفظ کي معمولي تبديلي سان ٻئي معنيٰ ۾ آڻڻ، هڪ لفظ مختلف معنيٰ ۾ ڪتب آڻڻ، هڪ معنيٰ لاءِ گهڻا لفظ استعمال ڪرڻ، هڪ ئي بيت ۾ لفظ سان گڏ ان جو ضد آڻڻ هڪ فن آهي. اِهو فن اسان کي شاهه لطيف جي شاعري ۾ ملي ٿو. فڪر ۽ فلسفي سان گڏوگڏ

شاهه لطيف سنڌي ٻولي جي لغت، لفظن، توڙي معنوي ترڪيبن جون انوکيون صنعتون ڪم آڻي، سنڌي ٻولي کي مالا مال ڪري ڇڏيو آهي. شاهه لطيف نيون ترڪيبون ايجاد ڪري، سنڌي ماحول جي عڪاسي ڪرڻ لاءِ نيٺ سنڌي لفظ ڪم آڻي، سنڌي بيت کي هڪ منفرد مقام عطا ڪيو آهي. عام استعمال ايندڙ لفظن ۾ تبديليون، بيتن ۾ هڪ حرف تي ختم ٿيندڙ ۽ هڪ حرف سان شروع ٿيندڙ لفظن جو لاڳيتو استعمال، شاهه جوئي ڪمال آهي. لفظن جي اِها جادوگري اسان کي شاهه لطيف جي ڪلام ۾ ڪثرت سان نظر اچي ٿي ۽ پڙهندڙن کي پنهنجي سحر ۾ وڪوڙي ٿي وڃي. هتي مان شاهه لطيف جي ان لفظن جي راند يا لفظن جي جادوگري جو هڪ مختصر جائزو شاهه جي سُر آسا مان پيش ڪريان ٿي.

لفظن جي تڪرار سان نغمگي پيدا ڪرڻ، جنهن کي لفظن جي موسيقي بہ چيو وڃي ٿو، شاهه لطيف جي هڪ خاص خوبي آهي. اِها خوبي سُر آسا ۾ بہ نروار آهي، جنهن جو هڪ خوبصورت مثال سُر جي داستان چوٿين جو سورهون بيت آهي.

مون مونهين ۾ سپجي، مون کي مون جڳاءِ
مونهين جي ساڃاءِ، مونهين منجهان "مون" ٿئي. (16-4)

شاهه لطيف جي ڪلام ۾ اهڙا بيت بہ ڪثرت سان ملن ٿا، جن ۾ آندل لفظ جو ضد بہ انهي بيت ۾ ڏنل آهي. سُر آسا ۾ اهڙا ڪيترائي بيت آهن. مثال طور:

سنئين سونهائي سيڪا، ڪا مون منجهائي،
طلب ۽ تحصيل، اوريان ئي آهي،
مان تن تت لائي، جت آه نہ ناه ڪا. (3-3)

هن هڪ ئي بيت ۾ چار مختلف لفظن جا ضد آندا آهن

جيلان ٿيا نابود، تيلان ڳڌيا بود کي. (8-2)

هڪ ئي سٽ ۾ ٻن لفظن جا ضد موجود آهن.

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

اکـڙيـون اکـڙيـن تـي، ڏمـر ڏوس کـريـن،
کـلـن ۽ کـريـن، رُسـن ۽ پـرچـن پـاڻ ۾ (6-2)

لـوچـان ٿـئـي لاحد ۾، هـاديءَ لـهـان نـه حـد،
سجڻ سنئيون ڪن، لوڪان ليڪي ونگيون، (8-3)

شاهه لطيف پنهنجي بيتن ڪي خوبصورت تشبيهن، محاورن ۽ اصطلاحن سان به سينگاريو آهي، جيڪي سندس ڪلام جي سونهن آهن. اهڙو ئي هڪ دلڪش بيت سُر آسا ۾ آهي:

تـن تـسـبـيـح، مـن مـڻـيـو، دل دنـبـورو جـن،
تـنـدون جـي طـلـب جـون، وحـدت سـر وجـن،
"وحـدهُ لاشـريـڪ لـه" اِهـو راڳ رڳـن،
سـي سـتـائـي جـاڳـن، نـنـڊ عـبـادت ان جـي. (26-4)

هيٺين بيت ۾ به اصطلاح ڏنل آهن: جُهلون پائڻ - لوڪ لتاڙڻ.

اڪـيـن ڪـي آئـون جان ڪـي جـهـلـون پـائـيـان،
لـوڪ لـتـاڙي نـنـڊ ۾، سـاجـن سـونـائـون،
مـون ڪـي مـاريـائـون، پـاڻ پـرچـي آئـيـون.

لسانياتي لحاظ کان شاهه لطيف جي ڪلام جو مطالعو ڪيو وڃي ته اسان کي واضح طور نظر ايندو ته شاهه لطيف لسانيات جو به ماهر هو. جهڙي طرح شاهه لطيف لفظن کي گرامر جي قاعدن مطابق استعمال ڪيو آهي، تنهن مان ظاهر ٿئي ٿو ته شاهه لطيف گرامر جي قانون ۽ قاعدن کان چڱي ريت واقف هو انهن قانون ۽ قاعدن کي سامهون رکندي شاهه لطيف لفظن ۾ صوتياتي، صرفياتي، نحوي ترڪيبن ۾ تبديليون آڻي بيان ۾ نواڻ پيدا ڪئي آهي ۽ لفظن جي حسن کي ويتر وڌايو آهي.

علمِ لسانيات جو بنياد لفظ آهي. "لفظ" بولي ۾ تمام گهڻي اهميت رکي ٿو جوڙجڪ جي لحاظ کان لفظن جا ٻه قسم آهن. هڪ بنيادي ۽ ٻيا ثانوي. بنيادي لفظن مان ئي ثانوي لفظ ڦٽي نڪرن ٿا. بنيادي لفظ کي مفرد

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۽ ثانوي لفظن کي مرڪب ۽ مرتب چيو وڃي ٿو. اهڙا لفظ جن سان پروس صورتون شامل ڪيون وڃن. يعني اهڙا لفظ جن جي الگ ڪا معنيٰ نہ هجي، تن کي مرتب لفظ چيو وڃي ٿو. هڪ ڪان وڌيڪ اسمن کي گڏ بيهارڻ سان لفظن جي مرڪب صورت ٺهي ٿي مرڪب لفظن کي ٽوڙبو تہ اُهي سادا لفظ ٿي پوندا، جن جي الڳ معنيٰ هوندي ۽ آزاد صورت رکندا هوندا. لفظن جي گهاڙيٽن جا ٻہ اصول آهن: ترتيب ۽ انتخاب. انهن اصولن موجب هي ڏٺو ويندو آهي تہ مرتب لفظ جي ٺاهڻ، جوڙڻ يا گهڙڻ جي حالت ۾ ڪهڙيون پروس صورتون اڳياڙي ۽ پڇاڙي طور ڪم اينديون آهن ۽ ڪهڙا مفرد لفظ ملي مرڪب لفظ ٺاهين ٿا. لفظن جي گهاڙيٽن جا اِهي اصول علمِ صرف سان تعلق رکن ٿا. اهڙا اصول اسان کي شاهہ لطيف جي ڪلام ۾ نظر اچن ٿا. علمِ صرف جي اصولن موجب جوڙيل يا سينگاريل لفظن جا ڪجهہ مثال اسان کي "سُر آسا" ۾ بہ ملن ٿا.

Jeay Sindh

مرتب:

(3-3)
سنئين سونهائي سيڪا، ڪا مون منجهائي
منجهہ + آئي　　سونهن + آئي

•

(8-3)
سجڻ سنئيون ڪن، لوڪان ليڪي ونگيون،
سندي سپرين، پر پرورڻ ڏاڪڙو،
سنئين+ يون - لوڪ + ان - س + پرين - پرور+ڻ

•

(12-4)
سرمو سفيديءَ جو، جڏهن وڌو جن،
تڏهن ڏٺي تن، اچائي، عالم جي.
سفيد+ ئي - اچو+آئي.

•

(14-4)
پاڻ پردو پاڻ ڪي، سٽي ڪر سنيال،
وچان جو وصال، سو تان هئڻ هن جو.
وچ+ ان

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سجاڻ، (21-4)
س+جاڻ

•

پريان ڪارڻ پاڻ کي، سگهو ويه سنياهي،
اجل، اسارن کي، ڪام وٺي تو ڪاهي. (4-وائي)
پرين + ان - ڪار+ڻ - ا+ سار+ ن

•

اکين ۾ ٿي ويهه، تہ آئون واري ڏکيان،
توکي ڏسي نہ ڏيهہ، آئون نہ پسان ڪو ٻيو (6-3)
ڏک+ يان - پس+ ان

هنن بيتن ۾ اهڙا لفظ آهن، جنهن کي ٽوڙ جي تہ هڪ لفظ سالم آهي تہ ٻيو بي معنيٰ. سُر آسا ۾ ڪجهہ مرڪب لفظن جا مثال بہ نظر اچن ٿا جنهن جا ٻئي لفظ معنيٰ دار آهن.

مرڪب:

تن تسبيح، من مٽيو، دل دنبورو جن،
تندون جي طلب جون وحدت سر وڄن،
وحده لاشريڪ لہٗ، اهو راڳ رڳن. (26-4)
راڳ + رڳون

•

مون لڪائي گهٽو، روئڻ ڪئي روشن،
رسيو ريزالن کي، منهنجان زرديءَ ظن (12-4)
زردي (پيلاڻ) + ظن (گمان)

•

اڪڙيون اکڙين تي، ڏمر ڏوس ڪرين،
جيلانہ سکڻ سکيون، تيلانہ دعويٰ منجهہ ڌڙين، (6-3)
ڏمر + ڏوس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اکڙين آرو، مونهان پڇي نـه ڪيو،
اتي وڃي اڙيون، جتي چوڻ نـه چارو،
هينڙو ويچارو، واتون جهليون وجهلي، (9-2)

اکڙيون + آرو (محبت)

•

اک الـتـي ڏار، ونءُ الـتـو عـام سين،
جي لهوارو لوڪ وهي، تـو اوڇو وَہ اويار،
منجهان نُوچ نهار، پر پنيرو پرينءَ ڏي،

نوچ (نظر)+ نهار (ڏس)

•

اکين ڪي آئون، جان ڪي جهلون پائيان،
لوڪ لتاڙي ننڊ ۾، ساجن سونائون،

لوڪ + لتارڻ

Jeay Sindh

هاڻ اچو تہ علمِ نحو بابت ماهرن جي راين جي روشني ۾، شاهہ لطيف جي بيتن کي ڏسون. علم نحو جو بيان ڊاڪٽر غلام علي الانا هن ريت ڪيو آهي:

"اهو علم جنهن جي مدد سان جملن ۾ لفظن جي بيهڪ ۽ سٽاءَ جي خبر پوي"

مرزا قليچ بيگ "سنڌي ويا ڪرڻ" ۾ نحو بابت لکيو آهي تہ نحو جي اصل معنيٰ آهي پاسو ۽ اصطلاحي معنيٰ آهي حرف هڪ ٻئي جي پاسي ۾ بيهاري لفظ جوڙجن ۽ جملا هڪ ٻئي جي پاسي ۾ بيهاري بيان يا تقرير جوڙڻ. انهي ڪري نحو جي معنيٰ ٿي دستور يا طرز قانون جن موجب حرف، لفظ ۽ جملا پاڻ ۾ گڏجن ٿا ۽ هڪ ٻئي تي عمل هلائين ٿا:

انسائيڪلوپيڊيا آمريڪانا ۾ "نحو" جي باري ۾ لکيل آهي.

"Syntax is the part of grammar or the subsystem of grammar that deals with the position, order and Junction of words."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هر هڪ ٻولي جون نحوي ترڪيبون پاڻ ۾ ڪجهه نه ڪجهه فرق رکنديون آهن. نحوي سٽاءُ ۾ تبديلي جملي جي معيار کي متاثر ڪري سگهي ٿي. پر اهڙي تبديلي آڻڻ، جيڪا جملي کي متاثر ڪرڻ بدران ان ۾ خوبصورتي پيدا ڪري، نحوي سٽاءُ جي خوبي چئي ويندي. سنڌي ٻولي جي نحوي سٽاءُ ۾ اهڙيون تبديليون جيڪي جملي ۾ حسن ۽ تاثر پيدا ڪن ٿيون، اُهي اسان کي شاهه لطيف جي ڪلام ۾ نظر اچن ٿيون. شاهه لطيف روايتي نحوي ترڪيبن ۾ گهٽيون ٿي تبديليون آنديون آهن، جيڪي جملي جي سٽاءُ ۾ عيب بدران تاثر پيدا ڪن ٿيون، جنهن جا مثال سر آسا ۾ به آهن. نحوي جوڙجڪ جي بناء تي ڪن صورتن ۾ ترميم ٿيندي آهي، جيئن لفظن جو ادغام، هڪ ٻئي ۾ گم ٿيڻ، سر آسا جو هڪ بيت آهي.

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهي سجود. (6-2)

هن ۾ لفظ جيئن، جان ٿيو آهي ۽ تئين، تان، نا آهي جو "آ" گم ٿي ناهي ٿيو آهي.

هئي جنهن ۾ حق، تنهن نفي جهو ناه ڪو.

جهڙو- جهو- نا آهي. ناه

•

سڙان منهجين مان، ٻهر ٻاق نه نڪري.

ٻهر - ٻاهر

سنڌي جي نحوي سٽاءُ موجب فعل جملي جي آخر ۾ ايندو آهي. پر جي فعل شروع ۾ اچي ۽ ان سان مفهوم بدلجي نه ٿي مصرع جي خوبصورتي متاثر ٿئي، اهڙا، مثال به شاهه لطيف جي بيتن ۾ آهن.

پيو جو پاتار، سو ڪئين پُسڻ ڪان پالهو رهي،
سالڪ! مون سيڪار، ڪو په انهي پانڌ جو. (20-4)

•

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سڃاڻ،
هنئون حقيقت هير تون، ماڳ معرفت جاڻ (20-2)

Jeay Sindh

مـنـاڙيـن هـتـن سان، اڪـٺـيـن ڪـيـن پـسـن،
”فـي الـحـقـيـقـت“ فـيـل ڪـي سـجـا سـجـاڻـن. (11-4)

شاهه لطيف جي ڪلام ۾ اهڙيون نحوي بناوتون ڪثرت سان آيل آهن، جنهن ۾ حرف جرجي ترميم ٿي آهي. اهڙا گهڻائي مثال سر آسا ۾ موجود آهن.

ڪوڙي ڪج م ڪڌهين ، ڦڪي پائينج ڦانگ،
ساري سنياسين جڻن، لائق، رکج لانگ،
تـه چارئي چنئي پاند، اوسا ڳنهي اڪرين.
چني جا پاند

•

پيو جو پاتار، سو ڪيئن پسڻ ڪان پالهو رهي،
سالڪ! مون سيڪار، ڪو په انهي پاند جو.
مون ڪي سيڪار

•

لـوچـان تـي لاحـد ۾، هـاديءَ لـهـان نـه حـد،
سـپـريـان جـي سـونـهـن جـو، نـڪـو قـد نـه مـد.
هادي جي لهان

•

هِت سڪڻ بي عدد، هُت پرينءَ پرواهه ناهه ڪو.
پرين ڪي پرواهه

حالت جري لاءِ به شاهه لطيف (ٺون) پڇاڙي سان گڏ (آن) پڇاڙي به ڪم آندي آهي.

1. سجڻ سنئون ڪن، لوڪان ليڪي ونگيون
2. اوسيڙو عذاب، دليان تنين دور ٿيو
3. تان جي ٿين سامهان پنيرا سونهن.

قديم سنڌي ۾ حرف جر (کي، ۾، کان، تان) بدران گڏيل سناءَ واريون اضافي جري ترڪيبون استعمال ٿينديون هيون. سر آسا جي هيلين بيتن ۾

Jeay Sindh
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهڙي سناءِ ملي ٿي.

اکڙين آرو مونهان پڇي نہ ڪيو،
اُتي وڃي اڙيون، جتي چوڻ نہ چارو.

مون کان

•

هو پڻ ڪونهي هن ري، هيءَ نہ هنهان ڌار،
"الانسان سري وانا سره" پروڙج پچار.

هنهن کان

•

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهي نماز،
سڀ وڃائي ساز، تهان پوءِ تکبير چؤ.

تنهن کان

•

جان تن ڪيوءِ نہ تيئن، سرئيريان ئي سنهڙو،
پرين پائيندا ڪيئن، توکي اکڙين ۾.

سوئي کان

ضميري پچاڙين جو خوبصورت استعمال بہ سر آسا جي بيتن ۾ نظر اچي ٿو.

جي ٿيا حل حبيب سين، سمهڻ تن ثواب،
نيڻ هيرائي ننڊ سين، خوش ڪيائون خواب

ضمير غائب جمع

ڪوڙي ڪج ۾ ڪڏهين، ڦکي پائيج ڦانگ،
ساري سنياسين جئن، لائق رکج لانگ.

ضمير حاضر واحد

اکين ۾ ئي ويھ، تہ آئون واري ڍڪيانءِ
توکي ڏسي نہ ڏيھ، آئون نہ پسان ڪي ٻيو.

ضمير حاضر واحد

Jeay Sindh

Scanned with CamScanner

مون لڪائي گهٽو روئڻ ڪئي روشن،
رسيو ريزالن ڪي، منهنجان زرديءَ ظن،
ويري مون ورن، ڳالهه ڪيائين ڳجهه جي.
ضمير غائب واحد

●

ڏسڻ ڏسين جي، تہ همہ ڪي حق چئين،
شارڪ! شڪ م ني، انڌا انهي ڳالهہ ۾.
ضمير غائب واحد

متروڪ لفظن جو استعمال:

شاهہ لطيف جو ڪلام لسانياتي خوبين جو ڀنڊار آهي. ان ۾ گهڻيون ئي خوبيون سمايل آهن. انهن خوبين مان هڪ خوبي نج سنڌي لفظن جو استعمال آهي. اُهي لفظ هاڻ تہ سنڌي ٻوليءَ مان ختم ٿي چڪا آهن، پر ڪجھ اهڙا لفظ بہ آهن، جيڪي شاهہ لطيف جي دور ۾ بہ ورلي استعمال ٿيندا هئا. شاهہ لطيف سنڌي ٻولي جي قدامت جا نشان پنهنجي ڪلام ۾ محفوظ ڪري ڇڏيا آهن. اهڙن متروڪ (ترڪ ٿيل) لفظن جا مثال سر آسا ۾ گهڻائي ملن ٿا.

حوصلو حيرت ۾، وجي ٿيو ويڇون،
محبت جون ميڇون، ڪورُ پروڙي ڪين ڪي.
ويڇون= حيران - ميڇون= اشارا - ڪُور= انڌو

●

نظر نزديڪيون، سهي نہ سگهان ساعت سيئن،
پسڻ پري سندون، آئون نالي ڳيڙي نجهران،
ڳيڙي= وننڌي - نجهران= ڳران

●

مون ڪي مون پرين، ٻڌي وڌو ٻار ۾،
اُيا ايئن جون، مچڻ پانڌُ پسائين.
اُيا = ٻيٺا - مچڻ = متان

هي شاهه لطيف جي هڪ سُر جو هڪ مختصر يا سرسري جائزو آهي. جي مڪمل طور تي شاهه لطيف جي سُرن کي لسانياتي طور ڏٺو وڃي ته هر هڪ سُر تي هڪ ڪتاب لکجي پوي. شاهه لطيف جي ڪلام جي هر هڪ سِٽ ۾ هڪ خيال جي خوبصورتي، فڪر جي گهرائي، شاعراڻي فن سان گڏ لسانياتي خوبيون به ڀرپور طريقي سان سمايل آهن.

مددي ڪتاب:

1. Encyclopedia Americana Vol-17 52 p :
2. ڊاڪٽر علي علي الانا -"سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس"
3. مرزا قليچ بيگ-"سنڌي ويا ڪرڻ" ڀاڱو ٻيو
4. ڊاڪٽر غلام علي الانا - سنڌي ٻوليءَ ۾ لفظن جا گهاڙيٽا. مقالو

Jeay Sindh

Jeay Sindh

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو ته تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book

سورهہ سنڌي ادب جي واٽس ايپ گروپ جي لنڪ:

https://chat.whatsapp.com/Ccc0pAnEJWk79h92OCt6Nu